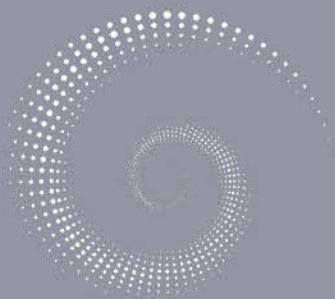

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 52

ΘΑΝΑΣΗΣ ΞΗΡΟΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Οκτώβριος 2023

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 52

Η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης, ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, τελεί υπό την εγγύηση όλων των λειτουργών της Πολιτείας, που έχουν υποχρέωση να τη διασφαλίζουν σε κάθε περίπτωση. Νόμος ορίζει τις ποινικές κυρώσεις κατά των παραβατών της διάταξης αυτής.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΞΗΡΟΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιβιζάτος Ν., *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, Σημειώσεις Πανεπιστημιακών παραδόσεων, τεύχος α', 1981· Ανθόπουλος Χ., *Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις. Μια συγκριτική ανάλυση μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας*, Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο -2, 2016· Βαμβέτσος Αλ., *Το κύρος των βουλευτικών εκλογών*, Νέον Δίκαιον 18/1962· Καστανάς Ηλ., στον τόμο: *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, (Πρόλογος: Χ. Ροζάκης), 2017· Κουτσουμπίνης Στ., *Το πρόβλημα των λευκών ψηφοδελτίων (ΣΕ 3705/87)*, ΤοΣ 2/1986· Μαντζούτσος Αλ., *Πολιτικά δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, (Προλ. σημείωμα: Λ.-Αλ. Σισιλιάνος, Πρόλογος: D. Szymczak), 2009· Ξηρός Θ., *Τα ιδιόχειρα λευκά ψηφοδέλτια στην εκλογική νομοθεσία*, ΚοινΕπ 1/1989· ο ίδιος, *Λευκή ψήφος και εκλογικό μέτρο. Οι τελευταίες νομολογιακές και νομοθετικές εξελίξεις*, Εφαρμογές III/2008· ο ίδιος, *Οι εκλογές της 17^{ης} Ιουνίου 2012 και η απογραφή του νόμιμου πληθυσμού*, ΘΠΔΔ 12/2013· ο ίδιος, *Η μονογραφία των ψηφοδελτίων και των σταυρών προτίμησης από τον αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχής. Κριτήριο της γνησιότητάς τους ή ουσιώδης τύπος της διαδικασίας διαλογής*, ΤοΣ 2/2016· ο ίδιος, «Ανάδειξη των λειτουργών της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αντιπροσώπηση, εκλογικό σύστημα, κυβερνησιμότητα», στον τόμο: *Τοπική Αυτοδιοίκηση. Οργάνωση και λειτουργία*, (Επιστ. Επιμ.: Μ. Πικραμένος), 2020· ο ίδιος, *Η μονογραφία των σταυρών προτίμησης και η αναγραφή του συνολικού αριθμού τους στο ψηφοδέλτιο. Ουσιώδης τύπος της διαδικασίας διαλογής των ψήφων και στην απόφαση 14/2021 του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου*, ΘΠΔΔ 7/2022· Παπαδημητρίου Γ., *Συνταγματικό Δίκαιο. Τα όργανα του κράτους*, τ. α'. Το εκλογικό σώμα, 1981· Πικραμένος Μ., *Η αρχή της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης*, Τετράδια Συνταγματικού Δικαίου -20, 1993· Παραράς Π., *Σύνταγμα 1975-Corpus, II, άρθρα 51-80. Κοινοβουλευτικό Δίκαιο*, 1985· Ράικος Αθ., *Δικονομκόν Εκλογικόν Δίκαιον*, 11^η έκδ., 1982· ο ίδιος, *Συνταγματικό Δίκαιο. Γενική Πολιτειολογία-Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο & Οργανωτικό Μέρος I*, 5^η έκδ., 2018· Ρώτης Β., *Σχόλιο στην ΣτΕ 3705/87 για τα λευκά ψηφοδέλτια*, ΤοΣ 2/1986· Σακκά-Νικολοπούλου Ν., *Οι «υπηρεσιακοί» Υπουργοί κατά το άρθρο 52 του Συντάγματος 1975/1986*, ΚοινΕπ 2/1989· Σπιρόπουλος Φ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Β' έκδ., 2020· Σωτηρέλης Γ., *Το δικαίωμα της λευκής ψήφου κατά το Σύνταγμα και την εκλογική νομοθεσία*, Τετράδια Συνταγματικού Δικαίου -10, 1988· Σωτηρέλης Γ./Ξηρός Θ., *Η εκ των υστέρων*

αλλοίωση της αντιπροσώπευσης στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης υπό το πρίσμα του Συντάγματος, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Ευρωπαϊκού Χάρτη Τοπικής Αυτονομίας, Πολιτεία-Θεσμοί-Δικαιώματα -10, 2021· Χρυσόγονος Κ., Εκλογικό σύστημα και Σύνταγμα, Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου -11, 1996· ο ίδιος, Συνταγματικό Δίκαιο, 3^η αναθ. έκδ., 2022.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Ιστορική διαμόρφωση και εξέλιξη των συνταγματικών ορισμών	6
1. Τα προϊσχύσαντα Συντάγματα: Η ερμηνευτική θεμελίωση.....	6
2. Η Καταστατική Συντακτική Πράξη και η συμπλήρωσή της	7
3. Το Σύνταγμα του 1975	7
4. Οι αναθεωρήσεις του ισχύοντος Συντάγματος	9
II. Υπερεθνικό δίκαιο	9
1. Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	9
Α. Το πρωτογενές δίκαιο.....	10
Β. Το παράγωγο δίκαιο	10
2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	11
3. Άλλες διεθνείς συμβάσεις	12
III. Εθνικό δίκαιο	13
1. Ο εκλογικός νόμος.....	13
Α. Γενικά.....	13
Β. Οι εκλογικοί κατάλογοι	14
Γ. Η εκλογική δήλωση, η κατάρτιση και η ανακήρυξη συνδυασμών.....	15
Δ. Η δημόσια προβολή	17
Ε. Η οργάνωση και η εξέλιξη της εκλογικής διαδικασίας.....	19
α. Η ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας.....	20
β. Εκλογικό τμήμα και κατάσταση ψηφοφορίας.....	20
γ. Τα ψηφοδέλτια.....	22
δ. Η ψηφοφορία	23
Στ. Η εξαγωγή του αποτελέσματος.....	24
Ζ. Πειθαρχικές και ποινικές κυρώσεις	26
2. Η νομοθεσία για τις Ευρωπαϊκές εκλογές.....	30
3. Ο νόμος για το δημοψήφισμα	30
4. Οι εκλογές στην τοπική αυτοδιοίκηση.....	31
IV. Ο δικαστικός έλεγχος και η νομολογία	32
1. Γενικά	32
2. Η αντιμετώπιση.....	33
3. Η ελεύθερη διαμόρφωση.....	35
4. Η ανόθευτη-γνήσια έκφραση.....	37
5. Η διαλογή ψηφοδελτίων και σταυρών προτίμησης.....	40
Α. Η μονογραφία των ψηφοδελτίων	41
Β. Η μονογραφία των σταυρών προτίμησης.....	43
6. Το εκλογικό σύστημα	46

7. Τα λευκά ψηφοδέλτια	47
V. Η ερμηνεία της συνταγματικής διάταξης.....	49
1. Η αρχή και οι συνιστώσες της.....	49
2. Η ελεύθερη διαμόρφωση.....	51
3. Η ανόθευτη-γνήσια έκφραση.....	52
4. Η αρχή και η αντιπροσώπευση.....	55
5. Μια νέα αρμοδιότητα.....	56
6. Οι εγγυητές.....	58
VI. Σκέψεις και προτάσεις συνταγματικής ή νομοθετικής πολιτικής.....	60
1. Η λευκή ψήφος.....	60
2. Η εξαγωγή του αποτελέσματος της ψηφοφορίας.....	61

I. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΙΣΜΩΝ

- 1 Η θεμελιώδης εκλογική αρχή του άρθρου 52 Σ. εισάγεται, κατά πρώτον, με τη Συντακτική Πράξη της 7^{ης} Αυγούστου 1974 στο Σύνταγμα του 1952, πρωτίστως για παιδαγωγικούς λόγους και ως απάντηση στις «εκλογικές ακρότητες» της μεταπολεμικής περιόδου. Η ερμηνευτική κατοχύρωσή της πρέπει να θεωρείται πάντως αναπόσπαστο «κεκτημένο» της δημοκρατικής μορφής του πολιτεύματός μας ήδη από το 1864. Η ένταξή της σε διακριτό άρθρο του Συντάγματος του 1975 της προσδίδει, καταρχήν, *συστηματική αυτονομία*, αλλά δεν της εξασφαλίζει και *κανονιστική αυτοτέλεια*.

1. Τα προϊσχύσαντα Συντάγματα: Η ερμηνευτική θεμελίωση

- 2 Το πολίτευμα της Ελλάδας, όπως ορίζεται ήδη στο Σύνταγμα του 1864, είναι δημοκρατικό¹. Έκτοτε, αν και με διαφοροποιήσεις στην, κάθε φορά, προκρινόμενη διατύπωσή της², η ομώνυμη αρχή κατοχυρώνεται με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας. Συστατικά στοιχεία της δημοκρατίας, τα οποία συγκροτούν τον σκληρό πυρήνα του εννοιολογικού και του κανονιστικού της περιεχομένου, αποτελούν η *πολιτική ελευθερία* και η *πολιτική ισότητα*³. Η πρώτη επιβάλλει τη, δίχως περιορισμούς, διατύπωση απόψεων, θέσεων και των λοιπών ιδεολογικοπολιτικών επιλογών από πρόσωπα και, ιδίως, συλλογικούς φορείς, όχι αναγκαστικά με τη μορφή των πολιτικών κομμάτων. Εκφράζονται, συνήθως, κάθε φορά που ενεργοποιείται το εκλογικό σώμα. Τούτο όμως δεν σημαίνει, στην πράξη ισχύει ακριβώς το αντίθετο, ότι παύουν να απασχολούν την επικαιρότητα, γενικά δε τον δημόσιο λόγο, και καθόλη την περίοδο μεταξύ της προηγούμενης και της επόμενης ενεργοποίησής του (εκλογικού σώματος). Αντιθέτως, η πολιτική ισότητα, η δεύτερη συνιστώσα της δημοκρατίας, εντοπίζεται, προνομιακά και πάντως πρωταρχικά, κατά τη διενέργεια των εκλογών για την ανάδειξη των αντιπροσωπευτικών σωμάτων και, βέβαια, του δημοψηφίσματος. Δηλαδή, σε όλες τις στιγμές που οι ενεργοί πολίτες καλούνται να εκφράσουν την προτίμησή τους, επιλέγοντας τους εκπροσώπους τους μεταξύ των συνδυασμών ή/και των υποψηφίων τους, και,

¹ Βλ. Ν. Αλιβιζάτο, *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, 1981, σελ. 83.

² Στο άρθρο 21 των Συνταγμάτων του 1864, του 1911 και του 1952 ως πηγή κάθε εξουσίας οριζόταν το Έθνος, ενώ στα Συντάγματα του 1925 (άρθρο 1) και του 1927 (άρθρο 2) προστέθηκε ότι υπάρχουν υπέρ αυτού (του Έθνους). Αντιθέτως, στην παρ. 2 του άρθρου 2 των «συνταγματικών» κειμένων του 1968 και του 1973 ο λαός θα αντικαταστήσει το Έθνος ως πηγή κάθε εξουσίας και θα προστεθεί, από κοινού με το Έθνος, ως φορέας της ύπαρξής του. Η διατύπωση επαναλαμβάνεται, αυτολεξεί, στο Σύνταγμα του 1975 (άρθρο 1 παρ. 3) και, συμπληρωματικά, η λαϊκή κυριαρχία αναγορεύεται σε θεμέλιο του πολιτεύματος (άρθρο 1 παρ. 2).

³ Βλ., αντί πολλών, Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 1996, σελ. 291 επ.

αντιστοίχως, συμπράττοντας στη διαμόρφωση των αποφάσεων της κρατικής εξουσίας. Η Βούλησή τους πρέπει τότε να εκδηλώνεται και να καταγράφεται σε *συνθήκες ισότητας*, τουλάχιστον τέτοιες που να μην επιτρέπουν και πάντως να μη διευκολύνουν τη *νόθευση της λαϊκής θέλησης*.

2. Η Καταστατική Συντακτική Πράξη και η συμπλήρωσή της

Η ελεύθερη και η ανόθευτη εκδήλωσή της ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, από τη στιγμή που αμφότερες ανάγονται ευθέως στα βασικά συστατικά στοιχεία κάθε δημοκρατίας, διαθέτουν ερμηνευτικά συναγόμενα αλλά στέρεη αναφορά και θεμελίωση σε διάταξη αυξημένης τυπικής ισχύος. Ίσως, γι' αυτό, δεν θα απασχολήσουν επί έναν σχεδόν αιώνα τον συνταγματικό νομοθέτη. Ωστόσο, όσα έλαβαν χώρα ή αποκαλύφθηκαν σε εκλογικές αναμετρήσεις της μεταπολεμικής περιόδου και η σκοτεινή παρένθεση της «επταετίας» θα τον υποχρεώσουν να «ανακρούσει πρύμναν». Η κατοχύρωσή τους συγκεντρώνει το ενδιαφέρον του ήδη από τις πρώτες ημέρες της Μεταπολίτευσης. Ακριβώς μια εβδομάδα μετά τη δημοσίευση της Συντακτικής Πράξης της 1^{ης} Αυγούστου 1974, της αποκαλούμενης και Καταστατικής⁴, με την οποία επανήλθε, μεταβατικά, σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952 με την εξαίρεση όσων διατάξεων του καθορίζουν τη μορφή του πολιτεύματος (άρθρο 1), θα εκδοθεί νέα όμοια⁵. Στο σώμα της περιέχεται το άρθρο 20Α και σε αυτό προβλέφθηκε, μεταξύ άλλων, ότι η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωσή της λαϊκής θέλησης τελεί υπό την εγγύηση του κράτους και στα όργανά του ανατίθεται η υποχρέωση να διασφαλίζουν, εντός των ορίων της αρμοδιότητάς τους, την ακώλυτη άσκησης της (άρθρο 1 εδάφ. α' πρότ. 1).

3

3. Το Σύνταγμα του 1975

Η διάταξη προτάθηκε ως παρ. 1 στο άρθρο 52 του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγμα-

4

⁴ «Περί αποκαταστάσεως της δημοκρατικής νομιμότητος και ρυθμίσεως θεμάτων του δημοσίου βίου μέχρι του οριστικού καθορισμού του πολιτεύματος και της καταρτίσεως νέου Συντάγματος της Χώρας» (Α' 213). Για το κείμενο της Συντακτικής Πράξης, βλ. Βουλή των Ελλήνων, Ε' Αναθεωρητική, Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' άρθρον επισήμων σχεδίων-τροπολογιών ψηφισθέντος τελικού κειμένου, 1976, σελ. 287 επ. · και Ινστιτούτο Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας και Συνταγματικής Επιστήμης, *Κείμενα Συνταγματικού Δικαίου* · Γ. Κασσιμάτη/Ν. Μιχαλάκη/Αντ. Παντελή (επιμ.), *Κείμενα Δημοσίου Δικαίου 1*, 1991 σελ. 89 επ.

⁵ Πρόκειται για τη Συντακτική Πράξη της 7^{ης} Αυγούστου 1974 «Περί συμπληρώσεως της από 1^{ης} Αυγούστου 1974 Συντακτικής Πράξεως και προσαρμογής συνταγματικών τινών διατάξεων αναφερομένων εις την λειτουργίαν της Δικαιοσύνης» (Α' 217). Για το κείμενο της Συντακτικής Πράξης, βλ. Βουλή των Ελλήνων, Ε' Αναθεωρητική Διάταξις, 1976, σελ. 88 επ.

τος⁶. Η προκριθείσα διατύπωση κατοχύρωνε πάντως την ομώνυμα αρχή ως *ατελή* (*lex imperfecta*), αφού οι λειτουργοί της Πολιτείας, οι οποίοι αναγορεύονταν σε εγγυητές της, δεν βαρύνονταν και με κυρώσεις, όταν παραβίαζαν την υποχρέωσή τους να τη διασφαλίζουν. Ήταν, γι' αυτό, αναμενόμενο και, εν πολλοίς, εύλογο, να ζητηθεί η συμπλήρωσή της με τροπολογίες που υποβλήθηκαν κατά την επεξεργασία στους επιμέρους σχηματισμούς της «Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής».

- 5 Δύο (2) Βουλευτές της αντιπολίτευσης, ο *Τηλ. Πλεύρης* και ο *Μ. Ξυλούρης*, αλλά και ο *Δ. Τσάτσος* στο Αντισχέδιό του πρότειναν σε αντίστοιχες τροπολογίες τους, η πρώτη κοινή, η παραβίαση της υποχρέωσης των λειτουργών της Πολιτείας να διασφαλίζουν τη ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης να αναγορευθεί σε έγκλημα, όπως ο νόμος ορίζει⁷. Εξάλλου, ο *Αν. Σεικιάτης*, βουλευτής του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος, ζήτησε τα αδικήματα που τελέσθηκαν από τα κρατικά όργανα «*να μην υπόκεινται εις αμνηστίαν ή χάριν*»⁸. Η κοινοβουλευτική πλειοψηφία θα σπεύσει, αν και με διαφορετική διατύπωση, να καλύψει το διαπιστωμένο κενό. Έτσι, η διάταξη, όπως διαμορφώθηκε από τη Β΄ Υποεπιτροπή, συμπληρώθηκε με την εισαγωγή πρότασης που όριζε, ρητά, ότι οι παραβάτες τιμωρούνται και παρασχέθηκε, σχετική προς τούτο, εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη⁹. Αν και δεν υποβλήθηκαν άλλες τροπολογίες, η διάταξη αναδιατυπώθηκε και συμπληρώθηκε στην Ολομέλεια της Επιτροπής¹⁰. Η παράβαση και η εμπλοκή του κοινού νομοθέτη θα παραμείνουν, υπό διαφοροποιημένη πάντως διατύπωση, και θα καθοριστεί η, εξ αρχής ευχερώς συναγόμενη, νομική φύση των κυρώσεων, χαρακτηριζόμενων ως *ποινικών*. Το

⁶ Το άρθρο 52 του Σχεδίου συμπλήρωνε η παρ. 2, στην οποία κατοχυρωνόταν η υποχρεωτική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος. Η διάταξη μεταφέρθηκε τελικά στο άρθρο 51 και κωδικοποιήθηκε ως παρ. 5 αυτού.

⁷ Βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Διάταξις κατ' άρθρον, ό.π. (σημ. 4), σελ. 291 και 292.

⁸ *Ibidem*, σελ. 292.

⁹ Για τη συζήτηση, βλ. Βουλή των Ελλήνων-Ε΄ Αναθεωρητική (Περίοδος Α΄-Προεδρευόμενης Δημοκρατίας-Σύνοδος Α΄), *Πρακτικά των συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής*, 1975· *Επίσημα Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β΄ Υποεπιτροπής της Ειδικής Κοινοβουλευτικής επί του Συντάγματος Επιτροπής*, Συνεδριάσεις 1, 22.01.1975, σελ. 339 επ.

¹⁰ Βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Διάταξις κατ' άρθρον, ό.π. (σημ. 4), σελ. 293 και για η συζήτηση, Βουλή των Ελλήνων-Ε΄ Αναθεωρητική (Περίοδος Α΄-Σύνοδος Α΄), *Επίσημα Εστενογραφημένα Πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος*, 1975, Συνεδριάσεις 8^η, 25.02.1975, σελ. 98 επ.

κείμενό της δεν μεταβλήθηκε στην Ολομέλεια της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής¹¹ και θα αποτελέσει το άρθρο 52 του νέου Συντάγματος της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας¹².

4. Οι αναθεωρήσεις του ισχύοντος Συντάγματος

Το Κεφάλαιο του Συντάγματος για την ανάδειξη και τη συγκρότηση της Βουλής απασχόλησε, με την εξαίρεση της θεματικά εντοπισμένης το 1986, τις λοιπές τρεις αναθεωρήσεις του Συντάγματος. Το ενδιαφέρον των προτάσεων που υποβλήθηκαν εντοπίστηκε στα άρθρα 51, 53 και 54 Σ. Αντιθέτως, το άρθρο 52 Σ. ακριβώς σαράντα οκτώ έτη από τη θέση του σε ισχύ ξέφυγε απολύτως από το ενδιαφέρον του συνταγματικού νομοθέτη. Το γεγονός θα μπορούσε να αποδοθεί στην προκρινθείσα διατύπωσή του, η οποία διαθέτει όσα χαρακτηριστικά πρέπει να διακρίνουν κάθε συνταγματική ρύθμιση. Δηλαδή, είναι λιτή και ελλειπτική.

Έτσι, διαθέτει την αναγκαία *προσαρμοστικότητα* στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και το κανονιστικό της περιεχόμενο μπορεί να *εμπλουτίζεται* στην πορεία των χρόνων *ερμηνευτικά* και από τη *νομολογία* του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και του Συμβουλίου της Επικρατείας, όταν επιλαμβάνονται για να ελέγξουν και να εκδικάσουν το κύρος των εκλογών. Η ευθεία σύνδεση της διάταξης με τη λαϊκή κυριαρχία και, δι' αυτής, με τη δημοκρατική αρχή την καθιστά θεμελιώδη και ως τέτοια μη υποκείμενη σε αναθεώρηση. Αυτός είναι, κατά την αντικειμενική θεώρηση των πραγμάτων, ο *πραγματικός λόγος* που δεν απασχόλησε την αναθεωρητική διαδικασία από την εισαγωγή της στην έννομη τάξη μας.

II. ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Κανόνες που διέπουν τη ρυθμιζόμενη στο άρθρο 52 Σ. ύλη περιλαμβάνονται και σε κείμενα διεθνών, κατά κανόνα πολυμερών, συμβάσεων. Από τη στιγμή που κυρωθούν, σύμφωνα με τη συνταγματικά καθορισμένη διαδικασία, απολαμβάνουν υπερνομοθετική ισχύ. Στο σύνολό τους, με την εξαίρεση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατοχυρώνουν γενική, κατά βάση κατευθυντήρια, αρχή, που δρα συμπληρωματικά στη ρητά κατοχυρωμένη στο Σύνταγμα.

1. Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στο πρωτογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης απαντώνται γενικοί κανόνες για

¹¹ Για τη συζήτηση, βλ. Βουλή των Ελλήνων-Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή (Περίοδος Α΄-Προεδρευόμενη Δημοκρατίας-Σύννοδος Α΄), *Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, 1975*, Συνεδριάσεις ΞΔ΄, 03.04.1975, σελ. 120 επ. και 138.

¹² Βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Διάταξις κατ' άρθρον, ό.π. (σημ. 4), σελ. 293.

την ανάδειξη των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Οι σχετικοί ορισμοί εξειδικεύονται στο παράγωγο, άλλως το δευτερογενές, δίκαιό της.

A. Το πρωτογενές δίκαιο

- 10 Στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) και τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της (ΣΛΕΕ)¹³ ρυθμίζεται, σε γενικές γραμμές, το *δικαίωμα του εκλέγειν στις Ευρωπαϊκές*, όχι όμως και στις γενικές βουλευτικές, σε κάθε κράτος μέλος. Οι εκπρόσωποι της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εκλέγονται, μεταξύ άλλων, με *ελεύθερη ψηφοφορία* (άρθρο 14 παρ. 3 ΣΕΕ). Εξάλλου, στους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όταν κατοικούν σε κράτος μέλος που δεν είναι υπήκοοι (ορθότερα πολίτες), αναγνωρίζεται, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα να εκλέγουν υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους (πολίτες) του κράτους τους αντιπροσώπους τους στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (άρθρο 20 παρ. 2 περίπτ. β΄ και 22 παρ. 1 ΣΛΕΕ). Αμφότερες οι παραπάνω ρυθμίσεις επαναλαμβάνονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (άρθρο 39)¹⁴, ο οποίος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του πρωτογενούς δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- 11 Η απαίτηση τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου να εκλέγονται με ελεύθερη ψηφοφορία κατοχυρώνει, με διάταξη υπερσυνταγματικής ισχύος, την αρχή του άρθρου 52 Σ., στη συγκεκριμένη στιγμή ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος κατά το μέρος της που αναφέρεται, καταρχήν, στην έκφραση της εκλογικής προτίμησης. Πρέπει όμως να γίνει δεκτό ότι καταλαμβάνει κανονιστικά και τα χρονικά προηγούμενά της, δηλαδή τη διαμόρφωση των εκλογικών επιλογών σε συνδυασμό και υποψηφίους, αφού συνδέονται συστηματικά και καταλήγουν στην ψηφοφορία. Εξάλλου, η εξομοίωση των πολιτών των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με εκείνους του κράτους διαμονής τους, ως προς τους όρους άσκησης του δικαιώματος του εκλέγειν στις Ευρωπαϊκές εκλογές, επιτρέπει στους πρώτους να υπαχθούν, επίσης ερμηνευτικά, και στις δύο όψεις του κανονιστικού περιεχομένου της αρχής.

B. Το παράγωγο δίκαιο

- 12 Στη *βασική Απόφαση* για την εκλογή αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹⁵ δεν είχε περιληφθεί η πρόβλεψη των Συνθηκών για τη διεξαγωγή ελεύθερης ψηφο-

¹³ Πρόκειται για τις βασικές συνιστώσες της Συνθήκης της Λισαβώνας, η οποία τροποποίησε τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και ορισμένες συναφείς πράξεις και κυρώθηκε με το πρώτο άρθρο του ν. 3671/2008 (Α' 129).

¹⁴ Βλ. Ι. Χαρχαλάκη, *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, σελ. 444 επ. και, αντίστοιχα, σελ. 454 επ.

¹⁵ Δηλαδή την 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ, η οποία κυρώθηκε με τον ν. 945/1979 (Α' 170).

φορίας. Ο σχετικός ορισμός εισάγεται, κατά πρώτον, στην όμοια 2002/772/EK της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 2002¹⁶, η οποία την τροποποιεί, προσθέτοντάς την στις αρχές που διέπουν τη διεξαγωγή των Ευρωπαϊκών εκλογών¹⁷. Η ρύθμιση επαναλαμβάνεται, αυτολεξεί, στην Απόφαση 2018/994 του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2018¹⁸. Όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως για την κανονιστική επένεργεια της ελεύθερης ψηφοφορίας στη σχέση της με τις επιταγές του άρθρου 52 Σ. ισχύουν, κατά βάση, και εν προκειμένω.

2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Στο άρθρο 3 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία από την κύρωσή της¹⁹ έχει αποκτήσει υπερνομοθετική ισχύ, επιβάλλει στα συμβαλλόμενα μέρη την *υποχρέωση* να διοργανώνουν σε λογικά διαστήματα *ελεύθερες* εκλογές που επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής θέλησης²⁰. Η ρύθμιση καταλαμβάνει την ανάδειξη κάθε νομοθετικού σώματος –εθνικού, καταρχήν, αλλά και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου–, όπως γίνεται δεκτό στη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου²¹. Αναγνωρίζεται

¹⁶ L 283/1 της 21^{ης} Οκτωβρίου 2002.

¹⁷ Η παρ. 2 του άρθρου 1 αντικατέστησε το άρθρο 1 της βασικής Απόφασης και σε αυτό περιλαμβάνεται νέα παρ. 3, στην οποία ορίζεται ότι οι εκλογές διεξάγονται με άμεση, καθολική, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία.

¹⁸ L 178/1 της 16^{ης} Ιουλίου 2018. Η παρ. 1 του άρθρου 1 της Απόφασης αντικατέστησε το άρθρο 1 της βασικής Απόφασης και στην παρ. 3 αυτού, επαναλαμβάνεται ότι οι εκλογές διεξάγονται με άμεση, καθολική, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία.

¹⁹ Ακριβέστερα μετά την εκ νέου κύρωσή της με το ν.δ. 53/1974 (Α' 53).

²⁰ Έχοντας υπόψη του τις προπαρασκευαστικές εργασίες για τη διαμόρφωση αυτού του άρθρου, αλλά και ερμηνεύοντάς το κατά την επίλυση σχετικών διαφορών που άχθηκαν ενώπιόν του, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει δεχθεί ότι η Σύμβαση εγγυάται υποκειμενικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα ψήφου και εκείνο του να θέτει κανείς υποψηφιότητα στις εκλογές και αφού εκλεγεί, να ασκήσει τα καθήκοντά του. Αν και τα εν λόγω δικαιώματα είναι κρίσιμα για την καθιέρωση και τη διαχείριση των θεμελίων μιας πραγματικής δημοκρατίας, αναγνωρίζεται ότι δεν κατοχυρώνονται ως απόλυτα, καθώς υπόκειται σε «σιωπηρούς περιορισμούς» κατά την οργάνωσή τους. Το Δικαστήριο είναι όμως αρμόδιο να αποφανθεί σε τελευταίο βαθμό ως προς την τήρηση των απαιτήσεων του άρθρου 3. Οι προϋποθέσεις στις οποίες υπάγονται τα δικαιώματα ψήφου ή της θέσης υποψηφιότητας σε εκλογές δεν πρέπει να τα περιορίζουν σε βαθμό που να προσβάλλει την ίδια την ουσία τους και να στερήσει την αποτελεσματικότητά τους, ο επιδιωκόμενος σκοπός να είναι νόμιμος και τα χρησιμοποιούμενα μέσα να μην αποδεικνύονται δυσανάλογα. Τέλος, μόλις εκφραστεί, ελεύθερα και δημοκρατικά η βούληση του λαού, καμία μεταγενέστερη νομοθετική τροποποίηση ή συνταγματική αναθεώρηση δεν μπορεί να αμφισβητήσει, επιτρεπτά, την επιλογή αυτή, εκτός και εάν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι για τη δημοκρατική τάξη.

²¹ Βλ. Αλ. Μαντζούτσο, *Πολιτικά δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*,

πάντως ευρεία διακριτική ευχέρεια στα αρμόδια εθνικά όργανα για τη θέσπιση των σχετικών κανόνων.

- 14 Η ρητή μνεία στην ελεύθερη έκφραση της λαϊκής θέλησης, όταν εκλέγεται το νομοθετικό σώμα, θα μπορούσε να επιτρέψει τον αποκλεισμό από το ρυθμιστικό του πεδίο των αυτοδιοικητικών εκλογών. Επειδή όμως και οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης διαθέτουν κανονιστική αρμοδιότητα και παράγουν κανόνες δικαίου πρέπει να γίνει δεκτό, κατά την ορθότερη άποψη, ότι καταλαμβάνονται, ενδεχομένως με τις αναγκαίες από τη φύση τους προσαρμογές, από τη Σύμβαση.
- 15 Οι εκλογές, εν προκειμένω οι γενικές βουλευτικές και οι Ευρωπαϊκές, πρέπει, επιπλέον, να είναι και *ελεύθερες*. Δεδομένου ότι η προσφυγή στη λαϊκή ετυμηγορία αποτελεί την, κατεξοχήν, διαδικασία για την έκφραση της λαϊκής θέλησης, φαίνεται να παρατηρείται *κανονιστική επικάλυψη*. Η διαπίστωση διατηρεί πάντως μόνο *θεωρητικό ενδιαφέρον*. Και τούτο, επειδή το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης απλώς «επιβεβαιώνει», αλλά με υποσυνταγματική ισχύ, τουλάχιστον το βασικό μέρος όσων κατοχυρώνει η αρχή του άρθρου 52 Σ.

3. Άλλες διεθνείς συμβάσεις

- 16 Η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου αναγνωρίζει σε καθένα το δικαίωμα να συμμετέχει στην κυβέρνηση της χώρας του και με αντιπροσώπους ελεύθερα εκλεγμένους (άρθρο 21 παρ. 1), ενώ ορίζει ότι η λαϊκή θέληση εκφράζεται με τακτικές ανάθευτες εκλογές που διεξάγονται με καθολική, ίση και μυστική ψηφοφορία ή με ισοδύναμες ελεύθερες εκλογικές διαδικασίες (άρθρο 21 παρ. 3). Εξάλλου, το Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα²² κατοχυρώνει το δικαίωμα και τη δυνατότητα κάθε πολίτη, χωρίς καμία διάκριση και δίχως υπέρμετρους περιορισμούς, να εκλέγει τους εκπροσώπους του κατά τη διάρκεια εκλογών περιοδικών, τίμιων, με καθολική, ίση και μυστική ψηφοφορία που εξασφαλίζουν την ελεύθερη έκφραση της βούλησής του (άρθρο 25 παρ. 1 περίπτ. Β΄).
- 17 Οι παραπάνω συμβάσεις έχουν επικυρωθεί, σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ. 1 του άρθρου 28 Σ., και αποτελούν, γι' αυτό, αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού (εθνικού) δικαίου. Οι επιμέρους ορισμοί τους κατοχυρώνουν *γενικές κατευθυντήριες αρχές*, οι οποίες στο σύνολό τους διαθέτουν, ήδη, συνταγματική περιωπή. Έτσι, η εισαγωγή τους

2009, σελ. 74 επ.· Ηλ. Καστανά, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2017, σελ. 834 επ.· και Χ. Ανθόπουλο, *Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις. Μια συγκριτική ανάλυση μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας*, 2016, σελ. 101 επ.

²² Κυρώθηκε με το πρώτο άρθρο του ν. 2462/1997 (Α' 25).

στην έννομη τάξη μας δεν εισφέρει, ουσιωδώς και πάντως πρωτογενή, προστιθέμενη αξία. Βέβαια, τούτο δεν σημαίνει ότι στερούνται κάθε νομικής επενέργειας. Συνεισφέρουν, ερμηνευτικά, στον δημιουργικό εμπλουτισμό και την αποτελεσματικότερη θωράκιση του κανονιστικού περιεχομένου και της συνταγματικής αρχής του άρθρου 52 Σ. Υπό αυτή την προσέγγιση, η σημασία τους δεν πρέπει ασφαλώς να εκλαμβάνεται ή να θεωρείται αμελητέα.

III. ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η ένταξη του άρθρου 52 Σ. στο Πρώτο Κεφάλαιο του Γ΄ Τμήματος του Καταστατικού μας Χάρτη υπό τον τίτλο: «Ανάδειξη και συγκρότηση της Βουλής» δεν οριοθετεί στενά την κανονιστική εμβέλεια της αρχής της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης. Αν και το ρυθμιστικό της πεδίο εντοπίζεται, θεματικά, στις γενικές βουλευτικές εκλογές, στις επιταγές της υπόκεινται και οι λοιπές στιγμές ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος. Βέβαια, τον προνομιακό χώρο υποδοχής και εφαρμογής τους αποτελεί η διεξαγωγή της ψηφοφορίας και η εξαγωγή του αποτελέσμά της. Οι ίδιες ακριβώς απαιτήσεις, δηλαδή η ελευθερία και η γνησιότητα, πρέπει, επίσης, να διασφαλίζονται καθόλη τη διάρκεια του εκλογικού αγώνα, τότε οριστικοποιείται, συνήθως, η προτίμηση σε συνδυασμό και υποψηφίους τους. Τέλος, από το κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής δεν μπορεί να ξεφύγει, για προφανείς και ευνόητους λόγους, ούτε η *μακρά χρονική περίοδος* από την *ολοκλήρωση* της διενέργειας των εκλογών έως την *προκήρυξη* των επόμενων. Καθόλη τη διάρκειά της ο πολίτης διαμορφώνει, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές, ή επανακαθορίζει τις επιλογές του ενόψει της προσφυγής στη λαϊκή ετυμηγορία.

1. Ο εκλογικός νόμος

A. Γενικά

Η ανάδειξη της Βουλής αποτελεί *σύνθετη διαδικασία*. Την απαρτίζουν διακριτές μεταξύ τους φάσεις που εξελίσσονται διαδοχικά και καθεμιά τους αντιστοιχεί, κατά κανόνα, σε συγκεκριμένη *προπαρασκευαστική* της εκλογής πράξη. Η εκλογική διαδικασία εκκινεί την επομένη της προκήρυξης της προσφυγής στη λαϊκή ετυμηγορία και το πέρας της σηματοδοτεί η ανακήρυξη των βουλευτών και των αναπληρωματικών τους. Οι επιμέρους φάσεις της, όπως και οι αντίστοιχες προπαρασκευαστικές πράξεις της εκλογής, οργανώνονται στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών, δηλαδή στον εκλογικό νόμο. Φάσεις και πράξεις συνυφαίνονται με την *οριστικοποίηση της προτίμησης* και, εντέλει, την έκφραση της λαϊκής θέλησης. Στο σύνολό τους εκπληρώνουν την υποχρέωση του

εκλογικού νομοθέτη, ενεργώντας ως λειτουργός της Πολιτείας και εγγυητής της, να διασφαλίζει τη θεμελιώδη εκλογική αρχή του άρθρου 52 Σ.

- 20 Στην αρχή της ελεύθερης και, ιδίως, της ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης ερείδεται, διά της ειδικής προς τούτο εξουσιοδότησης του συνταγματικού στον κοινό νομοθέτη, η θέσπιση *ποινικών*, συμπληρωματικά των πειθαρχικών, κυρώσεων σε βάρος όσων την παραβιάζουν. Πρόκειται, κατά περίπτωση, για τους εμπλεκόμενους στις εκλογές υπαλλήλους, για τα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων ή των Σωμάτων Ασφαλείας, για αιρετούς στην τοπική αυτοδιοίκηση, για τους υποψηφίους, για τους ψηφοφόρους και, εν γένει, τρίτους. Οι συνιστώσες και οι όμοιες επιταγές της αρχής, *ελευθερία και γνησιότητα*, συνεχονται στενά με την *καθολικότητα* και τη *μυστικότητα* της ψήφου. Δηλαδή, με τις ομώνυμες, ίσης τυπικής ισχύος, εκλογικές αρχές που καταλαμβάνουν συστηματικά τη συγκρότηση και, αντιστοίχως, την έκφραση της προτίμησης του εκλογικού σώματος. Η συστηματική συνάφεια των τριών αρχών επιβάλλει ή, έστω, επιτρέπει, με την εξαίρεση των διατάξεων στις οποίες η ρυθμιζόμενη εκλογική ύλη και η παράβαση αναφέρονται ρητά στον εκλογικό νόμο ή προκύπτουν σαφώς, την *ενιαία κανονιστική αντιμετώπιση* τόσο κατά την οργάνωση της εκλογικής διαδικασίας όσο και τον ποινικό κολασμό.

Β. Οι εκλογικοί κατάλογοι

- 21 Η γνησιότητα της εκλογικής βούλησης, όπως και η καθολικότητα της ψηφοφορίας, *διασφαλίζεται*, εν πρώτοις, όταν το δικαίωμα της ψήφου ασκούν μόνον οι φορείς του. Δηλαδή, όσοι διαθέτουν τα συνταγματικά καθορισμένα θετικά και δεν συντρέχει στο πρόσωπό τους κάποιο από τα αρνητικά προσόντα²³. Την *εγγυάται* η εγγραφή στους γενικούς και, κατ' εξαίρεση στις περιοριστικά προβλεπόμενες περιπτώσεις, σε *ειδικούς* εκλογικούς καταλόγους. Πρόκειται για τη *διοικητική προϋπόθεση*, η πλήρωση της οποίας επιτρέπει τη συμμετοχή στην ψηφοφορία. Αν και η εγγραφή στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους είναι υποχρεωτική²⁴, η εκ παραδρομής παράλειψή της δεν αποκλείει, καταρχήν, τη συμμετοχή στις εκλογές²⁵. Εξάλλου, οι *ειδικοί εκλογικοί κατάλογοι* καταρτίζονται ενόψει επικείμενης προσφυγής στη λαϊκή ετυμηγορία και περιλαμβάνουν συγκεκριμένες, νομοθετικά καθορισμένες, κατηγορίες ψηφοφόρων.

²³ Άρθρο 51 παρ. 3, ιδίως πρότ. 2.

²⁴ Άρθρο 8 παρ. 3 πρότ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 44 του ν. 4648/2019 (Α' 205).

²⁵ Αρκεί να μην έχει στερηθεί το δικαίωμα της ψήφου, προσκομίζοντας στην οικεία εφορευτική επιτροπή βεβαίωση εγγραφής στα δημοτολόγιο. Άρθρο 8 παρ. 4 επ., όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 44 του ν. 4648/2019.

Πρόκειται για το προσωπικό της Ελληνικής Αστυνομίας και του Πυροσβεστικού Σώματος, καθώς επίσης για τους υπηρετούντες στις Ένοπλες Δυνάμεις ή στο Λιμενικό Σώμα²⁶, για τους κρατούμενους σε φυλακές ή σε σωφρονιστικά καταστήματα²⁷ και τους ετεροδημότες²⁸. Στο σύνολό τους είναι ήδη εγγεγραμμένοι σε γενικό εκλογικό κατάλογο, αλλά την ημέρα προκήρυξης των εκλογών υπηρετούν σε άλλο δήμο εκείνου της εγγραφής τους στο δημοτολόγιό του και δεν μπορούν να μετακινηθούν για να ψηφίσουν στη βασική εκλογική τους περιφέρεια. Οι ειδικοί εκλογείς, με την εξαίρεση των ετεροδημοτών²⁹, επιλέγουν και εκφράζουν την προτίμησή τους σε συνδυασμό και υποψηφίους στη βασική εκλογική περιφέρεια όπου ψηφίζουν. Εν προκειμένω, η *συντελούμενη αλλοίωση* στη γνησιότητα της εκλογικής βούλησης πρέπει, καταρχήν, να θεωρείται, ενόψει και της περιορισμένης επίδρασής της στο τελικό αποτέλεσμα, ανεκτή συνταγματικά.

Γ. Η εκλογική δήλωση, η κατάρτιση και η ανακήρυξη συνδυασμών

Πριν από την ανάληψη οποιασδήποτε δραστηριότητας, ο πρόεδρος ή η διοικούσα επιτροπή πολιτικού κόμματος υποβάλλουν στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου την *ιδρυτική δήλωση*, καθώς επίσης το καταστατικό ή την ιδρυτική διακήρυξη, η τελευταία υπογεγραμμένη από τουλάχιστον διακόσιους (200) ενεργούς πολίτες, και του γνωστοποιούν το *όνομα* και το *έμβλημά* του³⁰. Με την υποβολή και τη γνωστοποίηση εξασφαλίζεται το *αποκλειστικό δικαίωμα χρήσης* τους. Το πολιτικό κόμμα παραμένει δικαιούχος τους καθόλη τη διάρκεια της ζωής του, πρέπει όμως να δηλώνονται κάθε φορά ενόψει εκλογικής αναμέτρησης. Η έκφραση γνήσιας εκλογικής προτίμησης επιδιώκεται, κατά βάση, με την υποβολή της *εκλογικής δήλωσης*. Σε αυτήν καθορίζονται τα στοιχεία εξατομίκευσης των πολιτικών κομμάτων που συμμετέχουν στην επικείμενη προσφυγή στη λαϊκή ετυμνηγορία, καταρτίζοντας συνδυασμούς υποψηφίων. Το αργότερο τρεις (3) ημέρες μετά την έναρξη της προεκλογικής περιόδου γνωστοποιούνται, εγγράφως και με την επίδοση στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου της *εκλογικής δήλωσης*, το *όνομα* και το *έμβλημα* του πολιτικού κόμματος για όλη την Επικράτεια³¹.

²⁶ Άρθρο 27 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

²⁷ Άρθρο 69 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

²⁸ Δηλαδή, όσοι διαμένουν σε δήμο άλλης βασικής εκλογικής περιφέρειας από εκείνη που είναι εγγεγραμμένοι Άρθρα 95 επ. του π.δ. 26/2012, όπως διαμορφώθηκε από το άρθρο 43 του ν. 4804/2019 (Α' 90).

²⁹ Άρθρο 96 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

³⁰ Άρθρο 29 παρ. 1 και 2 του ν. 3023/2002 (Α' 146).

³¹ Άρθρο 37 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 27 του ν. 4648/2019.

Για προφανείς λόγους, πρωτίστως αναγνωρισιμότητας, είναι τα ίδια ακριβώς με εκείνα που έχουν γνωστοποιηθεί ιδρυτικώς. Διαφοροποιήσεις χωρούν αποκλειστικά στην περίπτωση συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων κομμάτων³². Τότε η προσωνομία, όχι το όνομα, και το έμβλημά του μπορεί να είναι είτε, συνθηθέστερα, νέα είτε να προέρχονται από τα ήδη δηλωθέντα κατά την ίδρυση των συνιστωσών του, είτε, σπανιότερα, να περιέχουν τα στοιχεία ταυτότητας της μιας, ίσως της μεγαλύτερης σε απήχηση, (συνιστώσας), πιθανόν, με λεκτικές προσθήκες. Όνομα και έμβλημα μπορεί, επίσης, να επιδώσουν οι συνδυασμοί υποψηφίων, τη δήλωση την υπογράφουν όλοι τους, ή οι μεμονωμένοι υποψήφιοι³³.

25 Ειδική μέριμνα λαμβάνεται, τέλος, για τον ίδιο επιδιωκόμενο σκοπό, τη διασφάλιση της γνησιότητας της λαϊκής θέλησης, με την *απαγόρευση* της χρήσης ως ονόματος και εμβλήματος συγκεκριμένων στοιχείων, σημείων ή συμβόλων³⁴. Πρόκειται, κατά σειρά, για σύμβολα θρησκευτικής λατρείας, τη σημαία της πατρίδας ή άλλου παρόμοιου συμβόλου ή σημείου ιδιαίτερης ευλάβειας ή του στέμματος ή συμβόλων ή εμβλημάτων του δικτατορικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου 1967 ή φωτογραφιών προσώπων που έχουν καταδικαστεί για τη συμμετοχή τους σε αυτό. Προκειμένου να μην προκληθεί *σύγχυση* στους ψηφοφόρους, όταν επιχειρείται να διεκδικηθεί η προτίμηση του εκλογικού σώματος υπό τα ίδια στοιχεία ταυτότητας από περισσότερους του ενός πολιτικούς σχηματισμούς, οργανώνεται ταχεία διαδικασία *επίλυσης κάθε διαφωνίας* ως προς τη χρήση ονόματος και εμβλήματος³⁵. Η αρμοδιότητα ανατίθεται στο Α1 Τμήμα του Αρείου Πάγου, το αποκαλούμενο και εκλογικό, και ως δικαιούχος τους αναγνωρίζεται όποιος τα είχε γνωστοποιήσει με την κατάθεση της ιδρυτικής δήλωσης και, κατά την κοινή αντίληψη, τα χρησιμοποιούσε. Αμφότερες η απαγόρευση της χρήσης και η επίλυση διαφωνίας για το όνομα και έμβλημα ισχύουν, αν και προηγείται χρονικά, και κατά την ίδρυση του πολιτικού κόμματος³⁶.

26 Τα πολιτικά κόμματα, οι συνασπισμοί περισσότερων συνεργαζόμενων και οι ανεξάρτητοι παίρνουν μέρος στις εκλογές με συνδυασμούς τους, κατά περίπτωση, στο σύνολο, σε ορισμένες ή σε μία από τις βασικές εκλογικές περιφέρειες της χώρας³⁷, δηλώνονται από το αρμόδιο καταστατικό ή τον ορισμένο αντιπρόσωπο ή τον εξουσι-

³² Άρθρο 37 παρ. 2 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 27 του ν. 4648/2019.

³³ Άρθρο 37 παρ. 4 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 27 του ν. 4648/2019.

³⁴ Άρθρο 37 παρ. 6 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 27 του ν. 4648/2019.

³⁵ Άρθρο 38 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 28 του ν. 4648/2019.

³⁶ Άρθρο 29 παρ. 3 του ν. 3023/2002.

³⁷ Άρθρο 32 παρ. 1 εδάφ. α΄ του π.δ. 26/2012, όπως ισχύει.

οδοτημένο εκπρόσωπό τους και στη δήλωση περιλαμβάνονται το όνομα ή η προσω-
 νυμία³⁸. Οι συνδυασμοί καταρτίζονται και υποβάλλονται εντός επτά (7) ημερών από
 την έναρξη της προεκλογικής περιόδου³⁹. Δικαίωμα κατάρτισης αναγνωρίζεται στα
 πολιτικά κόμματα και τους συνασπισμούς του που:

- α) Έχουν ιδρυθεί νόμιμα, 27
 - β) ο πρόεδρος, ο γενικός γραμματέας, τα μέλη της διοικούσας επιτροπής, ο νόμιμος 28
 εκπρόσωπος και η πραγματική του ηγεσία *δεν έχουν καταδικαστεί*, σε οποιονδήποτε
 βαθμό, με την επιβολή κάθειρξης για τα αδικήματα των κεφαλαίων 1-6 του δεύτερου
 Βιβλίου του Ποινικού Κώδικα ή σε οποιαδήποτε ποινή για τα εγκλήματα του Στρατιω-
 τικού Ποινικού Κώδικα που επισείουν την ποινή της ισόβιας κάθειρξης, και
 - γ) η οργάνωση και η δράση τους εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατι- 29
 κού πολιτεύματος⁴⁰.
- Οι συνδυασμοί ανακηρύσσονται εντός τριών (3) ημερών από τη λήξη της προθεσμίας 30
 υποβολής τους⁴¹ και στα ψηφοδέλτια τους σε κάθε βασική εκλογική περιφέρεια ανα-
 γράφονται, μεταξύ άλλων, το όνομα ή η προσωνομία και το έμβλημα του πολιτικού
 κόμματος ή του συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων⁴². Στην ίδια θέση και
 με την ίδια σειρά αναγράφονται τα δηλωθέντα στοιχεία ταυτότητας στην περίπτωση
 συνδυασμού ανεξαρτήτων υποψηφίων ή των μεμονωμένων (υποψηφίων)⁴³.

Δ. Η δημόσια προβολή

Ο *εκλογικός αγώνας* ή, όπως αναφέρεται στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών, η 31
 προεκλογική περίοδος εκκινεί στις, γενικές ή αναπληρωματικές, βουλευτικές εκλογές
 την επομένη της δημοσίευσης του διατάγματος διάλυσης της Βουλής, όταν η θτεία
 της διακόπτεται πρόωρα, ή τη δέκατη πέμπτη ημέρα πριν από τη λήξη της τετραετούς
 βουλευτικής περιόδου⁴⁴ και ολοκληρώνεται την παραμονή της ψηφοφορίας. Καθόλη
 τη διάρκειά του τα πολιτικά κόμματα ή οι συνασπισμοί τους, από την προκήρυξη των
 εκλογών, και οι συνδυασμοί τους, από την ανακήρυξή τους, όπως και εκείνοι των

³⁸ Άρθρο 32 παρ. 2 παρ. 3 του ν. 3023/2002.

³⁹ Άρθρο 34 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 34 του ν. 4648/2019.

⁴⁰ Άρθρο 32 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε στο σύνολό της με το άρθρο 35 του ν.
 5043/2023 (Α' 91).

⁴¹ Άρθρο 35 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 76 του ν. 5027/2023 (Α' 48).

⁴² Άρθρο 72 παρ. 2 και 3 του π.δ. 26/2012.

⁴³ Αντί του ονόματος αναγράφεται η ένδειξη «συνδυασμός ανεξαρτήτων» και, αντιστοίχως, «μεμο-
 νωμένος υποψήφιος». Άρθρο 72 παρ. 4 και του π.δ. 26/2012.

⁴⁴ Άρθρο 31 παρ. 4 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 25 του ν. 4648/2019.

ανεξαρτήτων ή των μεμονωμένων υποψηφίων, προβάλλουν το πρόγραμμα και τις θέσεις τους, διεκδικώντας την προτίμηση του εκλογικού σώματος. Επειδή τότε οριστικοποιούνται, κατά κανόνα, οι επιλογές των ψηφοφόρων, η προεκλογική περίοδος πρέπει να εξελίσσεται σε συνθήκες ικανές να διασφαλίσουν την ελεύθερη εκδήλωση, ακριβέστερα την *ελεύθερη διαμόρφωση*, της λαϊκής βούλησης. Δηλαδή, την πρώτη, ισότιμη, συνιστώσα της θεμελιώδους εκλογικής αρχής του άρθρου 52 Σ.

32 Η *δημόσια προβολή* ρυθμίζεται, ειδικά, κατά τον εκλογικό αγώνα. Το σύνολο των χώρων που προορίζονται για την υπαίθρια διαφήμιση διατίθεται – δωρεάν, αναλογικά και επί ίσοις όροις – στα πολιτικά κόμματα, στους συνασπισμούς τους και τους συνδυασμούς υποψηφίων, για να προβάλλουν τα μηνύματά τους, η γραπτή συμφωνία πολιτικών κομμάτων που συγκροτούν κοινοβουλευτική ομάδα κατά τον Κανονισμό της Βουλής με διαφορετικό του νομοθετικά καθορισμένου για τη διάθεσή τους περιεχόμενο εφαρμόζεται *υποχρεωτικά*⁴⁵. Ο τρόπος χρήσης τους και κάθε άλλη αναγκαία λεπτομέρεια καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών, η οποία εκδίδεται κάθε δύο (2) έτη και τον μήνα Ιανουάριο⁴⁶. Οι χώροι διατίθενται με απόφαση του οικείου συμβουλίου εντός τεσσάρων ημερών (4) από την προκήρυξη των εκλογών⁴⁷. Με την άπρακτη παρέλευσή της, τούτο σημαίνει ότι η τασόμενη προθεσμία είναι *αποκλειστική*, επιλαμβάνεται εντός τριών (3) ημερών ο Συντονιστής της οικείας Αποκεντρωμένης Διοίκησης⁴⁸. Οι δικαιούχοι των χώρων υποχρεούνται να αποκαταστήσουν με δαπάνες τους τα πράγματα στην προηγούμενη κατάσταση εντός οκτώ (8) ημερών από τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας⁴⁹.

33 Εξάλλου, οι δημόσιοι και οι ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί και τηλεοπτικοί σταθμοί ελεύθερης λήψης, καθώς επίσης οι φορείς παροχής συνδρομητικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών υπηρεσιών κάθε μορφής υποχρεούνται να μεταδίδουν μηνύματα ή να προβάλλουν στα δελτία ειδήσεων την εκλογική δραστηριότητα των συνδυασμών· ο χρόνος διατίθεται δωρεάν, απαλλάσσεται από κάθε τέλος και κατανέμεται – με βάση αφενός την αρχή της αναλογικής ισότητας και αφετέρου την εξασφάλιση της μετάδοσης των θέσεων και του προγράμματός τους – με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών και του αρμόδιου για τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, μετά από γνώμη του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης και της Διακομματικής Επιτροπής Εκλογών· στη σύν-

⁴⁵ Άρθρο 44 παρ. 5 του π.δ. 26/2012 και ήδη άρθρο 14 παρ. 5 του π.δ. 15/2022 (Α΄ 39).

⁴⁶ Άρθρο 44 παρ. 3 εδάφ. γ΄ του π.δ. 26/2012 και ήδη άρθρο 14 παρ. 3 εδάφ. β΄ του π.δ. 15/2022.

⁴⁷ Άρθρο 44 παρ. 3 εδάφ. α΄ του π.δ. 26/2012 και ήδη άρθρο 14 παρ. 3 εδάφ. α΄ του π.δ. 15/2022.

⁴⁸ Άρθρο 44 παρ. 4 του π.δ. 26/2012 και ήδη άρθρο 14 παρ. 4 του π.δ. 15/2022.

⁴⁹ Άρθρο 44 παρ. 3 εδάφ. δ΄ του π.δ. 26/2012 και ήδη άρθρο 14 παρ. 3 εδάφ. γ΄ του π.δ. 15/2022.

θεση της τελευταίας μετέχουν, με δικαίωμα ψήφου, και οι εκπρόσωποι των πολιτικών κομμάτων και των συνασπισμών που δεν συμμετείχαν στη σύνθεση της διαλυθείσας Βουλής, αλλά και έχουν καταρτίσει συνδυασμούς στα τρία τέταρτα (3/4) των βασικών εκλογικών περιφερειών της χώρας⁵⁰.

Ο ίδιος συνταγματικός σκοπός, η ελεύθερη διαμόρφωση της λαϊκής θέσης, επιδιώκεται να διασφαλιστεί, τούτη τη φορά κατά τρόπο αρνητικό, με τη θέσπιση *απαγορεύσεων*. Έτσι, τα πολιτικά κόμματα και οι συνασπισμοί τους δεν επιτρέπεται να αναρτούν ή να επικολλούν αεροπανώ, πανώ, αφίσες και κάθε άλλο είδος προεκλογικής προβολής, εκτός των διατιθέμενων δημοτικών χώρων, ούτε να μεταδίδουν μηνύματα, πέραν του δωρεάν παραχωρούμενου χρόνου, από ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς, να χορηγούν εισιτήρια μετακίνησης ετεροδημοτών ή να ναυλώνουν μεταφορικά μέσα ή να έχουν διαφοροποιημένη τιμολόγηση και ποσοστό έκπτωσης από επιχειρήσεις του Τύπου, να λειτουργούν τα εκλογικά τους κέντρα, τα γραφεία και τα κινούμενα οχήματα που χρησιμοποιούν σε ώρες και με κλίμακα έντασης διαφορετικής της καθοριζόμενης από τους Υπουργούς Εσωτερικών και Προστασίας του Πολίτη⁵¹. Υποχρεούνται, επίσης, σε ανώτατο όριο εκλογικών δαπανών⁵², στη διακίνηση των οικονομικών τους μέσω τραπεζικών λογαριασμών⁵³ και σε περιορισμούς ή απαγορεύσεις στην ιδιωτική χρηματοδότηση⁵⁴. Απαγορεύεται, τέλος, η δημοσιοποίηση, με οποιονδήποτε τρόπο, δημοσκοπήσεων για την πρόθεση ψήφου και των αποτελεσμάτων τους⁵⁵.

34

Ε. Η οργάνωση και η εξέλιξη της εκλογικής διαδικασίας

Η ελεύθερα διαμορφωμένη βούληση των πολιτών εκδηλώνεται, ορθότερα *εκφράζεται*, στην κάλπη. Η γνήσια έκφρασή της διασφαλίζεται με την οργάνωση της ψηφοφορίας στις επιμέρους και διακριτές μεταξύ τους φάσεις της. Απηχώντας επιλογές

35

⁵⁰ Άρθρο 45 του π.δ. 26/2012 και ήδη άρθρο 15 του π.δ. 15/2022. Από το πεδίο εφαρμογής των ρυθμίσεων για τη δημόσια και, ειδικά, τη ραδιοτηλεοπτική προβολή εξαιρούνται τα πολιτικά κόμματα και οι συνασπισμοί τους, των οποίων ο πρόεδρος, ο γενικός γραμματέας, μέλος της διοικούσας επιτροπής τους ή ο νόμιμος εκπρόσωπός τους έχουν καταδικαστεί, όχι αμετάκλητα αλλά με οριστική απόφαση, για όσα αδικήματα η αμετάκλητη καταδίκη επιφέρει τη στέρηση του εκλογικού δικαιώματος (άρθρα 95 και 96 του ν. 4804/2021, ήδη δε άρθρο 16 του π.δ. 15/2022).

⁵¹ Άρθρο 46 του π.δ. 26/2012 και ήδη 17 του π.δ. 15/2022.

⁵² Άρθρο 13 του ν. 3023/2002 και ήδη άρθρο 9 του π.δ. 15/2012.

⁵³ Άρθρο 5 του ν. 3023/2002, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 3 του ν. 4304/2014 (Α' 234) και τροποποιήθηκε με το άρθρο 37 του ν. 4472/2017 (Α' 74), ήδη δε άρθρο 3 του π.δ. 15/2022.

⁵⁴ Άρθρα 7 και 8 του ν. 3023/2002, όπως τροποποιήθηκαν ή συμπληρώθηκαν με τα άρθρα 5 και 33 του ν. 4304/2014, καθώς επίσης το άρθρο 39 του ν. 4472/2017, ήδη δε άρθρο 8 του π.δ. 15/2002.

⁵⁵ Άρθρο 49 του π.δ. 26/2012, όπως ισχύει.

προηγούμενων δεκαετιών, ιδίως εκείνων του Μεσοπολέμου και της προδικτατορικής περιόδου, και των τότε υπηρετούμενων πραγματικών αναγκών, παραμένουν ακόμη ενεργές στην εκλογική νομοθεσία ρυθμίσεις σχετικές με την οργάνωση της ψηφοφορίας. Με την εφαρμογή τους επιδιώκεται, προεχόντως, η *αποτελεσματική οργάνωση*, καθώς επίσης η *εύρυθμη* και η *ομαλή εξέλιξη* της εκλογικής διαδικασίας. Ωστόσο, εξασφαλίζουν, αυτοτελώς ή συνδυαστικά με τη μυστικότητα, τη γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης και χρησιμεύουν στην απόδειξή της, όταν αμφισβητείται.

α. Η ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας

- 36** Παρά το γεγονός ότι εμπεριέχει στοιχεία που συνεχονται, επίσης αλλά μάλλον συμπληρωματικά, με τη διαμόρφωση της εκλογικής προτίμησης, η *διεξαγωγή της ψηφοφορίας* την ίδια ημέρα σε όλη την Επικράτεια⁵⁶ αποβλέπει, πρωτίστως, στην *αποτροπή του επηρεασμού* ψηφοφόρων. Συνταγματικά επιτρεπτή είναι μόνον η εξαίρεση όσων βρίσκονται εκτός της χώρας⁵⁷ και ψηφίζουν στα ειδικά εκλογικά κέντρα του εξωτερικού⁵⁸. Γι' αυτούς η ψηφοφορία ορίζεται μεταξύ της τέταρτης και της προηγούμενης ημέρας της διεξαγωγής της στην Ελλάδα⁵⁹, ενώ η καταμέτρηση και η ανακοίνωση του αποτελέσμάτος της λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα με εκείνα της Επικράτειας⁶⁰. Αν και αναφέρεται ως διενέργεια των γενικών βουλευτικών εκλογών, στο ρυθμιστικό προεδρικό διάταγμα προκήρυξής τους και υπό τις δύο εκδοχές, δηλαδή μετά τη διάλυση της Βουλής ή με τη συμπλήρωση της τετραετούς βουλευτικής περιόδου, αναγράφεται ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας.

β. Εκλογικό τμήματα και κατάσταση ψηφοφορίας

- 37** Ειδικότερα, η ψηφοφορία διεξάγεται σε εκλογικά τμήματα⁶¹ και για κάθε εκλογέα σε ιδιαίτερο κατάσταση ψηφοφορίας⁶² εντός κτιρίων που κατέχει το Δημόσιο ή Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου ή δημόσια

⁵⁶ Άρθρο 31 παρ. 3 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 25 του ν. 4648/2019.

⁵⁷ Άρθρο 51 παρ. 4 πρότ. 2 Σ.

⁵⁸ Άρθρο 1 παρ. 4 πρότ. 1 του ν. 4648/2019.

⁵⁹ Άρθρο 1 παρ. 4 πρότ. 2 του ν. 4648/2019. Στις διαδοχικές γενικές βουλευτικές εκλογές του 2023 η ψηφοφορία σε όλα τα εκλογικά τμήματα του εξωτερικού ορίστηκε την παραμονή της διεξαγωγής της ψηφοφορίας στην Επικράτεια. Δηλαδή, το Σάββατο 20 Μαΐου, με το Άρθρο Μόνο του π.δ. 48/2021 (Α΄ 102), και το Σάββατο 24 Ιουνίου 2023, με το Άρθρο Μόνο του π.δ. 72/2021 (Α΄ 123).

⁶⁰ Άρθρο 1 παρ. 5 του ν. 4648/2019.

⁶¹ Άρθρα 51 του π.δ. 26/2012 και 7 του ν. 4648/2019, για τους εκτός Επικρατείας εκλογείς.

⁶² Άρθρο 52 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

επιχείρηση ή, γενικά δημόσιος οργανισμός αλλά και ιδιώτες⁶³, όχι όμως στρατιωτικό κατάστημα ή στρατώνας⁶⁴. Παραχωρούνται από τους δικαιούχους τους οικιοθελώς⁶⁵, σε περίπτωση άρνησής τους επιτρέπεται όμως να επιταχθούν για χρονικό διάστημα έως πέντε (5) ημερών από τον Αντιπεριφερειάρχη της Περιφερειακής Ενότητας της έδρας του Νομού⁶⁶. Ο ίδιος καθορίζει τα εκλογικά τμήματα –ο αριθμός των εκλογέων σε καθένα τους δεν μπορεί να ξεπεράσει τους οκτακόσιους (800)– και τα καταστήματα ψηφοφορίας⁶⁷ και δημοσιεύει το πρόγραμμά της⁶⁸.

Ο οικείος δήμαρχος αναλαμβάνει την προετοιμασία των καταστημάτων και κάθε εκλογικού τμήματος, δηλαδή τα εφοδιάζει με το τραπέζι, την κάλπη και τα εκλογικά είδη (γραφική ύλη και υλικά για τη συσκευασία των εκλογικών στοιχείων), διαμορφώνει δε τον χώρο, όπου θα ψηφίσουν οι εκλογείς⁶⁹. Το αργότερο την προτεραιότητα της διεξαγωγής της ψηφοφορίας, ο αντιπρόσωπος της δικαστικής αρχής παραλαμβάνει από τον οικείο δήμαρχο το εκλογικό υλικό, και μια ώρα πριν από την προγραμματισμένη έναρξη της διαδικασίας, παρουσία των μελών της εφορευτικής επιτροπής, των υποψηφίων ή των αντιπροσώπων τους, η κάλπη ανοίγεται, ελέγχεται για να βρεθεί άδεια, κλείνεται και σφραγίζεται, προς απόδειξη των παραπάνω συντάσσεται και υπογράφεται σχετικό πρακτικό⁷⁰.

Η εφορευτική επιτροπή⁷¹ έχει την ευθύνη της εκλογικής διαδικασίας σε κάθε κατάστημα ψηφοφορίας και βασική της αποστολή έχει να εξασφαλίσει τη γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης. Διαθέτει γραμματέα για τη σύνταξη των πρακτικών, των βιβλίων και των λοιπών εκλογικών εγγράφων, και πρόεδρος της είναι ο αντιπρόσωπος της δικαστικής αρχής, νομικός και κατά κανόνα δικηγόρος⁷². Σε αυτόν ανατίθενται συγκεκριμένα καθήκοντα, έχει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ανακριτικού υπαλλήλου, ενεργεί αυτεπαγγέλτως⁷³ και εποπτεύεται από έφορο που είναι δικαστικός λειτουργός⁷⁴. Σε κάθε εκλογικό τμήμα μπορεί να διορίζεται, επίσης, ένα αντιπρόσωπος

⁶³ Άρθρο 52 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

⁶⁴ Άρθρο 52 παρ. 5 του π.δ. 26/2012.

⁶⁵ Άρθρο 52 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

⁶⁶ Άρθρο 52 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

⁶⁷ Άρθρο 55 του π.δ. 26/2012.

⁶⁸ Άρθρο 56 του π.δ. 26/2012.

⁶⁹ Άρθρο 57 του π.δ. 26/2012.

⁷⁰ Άρθρα 78-80 του π.δ. 26/2012.

⁷¹ Άρθρα 58-65 του π.δ. 26/2012 και 8 του ν. 4648/2019, για τους εκτός Επικρατείας εκλογείς .

⁷² Άρθρα 68 του π.δ. 26/2012 και 13 του ν. 4648/2019, για τους εκτός Επικρατείας εκλογείς.

⁷³ Άρθρο 66 του π.δ. 26/2012.

⁷⁴ Άρθρα 67 του π.δ. 26/2012 και 9 του ν. 4648/2019, για τους εκτός Επικρατείας εκλογείς. Ενδέχεται

συνδυασμού πολιτικού κόμματος ή συνασπισμών περισσότερων συνεργαζόμενων ή ανεξάρτητων ή μεμονωμένων υποψηφίων⁷⁵.

γ. Τα ψηφοδέλτια

- 40 Έδη από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1926, οπότε καταργήθηκε το σφαιρίδιο, το ψηφοδέλτιο αποτελεί το μέσο έκφρασης της προτίμησης των ψηφοφόρων. Στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών περιέχονται αναλυτικοί ορισμοί για τη μορφή, το περιεχόμενο και, ιδίως, την ακυρότητά του⁷⁶. Τα ψηφοδέλτια είναι, με μία και μόνη εξαίρεση⁷⁷, *έντυπα*, κατασκευάζονται από λευκό χαρτί, το οποίο χορηγεί δωρεάν το Δημόσιο, σε ορθογώνιο σχήμα και στις διαστάσεις που ορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών⁷⁸, εκτυπώνονται από τα πολιτικά κόμματα, τους συνασπισμούς τους και τους υποψήφιους και παραδίδονται, επί αποδείξει, οκτώ (8) ημέρες, τουλάχιστον, πριν από την ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας και σε επαρκή ποσότητα στον Αντιπεριφερειάρχη της Περιφερειακής Ενότητας στην έδρα κάθε Νομού⁷⁹.
- 41 Σε κάθε βασική εκλογική περιφέρεια εκτυπώνονται ιδιαίτερα ψηφοδέλτια, στα οποία αναγράφονται οριζόντια και σε ξεχωριστές σειρές στο πάνω μέρος τους το όνομα ή η προσωνομία, με αναφορά στα κόμματα που συγκροτούν τον συνασπισμό, το έμβλημα και η εκλογική περιφέρεια, ακολουθούν δε οι υποψήφιοι κατά τη σειρά ανακήρυξής τους⁸⁰. Όταν προβλέπεται ότι θα προκύψει, για οποιονδήποτε λόγο, έλλειψη εντύπων (ψηφοδελτίων) ενός ή περισσότερων συνδυασμών σε εκλογικό τμήμα και δεν είναι δυνατόν να εφοδιαστεί εγκαίρως, η διαδικασία συνεχίζεται με τα *ιδιόχειρα λευκά*⁸¹.

πάντως η ψηφοφορία να μην διεξαχθεί ή να ακυρωθεί, από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, επειδή διαπιστώθηκε η παραβίαση της εκλογικής νομοθεσίας ή πλημμέλειες σε κάποια εκλογικά τμήματα ή στο σύνολό τους· τότε η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται, κατά κανόνα, την επόμενη Κυριακή, με τους ίδιους εκλογικούς καταλόγους και χωρίς να απαιτείται ανακήρυξη συνδυασμών ή υποψηφίων, το νέο αποτέλεσμα δεν ασκεί επιρροή στο σύνολο των ψήφων και στο ποσοστό της εκλογικής δύναμης των κομμάτων στην Επικράτεια. Άρθρο 102 του π.δ. 26/2012.

⁷⁵ Άρθρα 40 και του π.δ. 26/2012, καθώς επίσης 14 του ν. 4648/2019, για τους εκτός Επικρατείας εκλογείς.

⁷⁶ Στο Ζ΄ Κεφάλαιο του Β΄ Τμήματος (άρθρα 70-77).

⁷⁷ Στην περίπτωση των ιδιόχειρων λευκών ψηφοδελτίων. Βλ. αμέσως παρακάτω.

⁷⁸ Άρθρο 70 του π.δ. 26/2012.

⁷⁹ Άρθρο 71 του π.δ. 26/2012.

⁸⁰ Σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 35 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 34 του ν. 4648/2019.

⁸¹ Άρθρο 74 του π.δ. 26/2012. Βλ. Θ. Ξηρό, *Τα ιδιόχειρα λευκά ψηφοδέλτια στην εκλογική νομοθεσία*, ΚοινΕπ 1/1989, σελ. 89 επ.

Πρόκειται για κομμάτια χαρτιού στο ίδιο σχήμα και στις ίδιες διαστάσεις με τα έντυπα, σφραγισμένα, με σημειωμένη δίπλα την ημερομηνία της εκλογής, και θεωρημένα με τη *μονογραφή* του δικαστικού αντιπροσώπου, σε αυτό κάθε εκλογέας αναγράφει το όνομα του συνδυασμού ή υποψηφίου/ων της προτίμησής του χωρίς να είναι απαραίτητη η σταυροδότησή τους.

Τα ψηφοδέλτια, έντυπα ή ιδιόχειρα, κλείνονται εντός φακέλου που κατασκευάζεται από αδιάφανο χαρτί λευκής απόχρωσης με μέριμνα του Υπουργείου Εσωτερικών⁸². Ψηφοδέλτιο που φέρει λέξεις, φράσεις, στίγματα ή άλλα σημεία, εφόσον αποτελούν διακριτικά γνωρίσματα παραβιάζοντας το απόρρητο, ή το περιεχόμενό του αλλοιώνεται με αναγραφές, πέραν όσων επιτρέπει το εκλογικό σύστημα κατά παράβαση της νομοθεσίας, είναι άκυρο, ενώ σταυρός προτίμησης σημειωμένος με μολύβι ή μελάνι απόχρωσης από τη μαύρη ή τη γαλάζια δεν λαμβάνεται υπόψη για την εξαγωγή του εκλογικού αποτελέσματος⁸³. Άκυρο είναι, επίσης, το ψηφοδέλτιο, όταν εκτυπώθηκε σε χαρτί και με τυπογραφικά στοιχεία ή σε σχήμα και διαστάσεις που διαφέρουν πρόδηλα και, αντιστοίχως, φανερά από τα οριζόμενα, δεν φέρει τις προβλεπόμενες αναγραφές, βρεθεί στον ίδιο φάκελο με άλλα έγκυρα ή άκυρα ψηφοδέλτια του ίδιου ή άλλου συνδυασμού ή όταν βρεθεί σε φάκελο διαφορετικό του καθορισμένου ή όταν χρησιμοποιηθεί σε άλλη βασική εκλογική περιφέρεια⁸⁴.

δ. Η ψηφοφορία

Για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος δεν αρκεί μόνον η εγγραφή στους (γενικούς) εκλογικούς καταλόγους, αλλά επιβάλλεται, καταρχήν, και η *αυτοπρόσωπη προσέλευση* (εμφάνιση) στο κατάστημα ψηφοφορίας, της βασικής εκλογικής περιφέρειας, όπου ο πολίτης είναι εγγεγραμμένος⁸⁵. Μετά την είσοδό του αναγνωρίζεται από την εφορευτική επιτροπή⁸⁶, λαμβάνει ένα, σφραγισμένο και μονογραφημένο, φάκελο, πλήρη σειρά εντύπων ψηφοδελτίων όλων των συνδυασμών και ένα λευκό, αποσύρεται στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο, επιλέγει συνδυασμό ή/και σταυροδοτεί υποψηφίους του⁸⁷, κλείνει το ψηφοδέλτιο στον φάκελο, τον σφραγίζει και τον ρίχνει

⁸² Άρθρα 75 του π.δ. 26/2012 και 10 του ν. 4648/2019, για τους εκτός Επικρατείας εκλογείς.

⁸³ Άρθρο 73 του π.δ. 26/2012.

⁸⁴ Άρθρο 76 του π.δ. 26/2012. Τα σχετικά με τα ψηφοδέλτια και το περιεχόμενό τους διέπονται και από τις ισχύουσες διατάξεις για το εφαρμοστέο εκλογικό σύστημα (άρθρο 77 του π.δ. 26/2012).

⁸⁵ Άρθρο 82 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

⁸⁶ Άρθρο 82 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

⁸⁷ Έναν ή περισσότερους, αναλόγως των εκλεγόμενων σε κάθε βασική εκλογική περιφέρεια (άρθρο 72 παρ. 7 του π.δ. 26/2012).

στην κάλπη⁸⁸. Καθόλη τη διάρκεια της ψηφοφορίας μπορεί να υποβληθεί ένσταση από ψηφοφόρο, από υποψήφιο ή από αντιπρόσωπό του για παραβίαση του νόμου, εντός ή εκτός του καταστήματος⁸⁹, η ένσταση καταγράφεται στο τηρούμενο πρωτόκολλο που κλείνει με την ολοκλήρωσή της (ψηφοφορίας), υπογράφεται δε από τον πρόεδρο και τα μέλη της εφορευτικής επιτροπής, τους υποψηφίους ή τους αναπληρωτές τους⁹⁰. Την ευθύνη για τη φύλαξη κάθε εκλογικού καταστήματος έχει η Ελληνική Αστυνομία και για την τήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας στον τόπο ψηφοφορίας και γύρω από αυτόν η εφορευτική επιτροπή, με επιτηρητή τον δικαστικό αντιπρόσωπο⁹¹, απαγορεύεται η παρουσία ένοπλης δύναμης, όποιου φέρει όπλο και οποιουδήποτε δεν εκπληρώνει εκλογικά καθήκοντα ή δεν ψηφίζει⁹².

Στ. Η εξαγωγή του αποτελέσματος

- 44 Η γνησιότητα της ήδη εκφρασμένης εκλογικής βούλησης, δηλαδή η διασφάλιση ότι το εξαγόμενο από την κάλπη ψηφοδέλτιο περιέχει την προτίμηση και μόνον του ψηφοφόρου, διαπιστώνεται, καταρχήν, στη *διαλογή των ψήφων*. Πρόκειται για σύνθετη διαδικασία⁹³, η οποία εκκινεί με την ολοκλήρωση της ψηφοφορίας⁹⁴. Εξελίσσεται σε περισσότερες και διακριτές μεταξύ τους στιγμές, την ευθύνη των οποίων έχει ο αντιπρόσωπος της δικαστικής αρχής, και το αποτέλεσμά της βεβαιώνεται αρμοδίως.
- 45 Ο πρόεδρος της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνος που διευθύνει τις εργασίες της ανοίγει την κάλπη και ανασύρει, κάθε φορά και έως την εξάντλησή τους, ένα φάκελο, τον αριθμεί, τον αποσφραγίζει, διαπιστώνει την εγκυρότητα του ψηφοδελτίου που βρίσκεται εντός αυτού, το επιδεικνύει στα μέλη (της εφορευτικής επιτροπής) και, εάν παρίστανται, στους υποψηφίους ή στους αντιπροσώπους τους, διαβάζει το περι-

⁸⁸ Άρθρο 83 του π.δ. 26/2012. Δεν θα χρειαστεί πάντως να σταυροδοτήσει υποψηφίους, όταν οι γενικές βουλευτικές εκλογές διενεργούνται εντός δεκαοκτώ (18) μηνών από τις προηγούμενες (άρθρο 72 παρ. 11 του π.δ. 26/2012). Χωρίς σταυρό προτίμησης εκλέγονται, επίσης, οι βουλευτές Επικρατείας (άρθρο 3 παρ. 1 του π.δ. 26/2012), ο αρχηγός ή ο πρόεδρος πολιτικού κόμματος ή συνασπισμού περισσότερων και όποιος υποψήφιος έχει διατελέσει πρωθυπουργός σε κυβέρνηση που έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης και έχει εκλεγεί στο παρελθόν βουλευτής (άρθρο 72 παρ. 8 του π.δ. 26/2012).

⁸⁹ Άρθρο 85 παρ. 1-3 του π.δ. 26/2012.

⁹⁰ Άρθρα 84 και 89 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

⁹¹ Άρθρο 86 του π.δ. 26/2012.

⁹² Άρθρο 87 του π.δ. 26/2012.

⁹³ Η οποία οργανώνεται στα άρθρα 91-93 του π.δ. 26/2012 και 16 του ν. 4648/2019, για τους εκτός Επικρατείας εκλογείς.

⁹⁴ Η, όπως αναφέρεται στο άρθρο 89 του π.δ. 26/2012, την αποπεράτωση της ψηφοφορίας.

εχόμενό του, αριθμεί το ψηφοδέλτιο, κατά τη σειρά εξαγωγής, το μονογράφει και ο αριθμός του σημειώνεται στον ειδικό πίνακα συνδυασμών⁹⁵. Όταν δεν εφαρμόζεται το σύστημα των «δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα) και οι υποψήφιοι σταυροδοτούνται, η διαδικασία συνεχίζεται. Κάθε σταυρός προτίμησης μονογράφεται, αναγράφεται, ολογράφως, ο συνολικός αριθμός τους σε κάθε ψηφοδέλτιο και το τελευταίο, αριθμητικά ταυτοποιημένο, σημειώνεται στον ειδικό πίνακα υποψηφίων απέναντι από το όνομα του σταυροδοτηθέντος.

Με το πέρας της διαλογής των ψηφοδελτίων και σταυρών προτίμησης, οι ειδικοί πίνακες συνδυασμών και υποψηφίων κλείνουν με πράξη που γράφεται στο τέλος τους και υπογράφεται από όλους τους παριστάμενους στο κατάστημα ψηφοφορίας⁹⁶. Το αποτέλεσμα ανακοινώνεται, αμέσως και χωρίς καθυστέρηση, στον οικείο Αντιπεριφερειάρχη από τον πρόεδρο της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνον που διευθύνει τις εργασίες της, πρώτα για τους συνδυασμούς και μετά για τους υποψηφίους⁹⁷. Συντάσσεται, επίσης, πράξη στον πίνακα συνδυασμών και στον πίνακα υποψηφίων με την εκλογική τους δύναμη⁹⁸ και πράξη στο βιβλίο πρακτικών της εκλογής, στην οποία αναγράφονται η ημέρα και η ώρα του πέρατος της διαλογής, ο ολικός αριθμός, κατά σειρά, των εγγεγραμμένων, όσων ψήφισαν, των φακέλων που βρέθηκαν εντός της κάλπης, των ψηφοδελτίων που αναγνωρίστηκαν ως έγκυρα, των άκυρων, των λευκών, όσων προσβλήθηκαν ως άκυρα αλλά κηρύχθηκαν έγκυρα και των εγκύρων ψηφοδελτίων κάθε συνδυασμού⁹⁹.

Αμφότερες οι πράξεις υπογράφονται από τον πρόεδρο και τα μέλη της εφορευτικής επιτροπής. Τα βιβλία και όλα τα εκλογικά έγγραφα, καθώς επίσης τα ψηφοδέλτια, τακτοποιημένα κατά συνδυασμό και με τη σειρά αρίθμησης τους, κλείνονται στον σάκο, ο οποίος σφραγίζεται και παραδίδεται στον Πρόεδρο του οικείου Πρωτοδικείου¹⁰⁰. Η Ανώτατη Εφορευτική Επιτροπή με βάση τον πίνακα αποτελεσμάτων καταρτίζει τον

⁹⁵ Άρθρο 91 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Βλ. Θ. Ξηρό, *Η μονογραφή των ψηφοδελτίων και των σταυρών προτίμησης από τον αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχής. Κριτήριο της γνησιότητάς τους ή ουσιώδης τύπος της διαδικασίας διαλογής*, ΤοΣ 2/2016, σελ. 403 επ.

⁹⁶ Δηλαδή, τον πρόεδρο της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνον που διευθύνει τις εργασίες της, τα μέλη της και, εφόσον παρίστανται, τους υποψηφίους ή τους αντιπροσώπους τους (άρθρο 93 παρ. 1 του π.δ. 26/2012).

⁹⁷ Άρθρο 91 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

⁹⁸ Άρθρο 93 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

⁹⁹ Άρθρο 93 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

¹⁰⁰ Άρθρο 94 του π.δ. 26/2012.

οριστικό πίνακα και αποφασίζει για την κατανομή των βουλευτικών εδρών¹⁰¹. Η διαδικασία ολοκληρώνεται με την ανακήρυξη από το οικείο Πρωτοδικείο των βουλευτών και των αναπληρωματικών τους σε κάθε βασική εκλογική περιφέρεια¹⁰².

Ζ. Πειθαρχικές και ποινικές διατάξεις

- 48** Η αρχή του άρθρου 52 Σ. τελεί υπό την εγγύηση όλων των λειτουργών της Πολιτείας και ο συνταγματικός εξουσιοδοτεί τον κοινό νομοθέτη να ορίσει τις *ποινικές κυρώσεις* κατά των παραβατών της διάταξης. Στη συντριπτική πλειονότητά τους περιέχονται στο Γ΄ και τελευταίο Τμήμα του δεύτερου Βιβλίου της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών και έχουν αποδέκτες όσους υπαλλήλους, αιρετούς, ένστολους ή ψηφοφόρους εμπλέκονται, κατά περίπτωση, στην προετοιμασία, συμπράττουν ή συμμετέχουν στην ψηφοφορία και διεκδικούν ή πετυχαίνουν να εκλεγούν¹⁰³. Οι παραβάτες μπορεί, επίσης, να ευθύνονται, εκ της θέσεώς τους, και *πειθαρχικά*. Η πειθαρχική τους ευθύνη δεν είναι, κατά βάση, αυτοτελής, συνέχεται και έπεται της αντίστοιχης ποινικής και στοιχειοθετείται με αναγωγή στον οικείο Κώδικα και όχι ευθέως στον εκλογικό νόμο.
- 49** Ο κοινός νομοθέτης φροντίζει, εν πρώτοις, να διευκρινίσει ότι οι αξιόποινες πράξεις τιμωρούνται ανεξαρτήτως της τύχη της εκλογής, δηλαδή της επικύρωσης ή της ακύρωσής της, τελούνται καθόλη την περίοδο από την προκήρυξή της και έως τη διαλογή των ψήφων, δεν εφαρμόζονται σε αυτές οι ρυθμίσεις για την προσταγή, για τη μετατροπή των περιοριστικών της ελευθερίας ποινών, για την αναστολή, για τη συρροή και την εκτέλεση περισσότερων αποφάσεων και επιφέρουν, κατά κανόνα, στέρηση αξιωμάτων και θέσεων¹⁰⁴. Στις αξιόποινες και τιμωρητές πράξεις περιλαμβάνονται:
- 50** α) Η βία ή η απειλή της, προκειμένου να παρεμποδιστεί εκλογέας να ψηφίσει ή να ψηφίσει υπέρ ή εναντίον υποψηφίου¹⁰⁵,

¹⁰¹ Άρθρο 101 του π.δ. 26/2012.

¹⁰² Άρθρο 103 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 41 του ν. 4648/2019.

¹⁰³ Οι πειθαρχικές και ποινικές διατάξεις ισχύουν, με ρητή πρόβλεψη στο άρθρο 120 του π.δ. 26/2012, και σε κάθε άλλη στιγμή ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος.

¹⁰⁴ Άρθρο 111 του π.δ. 26/2012, στο οποίο περιέχονται οι γενικές ποινικές διατάξεις.

¹⁰⁵ Άρθρο 112 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η βία κατά εκλογέων, σε αυτή ή στην απειλή της προστίθεται όμως και η κατάχρηση μιας εργασιακής ή οικονομικής σχέσης εξάρτησης, με την οποία επιδιώκεται ο διττός εκλογικά σκοπός, ενώ εάν εκείνος κατά του οποίου στράφηκε η πράξη διέτρεξε σοβαρό προσωπικό κίνδυνο, επιβάλλεται φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) ετών, εφόσον δεν τιμωρείται με βαρύτερη ποινή από άλλη

- β) οι ψεύτικες ειδήσεις ή οι συκοφαντικές διαδόσεις, που αναφέρονται σε υποψήφιο, ή με άλλο τρόπο εξαπάτηση του ψηφοφόρου, ώστε να μην ασκήσει το δικαίωμα της ψήφου ή να αλλάξει το φρόνημά του¹⁰⁶, 51
- γ) η παραβίαση της μυστικότητας, δηλαδή η απόπειρα και η επιτυχία να λάβει γνώση του περιεχομένου της ψήφου¹⁰⁷, και η νόθευση της εκλογής, δηλαδή να ψηφίσει κάποιος χωρίς να έχει το δικαίωμα ή κατ' επανάληψη, καθώς επίσης να δίνει πολλές ψήφους ή με κάθε άλλο τρόπο από πρόθεση να προκαλεί παραγωγή μη γνήσιο αποτέλεσμα ή να νοθεύει το γνήσιο αποτέλεσμα¹⁰⁸, 52
- δ) η δωροδοκία, δηλαδή η πρόταση ή η υπόσχεση ή διάθεση δώρων ή/και οποιαδήποτε άλλη μη οφειλόμενη ωφέλεια ως αντάλλαγμα¹⁰⁹, 53
- ε) η δωροληψία, δηλαδή η αποδοχή ή η υπόσχεση δώρου ή άλλης μη οφειλόμενης ωφέλειας¹¹⁰ για να μην ασκηθεί ή για να ασκηθεί με ορισμένο τρόπο το εκλογικό δικαίωμα, 54
- στ) η υπόσχεση ή η δωρεά για φιλανθρωπικό σκοπό ή για εκτέλεση έργου στη βασική εκλογική περιφέρεια, σε Δήμο ή σε φιλανθρωπικό κατάστημα ή κοινωφελές ίδρυμα 55

διάταξη, το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει και την αποστέρηση θέσεων και αξιωματών (άρθρο 161).

¹⁰⁶ Άρθρο 112 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η εξαπάτηση εκλογέων και σε όσα προβλέπονται στην εκλογική νομοθεσία στο αποτέλεσμα της άσκησης της προστίθεται και η άκυρη ψήφος, ενώ δεν ορίζεται ύψος της χρηματικής ποινής που συμπληρώνει τη φυλάκιση (άρθρο 162).

¹⁰⁷ Άρθρο 113 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η παραβίαση της μυστικότητας, δεν τιμωρείται όμως η απόπειρα γνώσης του περιεχομένου της ψήφου, ενώ η φυλάκιση μειώνεται από τα δύο (2) (έτη) στο ένα (1) έτος, και προστίθεται ως κύρωση η χρηματική ποινή (άρθρο 163).

¹⁰⁸ Άρθρο 113 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται ως αδίκημα η νόθευση του γνήσιου αποτελέσματος της εκλογής ή της ψηφοφορίας και στον παραβάτη η μέγιστη ποινή φυλάκισης μειώνεται στα δύο (2) έτη, ενώ η στέρηση αξιωματών ή θέσεων έχει αντικατασταθεί από την επιβολή χρηματικής ποινής (άρθρο 158 παρ. 1). Προβλέπεται, επίσης, η νόθευση της εκλογής, στην οποία δεν περιλαμβάνεται η ψηφοφορία από κάποιον που δεν έχει το δικαίωμα, επιβάλλεται δε ποινή της φυλάκισης, το μέγιστο, δύο (2) ετών, αντί των τριών (3) μηνών, με χρηματική ποινή και δίνεται η δυνατότητα στο δικαστήριο να αποφασίσει τη στέρηση αξιωματών και θέσεων (άρθρο 164).

¹⁰⁹ Άρθρο 114 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η δωροδοκία εκλογέα, δεν περιλαμβάνεται όμως η υπόσχεση, δεν καθορίζεται το ύψος της χρηματικής ποινής και η στέρηση αξιωματών ή θέσεων αφήνεται στη δικαστική κρίση (άρθρο 165 παρ. 1).

¹¹⁰ Άρθρο 114 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα η δωροληψία εντάσσεται στη διάταξη για τη δωροδοκία, η απαίτηση των ωφελημάτων από τον ψηφοφόρο δεν αναφέρεται ως αντάλλαγμα, η φυλάκιση ορίζεται, το μέγιστο, στα δύο (2) έτη, αντί των τριών (3) και του ελάχιστου των τριών μηνών, και δεν επιβάλλεται στέρηση αξιωματών ή θέσεων (άρθρο 165 παρ. 2).

ή εκκλησία με σκοπό να υπερψηφιστούν ή να καταψηφιστούν ή να προτιμηθούν υποψήφιοι¹¹¹,

56 ζ) η με πρόθεση παρεμπόδιση της διεξαγωγής της εκλογής ή η διατάραξή της με θόρυβο ή με αταξία ή με άλλον τρόπο¹¹², και

57 η) η μερική ή η ολική καταστροφή της κάλπης ή η εξαφάνιση αυτής ή τα πρωτόκολλα και τα πρακτικά της ψηφοφορίας ή του διαβιβαζόμενου σάκου στο οικείο Πρωτοδικείο¹¹³.

58 Ποινικά αξιόποινες είναι ακόμη:

59 α) Η πλαστοπροσωπία εκλογέα ή η χρήση πλαστών ή νόθων εγγράφων ή γνησίων που προορίζονται για άλλο πρόσωπο ή ψεύτικης ένορκης βεβαίωσης ή υπεύθυνης δήλωσης με σκοπό την εγγραφή σε εκλογικό κατάλογο ή τη διαγραφή του ίδιου ή άλλου εκλογέα και την, εν γνώσει, υποβολή ψευδούς αίτησης ή αντιρρήσεων¹¹⁴,

60 β) η αυθαίρετη επέμβαση στη σύνταξη του ψηφοδελτίου από τον εκλογέα ή τη μεταβολή, δίχως τη συναίνεσή του, ή η δημοσίευση ή η τοιχοκόλληση ψευδώς πίνακα υποψηφίων με σκοπό την παραπλάνηση των εκλογέων ή, τέλος, ενέργειες υπέρ ή κατά υποψηφίου εντός ή εκτός του καταστήματος ψηφοφορίας¹¹⁵.

Στα ειδικά εκλογικά αδικήματα δημοσίων οργάνων περιλαμβάνονται:

61 α) Η μη συμμόρφωση στις υποχρεώσεις του άρθρου 27 ή η νόθευση των οικείων καταστάσεων, με την εγγραφή μη δικαιούχων ή τη μη εγγραφή δικαιούχων ή την αλλοίωση των στοιχείων και με κάθε άλλο τρόπο¹¹⁶,

62 β) η προσκόμιση πλαστής ή νοθευμένης βεβαίωσης για την εγγραφή σε ειδικό εκλογικό κατάλογο του ίδιου άρθρου¹¹⁷,

63 γ) η ενεργή επέμβαση και με μη επιτρεπόμενο τρόπο σε εκλογικές ενέργειες ή η

¹¹¹ Άρθρο 114 παρ. 3 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα εντάσσεται στη διάταξη για τη δωροδοκία, δίχως μεταβολή στο κανονιστικό της περιεχόμενο και με μοναδικές εξαιρέσεις ότι δεν ορίζεται το ελάχιστο της φυλάκισης και δεν επιβάλλεται η στέρηση αξιωμαίων ή θέσεων (άρθρο 165 παρ. 3).

¹¹² Άρθρο 115 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα η διατάραξη της εκλογικής διαδικασίας συνίσταται στη με βία ή με την απειλή της παρεμπόδισης της διεξαγωγής της εκλογής ή η διατάραξή της και επιβάλλεται φυλάκιση ενός (1) έτους ή χρηματική ποινή (άρθρο 166 παρ. 1).

¹¹³ Άρθρο 116 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα η καταστροφή της κάλπης εντάσσεται ως αδίκημα στη διατάραξη της εκλογικής διαδικασίας και τιμωρείται με φυλάκιση έως τρία (3) έτη και όχι, όπως προβλέπεται στον εκλογικό νόμο, τουλάχιστον ενός (1) έως πέντε ετών, ενώ δεν επιβάλλεται και η στέρηση αξιωμαίων ή θέσεων (άρθρο 166 παρ. 2).

¹¹⁴ Άρθρο 117 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁵ Άρθρο 117 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁶ Άρθρο 118 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁷ Άρθρο 118 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

επίδειξη ασυμβίβαστης συμπεριφοράς με το αξίωμα και τη θέση όσων εμπλέκονται με την εκλογική διαδικασία¹¹⁸,

δ) η εκ προθέσεως αναγραφή σε πίνακα ανακήρυξης και πρόγραμμα εκλογής λανθασμένων ονομάτων υποψηφίων ή υποψηφίων που δεν έχουν ανακηρυχθεί, ή η εγγραφή σε εκλογικούς καταλόγους προσώπων που δεν έχουν αποκτήσει το δικαίωμα του εκλέγειν ή η διαγραφή φορέων του ή η παράλειψή τους ή η έκδοση ψευδούς βεβαίωσης ή πιστοποιητικού εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους ή η εκ προθέσεως παράδοση στην εφορευτική επιτροπή μη κανονικών ψηφοδελτίων ή φακέλων, ή η διαταγή επέμβασης στρατιωτικών ή δημόσιας δύναμης στην εκλογή ή αναγραφή από πρόθεση λανθασμένων στοιχείων υποψηφίων στους εκλογικούς καταλόγους κατά την εκτύπωσή τους¹¹⁹, και

ε) οι, εκ προθέσεως, ενέργειες πριν ή στη διάρκεια της εκλογής υπέρ ή κατά υποψηφίου ή πολιτικού κόμματος ή μη παραίτηση υποψηφίου που δεν είναι εκλόγιμος και η με οποιοδήποτε τρόπο υποστήριξη της υποψηφιότητάς του ή ο διορισμός ως αντιπροσώπου υποψηφίου ή του κόμματος¹²⁰.

Τέλος, στα λοιπά εκλογικά αδικήματα, τα οποία κατά ένα μέρος τους αναφέρθηκαν προηγουμένως με συνθήτως άλλους παραβάτες, περιλαμβάνονται:

α) Η αποτροπή εκλογέα να ψηφίσει ή η χρήση του ονόματος και του εμβλήματος συνδυασμού, δίχως να διαθέτει το δικαίωμα, ή η παράλειψη ή η επιβράδυνση της εκτύπωσης των εκλογικών καταλόγων και της προμήθειας εκλογικού υλικού, η απαίτηση υπέρογκων ποσών για την εκτύπωση ψηφοδελτίων ή η, εκ προθέσεως, μη τήρηση των προθεσμιών του εκλογικού νόμου ή η με δόλο υποβολή πολυάριθμων απαράδεκτων ή αβάσιμων ενστάσεων ή η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από πρόσωπο που δεν είναι εγγεγραμμένος σε εκλογικό κατάλογο ή αδικαιολόγητη καταστροφή ή η εξαφάνιση ψηφοδελτίων ή η παράθεση ή/και συμμετοχή σε ομαδικό γεύμα την παραμονή ή την ημέρα των εκλογών ή η προς τούτο διάθεση των απαιτούμενων χρημάτων¹²¹, και

β) η, εν γνώσει της εφορευτικής επιτροπής, αποδοχή της συμμετοχής στην ψηφοφορία προσώπου που δεν είναι γραμμένο στους εκλογικούς καταλόγους ή έχει γραφεί χωρίς να διαθέτει τα απαιτούμενα προσόντα ή ο αποκλεισμός του, αν και είναι μέλος του εκλογικού σώματος, ο αδικαιολόγητος περιορισμός της διάρκειας ή η διακοπή ή

¹¹⁸ Άρθρο 118 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁹ Άρθρο 118 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

¹²⁰ Άρθρο 118 παρ. 5 του π.δ. 26/2012.

¹²¹ Άρθρο 119 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

η αναβολή της ψηφοφορίας ή η αδικαιολόγητη μεταβολή του ορισμένου τόπου διεξαγωγής της ή η αδικαιολόγητη εκδίωξη από το κατάστημα ψηφοφορίας υποψηφίου ή του αντιπροσώπου του ή του αναπληρωτή του ή μη αναγνώριση, αν και ορίστηκαν νόμιμα, αντιπροσώπου ή αναπληρωτή του και η συμμετοχή στην εφορευτική επιτροπή μέλους το οποίο στερείται των οριζόμενων προσόντων, ενώ ζητήθηκε αποδεδειγμένα, με παρατήρηση ή ένσταση, η αποχή του¹²².

2. Η νομοθεσία για τις Ευρωπαϊκές εκλογές

- 69 Στις ρυθμίσεις της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών που αναφέρθηκαν παραπάνω υπόκειται, επίσης, η διαδικασία για την ανάδειξη των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Η ισχύς τους κατοχυρώνεται, εν πρώτοις, ρητά από τον εκλογικό νομοθέτη, όπως συμβαίνει λ.χ. για τη δημόσια προβολή από τους διατιθέμενους υπαίθριους δημοτικούς χώρους¹²³ ή για τα οικονομικά των πολιτικών κομμάτων και των συνασπισμών περισσότερων συνεργαζόμενων¹²⁴. Ωστόσο, στην πλειονότητά τους ορίζεται ότι εφαρμόζονται *αναλόγως* συγκεκριμένες διατάξεις της εκλογικής νομοθεσίας με ρητή πρόβλεψη στον οργανικό νόμο της συγκεκριμένης στιγμής ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος¹²⁵. Ειδική πρόνοια για τις ποινικές διατάξεις λαμβάνεται και στα δύο νομοθετήματα, δηλαδή και στον εκλογικό νόμο¹²⁶ και στη νομοθεσία για τις Ευρωπαϊκές εκλογές¹²⁷. Τέλος, η συμμετοχή των εκτός Επικρατείας εκλογέων οργανώνεται στον οργανικό ν. 4648/2019¹²⁸.

3. Ο νόμος για το δημοψήφισμα¹²⁹

- 70 Η προσφυγή στον γνωστότερο θεσμό άμεσης δημοκρατίας ρυθμίζεται αυτοτελώς στον οργανικό του νόμο. Οι επιλογές του υιοθετούν, με τις αναγκαίες προσαρμογές

¹²² Άρθρο 119 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Οι ρυθμίσεις του εκλογικού νόμου εφαρμόζονται αναλόγως για κάθε θέμα που δεν ρυθμίζεται ειδικά στον οργανικό νόμο για την ψήφο των εκτός Επικρατείας εκλογέων (άρθρο 23 του ν. 4648/2019).

¹²³ Άρθρο 44 του π.δ. 26/2012 και ήδη άρθρο 14 του π.δ. 15/2022

¹²⁴ Άρθρα 5 και 13 του π.δ. 26/2019, ήδη δε άρθρα 3 και, αντιστοίχως, 9 του π.δ. 15/2022.

¹²⁵ Άρθρα 2 παρ. 7, 4 παρ. 1 εδάφ. γ΄, 2 και 5 παρ. 3, 5 του ν. 4255/2014 (Α΄ 89).

¹²⁶ Άρθρο 120 του π.δ. 26/2012. Ορίζεται γενικά ότι οι ποινικές και οι πειθαρχικές διατάξεις του κωδικοποιητικού διατάγματος ισχύουν και σε κάθε άλλη περίπτωση προσφυγής στη λαϊκή ετυμηγορία.

¹²⁷ Άρθρο 9 του ν. 4255/2014.

¹²⁸ Για κάθε θέμα που δεν ρυθμίζεται ειδικά στον οργανικό νόμο, εφαρμόζεται αναλόγως οι ρυθμίσεις της ισχύουσας νομοθεσίας για τις Ευρωπαϊκές εκλογές (άρθρο 23 του ν. 4648/2019).

¹²⁹ Ν. 4023/2011 (Α΄ 220).

στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της διαδικασίας, όσα προβλέπονται στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών. Οι διατάξεις της ορίζεται, τέλος, ότι εφαρμόζονται *αναλόγως* για όσα ζητήματα δεν λαμβάνεται ειδική μέριμνα. Δηλαδή, για όσα ο οργανικός νόμος παραλείπει να αντιμετωπίσει. Προκειμένου να μην αφηθεί αρρύθμιστη ύλη, στις τελικές διατάξεις του νομοθετήματος προβλέπεται η ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων της για όσα θέματα δεν αντιμετωπίζονται ειδικά¹³⁰. Τέλος, η συμμετοχή των εκτός Επικρατείας εκλογέων οργανώνεται στον οργανικό ν. 4648/2019¹³¹.

4. Οι εκλογές στην τοπική αυτοδιοίκηση

Ρυθμίσεις γνωστές από τη νομοθεσία για την εκλογή των βουλευτών περιέχονται, με τις αναγκαίες προσαρμογές, στον νόμο για την ανάδειξη των αυτοδιοικητικών αρχών¹³². Οργανώνεται ειδικά η κατάρτιση και η ανακήρυξη των συνδυασμών¹³³, αναγνωρίζεται το δικαίωμα ορισμού αντιπροσώπων τους σε κάθε εκλογικό τμήμα¹³⁴, καθορίζονται η μορφή και το περιεχόμενο των ψηφοδελτίων¹³⁵, ο αριθμός των σταυρών, με τους οποίους εκφράζει την προτίμησή του ο ψηφοφόρος¹³⁶, και η περιπτωσιολογία των άκυρων ψηφοδελτίων¹³⁷. Τέλος, για κάθε θέμα που δεν ρυθμίζεται ειδικά εφαρμόζονται *αναλόγως* κατά τη διενέργεια των αυτοδιοικητικών εκλογών οι διατάξεις του εκλογικού νόμου¹³⁸. Τέτοιο ζήτημα είναι, κατεξοχήν, η *διαλογή* των ψήφων και η διαδικασία ακολουθεί, κατά γράμμα, εκείνη των γενικών βουλευτικών εκλογών. Τη συνθέτουν, κατά σειρά, η αποσφράγιση κάθε φακέλου, η διαπίστωση της εγκυρότητας του ψηφοδελτίου, η αρίθμηση και η μονογραφή του, η μονογραφή κάθε σταυρού προτίμησης, η αναγραφή του συνολικού αριθμού τους, η συμπλήρωση και το κλείσιμο των ειδικών πινάκων διαλογής και των λοιπών εκλογικών εγγράφων.

Επιτυχών θεωρείτο ο συνδυασμός που συγκέντρωνε την απόλυτη πλειοψηφία του **72**

¹³⁰ Άρθρο 21 παρ. 1 του ν. 4023/2011. Οι ρυθμίσεις του οργανικού νόμου για το δημοψήφισμα εφαρμόζονται *αναλόγως* για κάθε θέμα που δεν ρυθμίζεται στον νόμο για την ψήφο των εκτός Επικρατείας εκλογέων (άρθρο 23 του ν. 4648/2019).

¹³¹ Για κάθε θέμα που δεν ρυθμίζεται ειδικά στον οργανικό νόμο, εφαρμόζονται *αναλόγως* οι ρυθμίσεις της ισχύουσας νομοθεσίας για το δημοψήφισμα (άρθρο 23 του ν. 4648/2019).

¹³² Ν. 4804/2011 (Α' 90).

¹³³ Άρθρα 15 και 16, για τις δημοτικές, 52 και, αντιστοίχως, 53, για τις περιφερειακές εκλογές του ν. 4804/2021.

¹³⁴ Άρθρο 18 του ν. 4804/2021.

¹³⁵ Άρθρο 20, για τις δημοτικές, και 54, για τις περιφερειακές εκλογές, του ν. 4804/2021.

¹³⁶ Άρθρο 22, για τις δημοτικές, και 55, για τις περιφερειακές εκλογές, του ν. 4804/2021.

¹³⁷ Άρθρο 23, για τις δημοτικές, και 56, για τις περιφερειακές εκλογές, του ν. 4804/2021.

¹³⁸ Άρθρο 71 του ν. 4804/2021.

συνόλου των εγκύρων ψηφοδελτίων. Η εξασφάλισή της από την πρώτη Κυριακή αποδεικνυόταν στην πράξη εξαιρετικά δυσχερής και, τουλάχιστον στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, αδύνατη. Το ίδιο πιθανολογείται ότι θα συμβεί, σε μικρότερο πάντως αριθμό, στις προσεχείς αυτοδιοικητικές εκλογές, αν και απαιτείται, πλέον, για την επικράτηση η συγκέντρωση του σαράντα τρία τοις εκατό (43%) συν ένα (1) των εγκύρων ψηφοδελτίων¹³⁹. Έτσι, η ανάδειξη των αρχών των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης ολοκληρώνεται, συνήθως, σε δύο γύρους. Η επαναληπτική ψηφοφορία διεξάγεται μία εβδομάδα μετά μεταξύ των δύο πρώτων συνδυασμών και οι ψηφοφόροι περιορίζονται στην επιλογή συνδυασμού, όχι υποψηφίου. Γι' αυτό, δεν εκφράζουν την εκλογική τους βούληση με σταυροδότηση. Την ολοκλήρωση της ψηφοφορίας ακολουθεί και πάλι το άνοιγμα της κάλπης, η αρίθμηση των φακέλων και η διαλογή των ψηφοδελτίων.

- 73** Στον ν. 4804/2021 περιλαμβάνονται και ορισμοί για περιεχόμενό τους, για τους σταυρούς προτίμησης και την ακυρότητα αμφοτέρων¹⁴⁰. Στα εν λόγω ζητήματα δεν χωρεί ανάλογη εφαρμογή της εκλογικής νομοθεσίας, ακόμη και στην περίπτωση που το εύρος της ρυθμιζόμενης ύλης υπολείπεται εκείνης των γενικών βουλευτικών εκλογών. Έτσι, η τύχη όσων σταυρών προτίμησης *δεν φέρουν μονογραφή ή δεν αναγράφεται ο συνολικός αριθμός τους*, εάν δεν θεσπιστεί ειδικός ορισμός, θα εξακολουθήσει να καθορίζεται δικαστικά.

IV. Ο ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. Γενικά

- 74** Η αρχή του άρθρο 52 Σ. καταλαμβάνει κανονιστικά όλες τις στιγμές ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος, συνήθως όχι αυτοτελώς αλλά από κοινού και με άλλες συνταγματικές αρχές που διέπουν την ψήφο και την ψηφοφορία. Η μη τήρηση των επιταγών τους ελέγχεται δικαστικά με πρωτοβουλία ψηφοφόρου ή υποψηφίου. Επιλαμβάνεται σε ένα βαθμό το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, η αρμοδιότητά του στις γενικές βουλευτικές εκλογές και το δημοψήφισμα κατοχυρώνεται συνταγματικά¹⁴¹, ενώ στις

¹³⁹ Άρθρα 24 παρ. 1 και 25, για τις δημοτικές, 57 παρ. 1 και 58, για τις περιφερειακές εκλογές, του ν. 4804/2021.

¹⁴⁰ Άρθρα 28 και 130 του ν. 3852/2010. Υιοθετώντας την επιλογή της εκλογικής νομοθεσίας, ορίζεται, κατά τρόπο περιοριστικό, η περιπτώσιολογία της ακυρότητας του ψηφοδελτίου, δίχως να περιλαμβάνεται, μεταξύ αυτών, η μη μονογραφή του από τον αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχής.

¹⁴¹ Άρθρο 100 παρ. 1 περίπτ. α) και β) Σ. Η διαδικασία οργανώνεται στα άρθρα 24 επ. και, αντιστοίχως, 35 επ. του ν. 345/1976 (Α' 141).

Ευρωπαϊκές εκλογές *ex lege*¹⁴². Εξάλλου, το κύρος των αυτοδιοικητικών εκλογών εξετάζεται επί της ουσίας σε πρώτο και τελευταίο βαθμό¹⁴³ από τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, το οικείο (τριμελές) Διοικητικό Πρωτοδικείο για τους Δήμους και το όμοιο Διοικητικό Εφετείο για τις Περιφέρειες¹⁴⁴, η ετυμηγορία τους ελέγχεται αναίρετικά από το Γ΄ Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁴⁵. Σε όλες τις περιπτώσεις, η ένταση είναι το εισαγωγικό δικόγραφο¹⁴⁶ και η κρίση του δικάσαντος σχηματισμού μπορεί να ακυρώσει το αποτέλεσμα της λαϊκής ετυμηγορίας.

Δικαστικός είναι, επίσης, ο έλεγχος των εκλογών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμ- 75
βασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το Δικαστήριό της επιλαμβάνεται για να διακριβώσει, σε πρώτο και τελευταίο βαθμό, την τήρηση του άρθρου 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, κατά το μέρος του που επιβάλλει στα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη την υποχρέωση να διενεργούν ελεύθερες εκλογές σε συνθήκες που επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής θέλησης¹⁴⁷. Η παρεχόμενη με διάταξη υπερνομοθετικής ισχύος προστασία καταλαμβάνει τα βασικά πολιτικά δικαιώματα, δηλαδή της ψήφου και του εκλέγεσθαι, όταν ασκούνται, προκειμένου να εκλεγεί νομοθετικό σώμα. Από τις στιγμές ενεργοποίησης του εθνικού εκλογικού σώματος το ενδιαφέρον εντοπίζεται στις γενικές ή στις αναπληρωματικές βουλευτικές, στις Ευρωπαϊκές και, κατά την ορθότερη άποψη, τις αυτοδιοικητικές εκλογές, όχι όμως και το δημοψήφισμα. Ο έλεγχος διενεργείται, πάντοτε, μετά τις εκλογές, εισαγωγικό του δικόγραφο έχει την προσφυγή και δεν επιτρέπεται να φθάσει ως την ακύρωση της εκλογής. Η διαπίστωση παράβασης επιφέρει, το μέγιστο, την επιδίκαση υλικής ικανοποίησης με τη μορφή αποζημίωσης.

2. Η αντιμετώπιση

Στις επιταγές της αρχής υπάγεται κάθε *φάση* και οι επιμέρους *στιγμές* της εκλογικής 76
διαδικασίας¹⁴⁸. Παρά την παρέλευση πενήντα σχεδόν ετών από τη θέση σε ισχύ του

¹⁴² Άρθρο 8 παρ. 2 του ν. 4255/2014.

¹⁴³ Άρθρο 246 παρ. 1 του ν. 2717/1999 (Α' 97), όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 74 του ν. 4804/2021.

¹⁴⁴ Άρθρο 245 του ν. 2717/1999, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 73 του ν. 4804/2021.

¹⁴⁵ Άρθρο 82 του ν. 4804/2021.

¹⁴⁶ Άρθρα 24 του ν. 345/1976, 8 παρ. 2 του ν. 4255/2014 και 246 παρ. 1 του ν. 2717/1999, όπως το τελευταίο αντικαταστάθηκε από το άρθρο 74 του ν. 4804/2021.

¹⁴⁷ Για το δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές, βλ. παραπάνω υπό II.2.

¹⁴⁸ Όπως έγινε πρόσφατα δεκτό, στην αρχή του άρθρου 52 και τις επιταγές της υπόκειται, επίσης, το βραχύ σχετικά διάστημα από την οριστικοποίηση της λαϊκής ετυμηγορίας, με την κατανομή των εδρών μεταξύ των δικαιούχων συνδυασμών, έως τη σύγκληση και τη συγκρότηση του αντιπρο-

Συντάγματος της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, τον Ιούνιο του 1975, δεν έχει απασχολήσει δικαστικά, με τη συχνότητα που επιβάλλει η κανονιστική της εμβέλεια. Τούτο αποδίδεται, το πιθανότερο, στο γεγονός ότι η ρυθμιστική της επενέργεια στο σύνολο της εκλογικής ύλης αναπτύσσεται και αυτοτελώς, αλλά και, συνηθέστερα, *παραπληρωματικά* προς τις λοιπές συνταγματικές εκλογικές αρχές¹⁴⁹. Ωστόσο, η διαπλασθείσα νομολογία, καίτοι δεν διαθέτει την «πληθωρικότητα» λ.χ. της παραχθείσας για την ακυρότητα των ψηφοδελτίων, θεωρείται καθαυτή σημαντική.

- 77 Η καινοφανής και εξαιρετικά προωθημένη για την εποχή της επιλογή του συνταγματικού νομοθέτη να κατοχυρώσει *γενική*, παράλληλα προς τις λοιπές και θεματικά εντοπισμένες ίσης τυπικής ισχύος, εκλογική αρχή αντιμετώπιστηκε, μάλλον δικαιολογημένα, με «αμχανιά» από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Για ικανό χρονικό διάστημα φαίνεται να την ταυτίζει με την *ελευθερία της ψήφου*. Σιγά-σιγά θα αρχίσει να την αναφέρει με τη συνταγματική της διατύπωση, δηλαδή ως ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης. Προϊόντος του χρόνου αναδεικνύονται διστακτικά και οι δύο συνιστώσες της, η *ελεύθερη διαμόρφωση* και η *γνήσια έκφραση*. Ωστόσο, τα μεταξύ τους όρια δεν διαγράφονται πάντοτε με την απαιτούμενη σαφήνεια, καθώς αποδεικνύονται συχνά στην πράξη ρευστά και δυσδιάκριτα. Το γεγονός δεν καταλείπει

σωπευτικού σώματος. Δηλαδή, καταλαμβάνει και την εγκαθιδρυόμενη με την ψήφο σχέση μεταξύ του ψηφοφόρου και του εκπροσώπου του. Γι' αυτό, δεν επιτρέπεται οποιαδήποτε μεταβολή, πρωτίστως νομοθετική, επιδρά ευθέως στον συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων ή επανακαθορίζει τη σύνθεση των έμμεσων συλλογικών οργάνων, τα μέλη των οποίων δεν ορίζονται εκ της θέσεώς τους (ex officio) αλλά εκλέγονται από αντιπροσωπευτικά σώματα. Η ετυμηγορία του Συμβουλίου της Επικρατείας που έκρινε διαφορές που ανέκυψαν μετά τις τελευταίες αυτοδιοικητικές εκλογές εμπλουτίζει, νομολογιακά, το κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής, διευρύνει, ερμηνευτικά και κατά χρόνο, το ρυθμιστικό της πεδίο και προσφέρει στη δημοκρατική αρχή μια ακόμη αναφορά σε διάταξη συνταγματικής περιωπής. Βλ. τις (παραπεμπτικές) αποφάσεις 2037 και 2366/2021 και 76/2022 του Γ΄ Τμήματος, καθώς επίσης τις αποφάσεις 1189 και 2377/2022 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας.

¹⁴⁹ Θεωρήθηκε μάλιστα ότι η αρχή του άρθρου 52 Σ. προσφέρει το έρεισμα, μεταξύ άλλων, για την ερμηνευτική θεμελίωση της ισότητας-ισοδυναμίας της ψήφου. Βλ. την απόφαση 35/1982 (σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των εκλογών των βουλευτών και των ευρωβουλευτών τη 18^η Οκτωβρίου 1981 και των δημοτικών και κοινοτικών αρχών*, Β΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1987, σελ. 130)· αντίθετες οι 48/1978 (σε Idem, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 20^{ης} Νοεμβρίου 1977*, Α΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 6^η έκδ., 1983, σελ. 66 επ.)· και 38/1982 (σε Idem, Β΄ Συμπλήρωμα, σελ. 149 επ.), 8, 36· και 39/1990 (σε Idem, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών και των Ευρωβουλευτικών εκλογών*, Δ΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1993, σελ. 125 επ.).

πάντως περιθώριο εξαίρεσης θεματικών της εκλογικής ύλης από την υπαγωγή τους στις κανονιστικές επιταγές της αρχής.

3. Η ελεύθερη διαμόρφωση

Η νομολογία για την *ελεύθερη διαμόρφωση της λαϊκής θέλησης*, δηλαδή για την πρώτη συνιστώσα της αρχής, είναι, συγκριτικά και αντικειμενικά, περιορισμένη. Τούτο αποδίδεται, κατά την αντικειμενική αλλά και τη δικονομική θεώρηση των πραγμάτων, στο γεγονός ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται για να τάμει εκλογικές διαφορές μετά τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας, αφού *μόνη παραδεκτώς προσβαλλόμενη* με ένσταση ενώπιόν του είναι η *πράξη ανακήρυξης των βουλευτών και των αναπληρωματικών* τους. Εξάλλου, η επίλυση των διαφορών ως προς αφενός τον δικαιούχο του ονόματος ή της προσωνυμίας και του εμβλήματος πολιτικού κόμματος ή του συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων, αφετέρου δε της ιδιότητας του μέλους της διοικούσας επιτροπής τους ανατέθηκε το καλοκαίρι του 2002¹⁵⁰ στο Α1 Τμήμα του Αρείου Πάγου. Ο ίδιος σχηματισμός ανακηρύσσει, επίσης, τους εκλογικούς συνδυασμούς, διαπιστώνοντας τη σωρευτική συνδρομή των νομοθετικά καθορισμένων πρόσφατα προϋποθέσεων για την κατάρτισή τους¹⁵¹. Επειδή πρόκειται για καθήκοντα *διοικητικής φύσης*, οι αποφάσεις που εκδίδει κατά την άσκησή τους, όπως γίνεται παγίως δεκτό, δεν υπόκεινται σε *αυτοτελή* προσβολή¹⁵² ούτε ελέγχονται στο

78

¹⁵⁰ Άρθρο 29 παρ. 5 και 7 του ν. 3023/2002 και ήδη άρθρο 38 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 28 του ν. 4648/2019.

¹⁵¹ Άρθρα 32 και 35 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκαν με τα άρθρα 29 και, αντιστοίχως, 34 του ν. 4648/2019, και ισχύουν.

¹⁵² Βλ. την απόφαση 10/2000 [Διδικ 5 (2001), σελ. 776 επ.· και ΕΔΔΔΔ 3 (2002), σελ. 495 επ.]. Σχετικές είναι και οι αποφάσεις 9/1991 [σε Αθ. Ράικο, Δ' Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 149), σελ. 24]· 4/1995 [ΕΔΔΔΔ 2 (1996), σελ. 263 επ.]· 13 [ΕΔΔΔΔ 3 (1996), σελ. 263 επ.]· 14 [ΕΔΔΔΔ 3 (1996), σελ. 349 επ.]· 28 [ΕΔΔΔΔ 4 (1996), σελ. 504 επ.]· 30 [ΕΔΔΔΔ 1 (1999), σελ. 79 επ.]· 33 [ΕΔΔΔΔ 2 (1999), σελ. 289 επ.]· 35 [ΕΔΔΔΔ 2 (1999), σελ. 294 επ.]· 36 [ΕΔΔΔΔ 3 (1999), σελ. 532 επ.]· 43 [ΕΔΔΔΔ 3 (1999), σελ. 541 επ.]· 47 [ΕΔΔΔΔ 4 (1999), σελ. 789 επ.]· 50 [ΕΔΔΔΔ 4 (1999), σελ. 794 επ.]· 51 [ΕΔΔΔΔ 2 (2000), σελ. 272 επ.]· 52 [ΕΔΔΔΔ 2 (2000), σελ. 274 επ.]· 55, [ΕΔΔΔΔ 2 (2000), σελ. 284 επ.]· 56 [ΕΔΔΔΔ 3 (2000), σελ. 538 επ.]· 57 [ΕΔΔΔΔ 3 (2000), σελ. 543 επ.]· 60, 62, 71 [ΕΔΔΔΔ 3 (2000), σελ. 554 επ.]· 84, 85 και 86/1997 [ΕΔΔΔΔ 4 (2000), σελ. 787 επ.]· 3, 7, 9 [ΕΔΔΔΔ 3 (2002), σελ. 492 επ.]· 12 [ΕΔΔΔΔ 4 (2002), σελ. 752 επ.]· 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 24 [ΕΔΔΔΔ 2 (2003), σελ. 290 επ.]· 27 [ΕΔΔΔΔ 2 (2003), σελ. 296 επ.]· 42 [ΕΔΔΔΔ 3 (2003), σελ. 540 επ.]· και 45/2000 [ΕΔΔΔΔ 3 (2003), σελ. 543 επ.] που έκριναν ότι απαραδέκτως προσβάλλονται αυτοτελώς η απόφαση του Πρωτοδικείου, με την οποία ανακηρύσσονται οι υποψήφιοι, ή του Αρείου Πάγου, με την οποία ανακηρύσσονται οι συνδυασμοί, επειδή ενσωματώνονται στην απόφαση ανακήρυξης των βουλευτών.

πλαίσιο ακυρωτικής δίκης ή εμμέσως, επ' ευκαιρία της προσβολής πράξεων διοικητικών αρχών, με έρεισμα αυτές¹⁵³, αλλά συγχωνεύονται στην πράξη εξαγωγής του εκλογικού αποτελέσματος¹⁵⁴.

- 79 Απομένουν, λοιπόν, να κριθούν κατά την προεκλογική περίοδο μόνον όσες διαφορές υπόκεινται στον *ακυρωτικό έλεγχο*. Ανακύπτουν από την έκδοση και την εφαρμογή πράξεων για τη *δημόσια προβολή* των εκλογικών συνδυασμών και την *εκλογική χρηματοδότηση* ως προς τον καθορισμό των δικαιούχων και τη μεταξύ τους κατανομή της. Αμφότερα τα ζητήματα αποτελούν αντικείμενο μέριμνας του κανονιστικού νομοθέτη και η νομιμότητα των επιλογών του κρίνεται από το Συμβούλιο της Επικρατείας. Μόνον όμως η δημόσια προβολή έχει έως σήμερα απασχολήσει τη νομολογία. Η αρχή του 52 Σ. επιβάλλει τη δωρεάν διάθεση χρόνου για την, κατά το δυνατόν, πληρέστερη, έγκαιρη και πολύπλευρη ενημέρωση του εκλογικού σώματος, ο διατιθέμενος από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης μπορεί να διαφοροποιείται, με βάση *πρόσφορα* και *αντικειμενικά κριτήρια*, σε κάθε περίπτωση πρέπει πάντως να τους εξασφαλίζεται, καταρχήν, *ελάχιστος*, πλην ικανός, χρόνος για να παρουσιάζουν τις θέσεις ή/και τα προγράμματά τους, ενώ ειδική αντιμετώπιση πρέπει να επιφυλάσσεται τα *νεοπαγή κόμματα*¹⁵⁵. Εξάλλου, στις νομοθετημένες απαγορεύσεις της προεκλογικής περιόδου

¹⁵³ Όπως γίνεται δεκτό στην πάγια νομολογία, βλ., αντί πολλών, τις αποφάσεις 2172/1990 2423/1992, 3668/1996 και 2190/2001 του Συμβουλίου της Επικρατείας.

¹⁵⁴ Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στην απόφασή του 29/2010 δέχθηκε ότι το, τότε, Α΄ Τμήμα του Αρείου Πάγου, όταν τέμνει διαφωνία με αφορμή την εκλογική δήλωση, ως προς τον δικαιούχο του ονόματος και του εμβλήματος πολιτικού κόμματος ή την ιδιότητα μέλους της διοικούσας επιτροπής του, ασκεί διοικητικής φύσης αρμοδιότητα, η απόφασή του παύει να ισχύει μετά την ολοκλήρωση της εκλογικής διαδικασίας και ως προπαρασκευαστική πράξη της εκλογής δεν υπόκειται σε αυτοτελή προσβολή, αλλά συγχωνεύεται, όπως και η ανακήρυξη των υποψηφίων, στην πράξη εξαγωγής του εκλογικού αποτελέσματος, η οποία δημιουργεί εκλογική διαφορά κατά το άρθρο 58 Σ. Προς την ίδια κατεύθυνση, η απόφαση 1088/2023 του Δ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας [ΘΠΔΔ 7 (2023), σελ. 726 επ.].

¹⁵⁵ Βλ. την απόφαση 3427/2010 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας [ΕφημΔΔ 6 (2010), σελ. 848 επ.], στην οποία παρέπεμψε για να κρίνει οριστικά, λόγω σπουδαιότητας, το Δ΄ Τμήμα με την απόφασή του 1784/2009 [ΔιΜΜΕ 2 (2009), σελ. 214 επ. και ΕφημΔΔ 3 (2009), σελ. 291 επ.]. Εξάλλου, η πλειοψηφία της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας δέχθηκε, με έρεισμα την παρ. 2 του άρθρου 15 Σ., ότι και στις αναπληρωματικές εκλογές το κράτος υποχρεούται να εξασφαλίζει σε όλα τα πολιτικώς υποστατά πολιτικά κόμματα ικανό χρόνο για να παρουσιάσουν τις πολιτικές τους θέσεις στο εκλογικό σώμα. Ωστόσο, κατά την εκπλήρωση της υποχρέωσής του μπορεί να λαμβάνει υπόψη τις ιδιομορφίες κάθε αναπληρωματικής εκλογής (αριθμός προς πλήρωση εδρών και εγγεγραμμένων εκλογέων, ύπαρξη τοπικής εμβέλειας ραδιοτηλεοπτικών μέσων, ετεροδημότες), ώστε η εφαρμογή των αρχών της αναλογικής ισότητας να προσαρμόζει την εκπλήρωση της υποχρέωσης

δεν περιλαμβάνονται, γι' αυτό και επιτρέπεται η αποστολή τους ακόμη και την ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας, τα μηνύματα μέσω κινητών τηλεφώνων («sms»). Κρίθηκε¹⁵⁶ ότι «*συνιστούν ιδιωτικά μηνύματα, τα οποία απευθύνονται σε συγκεκριμένα, έστω και μεγάλου αριθμού, πρόσωπα και αποτελούν τρόπο εξαστομικευμένης προσωπικής επικοινωνίας*». Αντιθέτως, το ζήτημα της εκλογικής χρηματοδότησης παραμένει ακόμη δικαστικά ανοικτό¹⁵⁷ και η χρονική στιγμή που αποκτά επικαιρότητα δεν αναμένεται να επιτρέψει σύντομα την έγερση ακυρωτικής διαφοράς.

4. Η ανόθευτη-γνήσια έκφραση

Η ανόθευτη, άλλως η γνήσια, έκφραση της λαϊκής θέλησης, δηλαδή η δεύτερη ισότιμη συνιστώσα της αρχής του άρθρου 52 Σ., έχει απασχολήσει περισσότερο τη νομολογία. Η διαπίστωση θεωρείται, μάλλον, αναμενόμενη, αφού το κανονιστικό ενδιαφέρον συνεχεται ευθέως με το *βασικό διακύβευμα και ζητούμενο* κάθε εκλογικής αναμέτρησης, την ανάδειξη εκπροσώπων στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Οι επιταγές της καταλαμβάνουν, καταρχήν, εκλογική ύλη στενά οριοθετημένη. Εντοπίζεται, πρωταρχικά, αφενός στους *όρους* για τη συγκεκριμενοποίηση της επιλογής των ψηφοφόρων σε συνδυασμό και υποψηφίους του, αφετέρου δε στον *μετασχηματισμό*, διά του εκλογικού συστήματος, της εκφρασμένης προτίμησης σε αντιπροσώπευση. Ο δικαστικός έλεγχος είναι μετεκλογικός και διενεργείται, με την εξαίρεση των αυτοδιοικητικών εκλογών, από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο¹⁵⁸. Την κρίση του, κατά κανόνα, διακρίνει

80

στις ιδιομορφίες με την επιλογή των πρόσφορων μέσων και χωρίς να ματαιώνεται η εκπλήρωση της υποχρέωσης. Δεκαπέντε (15) μέλη της σύνθεσης με αποφασιστική ψήφο και ένας (1) πάρεδρος έκριναν ότι οι αρχές που διέπουν τις γενικές βουλευτικές εκλογές δεν ισχύουν στις αναπληρωματικές, επειδή δεν οδηγούν σε ανανέωση ολόκληρης της Βουλής και έχουν, γι' αυτό, ιδιαίτερο χαρακτήρα, ενώ ένα (1) έκρινε ότι η αρχή της ισότητας κατά την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν επιβάλλει να παρέχεται σε όλα τα κόμματα ίση δυνατότητα πρόσβασης στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι, τέλος, η ομόφωνη κρίση του, η οποία καταλαμβάνει και τις γενικές βουλευτικές εκλογές, ότι «*τα όργανα του κράτους οφείλουν να εφαρμόσουν σε όλη του την έκταση το συνταγματικό και το νομοθετικό πλαίσιο διεξαγωγής των εκλογών και να εξασφαλίσουν, μεταξύ άλλων, στα πολιτικά κόμματα, ακόμη και σε αυτά που δηλώνουν ότι δεν θα συμμετάσχουν στην εκλογική διαδικασία, να παρουσιάσουν στο εκλογικό σώμα, από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα, τις πολιτικές τους θέσεις*». Βλ. την απόφαση 1288/1992 [Υπεράσπιση 2 (1992), σελ. 746 επ. και ΤοΣ 1 (1994), σελ. 163 επ.].

¹⁵⁶ Στην απόφαση 23/2008.

¹⁵⁷ Βλ. Θ. Ξηρό, *Κριθέντα και ανοικτά ζητήματα*, σελ. 734 επ.

¹⁵⁸ Το οποίο είναι κατά το Σύνταγμα (άρθρα 58 και 100 παρ. 1 περίπ. α'), το «*ύπατο ελεγκτικό όργανο της εκλογικής διαδικασίας, στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκει ο δικαστικός έλεγχος της τήρησης του Συντάγματος, ώστε να διασφαλιστεί η ελεύθερη και ανόθευτη έκφραση της λαϊκής θέλησης*». Βλ. την απόφαση 16/2005.

η *συνέχεια*. Καθόλη τη μακρά μεταπολιτευτική περίοδο δεν αφήνεται, συνήθως, από τα κεκτημένα της νομολογίας, την οποία επαναλαμβάνει, συχνά επί λέξει, ή απλώς εμπλουτίζει. Αλλά και όταν επιχειρήθηκε αιφνιδιαστικά, συγκυριακά και κατ' εξαίρεση η ανατροπή των νομολογημένων, ο κοινός νομοθέτης θα σπεύσει, κατά προτεραιότητα, να αποκαταστήσει τη «διασαλευθείσα τάξη».

- 81 Αν και πρόκειται για ζητήματα που συνεχονται με πράξεις, τελούμενες πριν από τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας, δηλαδή θα επέτρεπαν την υπαγωγή τους στην πρώτη συνιστώσα της αρχής, συγκροτούν εκλογική ύλη άρρηκτα και πάντως στενά συνυφασμένη με την, εντέλει, έκφραση της λαϊκής θέλησης. Γι' αυτό, υπόκεινται στον κανόνα του ανόθευτου-γνήσιου. Εκλογική παράβαση είναι η νόθευση της λαϊκής θέλησης κατά την προεκλογική περίοδο και τέτοια θεωρείται η συμμετοχή στις εκλογές προσώπων που δεν έχουν το δικαίωμα της ψήφου¹⁵⁹ ή ο επηρεασμός της ψήφου των εκλογέων με αθέμιτα μέσα, όπως οι παροχές ή υποσχέσεις παροχών για να ψηφιστούν ή να καταψηφιστούν υποψήφιοι¹⁶⁰. Εξάλλου, η συνταγματικά παρεχόμενη εξουσιοδότηση να οριστούν οι ποινικές κυρώσεις σε βάρος όσων παραβιάζουν την αρχή, δηλαδή η υποχρέωση όλων των λειτουργών της Πολιτείας να τη διασφαλίζουν, το αποτέλεσμα των εκλογών να ανταποκρίνεται κατά τρόπο αναλλοίωτο στη θέληση των ψηφοφόρων και να μην επιτρέπεται ο αθέμιτος επηρεασμός των εκλογέων, δεν έχει την έννοια ότι αναιρείται ο χαρακτήρας της εκλογικής παράβασης, αν δεν συνοδεύεται και δεν επισύρει και την ποινική κύρωση· ακόμη και τότε η νόθευση είναι τόσο σοβαρή, ώστε να επιβάλλει, υπό τους καθορισμένους γενικά όρους, και τον ποινικό κολασμό της, η θέσπιση της ποινικής κύρωσης, ειδικά και επιπροσθέτως, απλώς τονίζει τη σοβαρότητα της παράβασης¹⁶¹. Ο καθορισμός της κατανομής των βουλευτικών εδρών στις βασικές εκλογικές περιφέρειες αποτελεί προπαρασκευαστική πράξη της εκλογικής διαδικασίας και μετά την προκήρυξη των γενικών βουλευτικών εκλογών, δηλαδή

¹⁵⁹ Για την αποτροπή του κινδύνου, οι γενικοί και οι ειδικοί εκλογικοί κατάλογοι καταρτίζονται με καθορισμένη διαδικασία υπό την εποπτεία της δικαστικής αρχής, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ανόθευτη έκφραση της λαϊκής θέλησης [βλ. την απόφαση 27/1997 (σε Αθ. Ράικο, Δ΄ Συμπλήρωμα, ό.π., σελ. 173 επ.). Κατά τον έλεγχο της εγγραφής εκλογέα στον εκλογικό κατάλογο το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο εξετάζει, παρεμπιπτόντως, και την πράξη εγγραφής στο δημοτολόγιο (ως προϋπόθεση εγγραφής στον εκλογικό κατάλογο), προκειμένου να διακριβωθεί η συνδρομή των νομίμων προϋποθέσεων, τούτο συμβαίνει, κατεξοχήν, στις μεταδημοτεύσεις (βλ. την απόφαση 16/2005).

¹⁶⁰ Βλ. τις αποφάσεις 26 και 37/1995 [ΕΔΔΔΔ 1 (1995), σελ. 73 επ.], 2/2000.

¹⁶¹ Βλ. τις αποφάσεις 7/1978, 26 και 37/1995 [ΕΔΔΔΔ 1 (1997), σελ. 74 επ.].

στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, δεν επιτρέπεται οποιοδήποτε μεταβολή του αριθμού τους¹⁶² και, γενικότερα, του καθεστώτος που διέπει τις εκλογές¹⁶³.

Εξάλλου, οι διατάξεις του εκλογικού νόμου που θεσπίζουν εγγυήσεις για να αποτραπεί η προσθήκη σταυρών προτίμησης σε ψηφοδέλτιο μετά το άνοιγμα του φακέλου διασφαλίζει την ανόθευτη έκφραση της λαϊκής θέλησης¹⁶⁴. Σε περίπτωση αμφιβολίας η ψήφος είναι έγκυρη¹⁶⁵, ενώ δεν παραβιάζει την ελευθερία της ψήφου η σφράγιση από τον εκλογέα του φακέλου εντός του περικλειστού χώρου της ψηφοφορίας δίχως να τοποθετήσει εντός αυτού ψηφοδέλτιο συνδυασμού από την ολόκληρη της σειράς τους που παρέλαβε από την εφορευτική επιτροπή¹⁶⁶. Τέλος, ακύρωση του συνόλου της εκλογής χωρεί μεταξύ άλλων και στην περίπτωση αθέμιτης συμπεριφοράς προσώπου, η οποία θα ήταν δυνατόν, υπό τις συγκεκριμένες εκάστοτε συνθήκες και σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας, να ασκήσει επιρροή στο φρόνημα των εκλογέων και με την πρόσθετη προϋπόθεση ότι η επιρροή αυτή έλαβε τέτοια έκταση, ώστε να δημιουργούνται αμφιβολίες ως προς το εάν το συνολικό εκλογικό αποτέλεσμα θα ήταν το ίδιο και χωρίς αυτή τη συμπεριφορά¹⁶⁷.

Δεν απαγορεύεται η διενέργεια δημοσκοπήσεων ως προς την ψήφο ή την πρόθεση ψήφου που γίνεται με τις προσήκουσες μεθόδους, παραβιάζει όμως την αρχή της γνησιότητας της ψηφοφορίας η, κατά παράβαση της σχετικής κανονιστικής απόφασης, μετάδοση, πριν από τη λήξη της γενικής ψηφοφορίας και μετά την ψηφοφορία των ερωτώμενων, των αποτελεσμάτων των δημοσκοπήσεων εκτός των εκλογικών τμημάτων¹⁶⁸. είναι συνταγματικά ανεκτή η απαγόρευση της μετάδοσης από τα ραδι-

¹⁶² Βλ. την απόφαση 23/2013 [ΘΠΔΔ 12 (2013)], σελ. 1133 επ. με παρατηρήσεις Θ. Ξηρού, *Οι εκλογές της 17ης Ιουνίου 2012 και η απογραφή του νόμιμου πληθυσμού*, ΘΠΔΔ 12/2013, σελ. 1137 επ..

¹⁶³ Βλ. την απόφαση 24/2013.

¹⁶⁴ Βλ. τις αποφάσεις 28, 40 και 55/1995 [ΕΔΔΔΔ 3 (1997)], σελ. 360], 84/1997 και 1/1998 [ΕΔΔΔΔ 1 (2001)], σελ. 51 επ.), καθώς επίσης 8, 9, 24, 25 και 26/2001 (σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 9ης Απριλίου 2000*, Ζ΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 2003, σελ. 190 επ.), 12 και 13/2005, 37/2008, 1, 8 και 15/2009, 3, 15, 21 και 23/2011, 17/2020 και 14/2021.

¹⁶⁵ Βλ. τις αποφάσεις 9, 12 και 16/2005 (σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 7ης Μαρτίου 2004*, Η΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 2007, σελ. 122 επ.).

¹⁶⁶ Έστω και αν δεν εκφράζει με θετικό περιεχόμενο την εκλογική του προτίμηση Βλ. την απόφαση 55/1989.

¹⁶⁷ Βλ. τις αποφάσεις 2166/2004 (Επταμελής), 1967/2007 (Επταμελής) και 3230/2008 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

¹⁶⁸ Βλ. τις αποφάσεις 64 [ΕΔΔΔΔ 2 (2000)], σελ. 292 επ.), 65 και 66/1997 (Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 22ης Σεπτεμβρίου 1996*, Στ΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1999, σελ. 262 επ.).

στηλεοπτικά μέσα των αποτελεσμάτων δημοσκοπήσεων για έναν ελάχιστο χρόνο πριν από τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας¹⁶⁹ το ίδιο και δημοσιοποίηση ή η μετάδοση των αποτελεσμάτων, όταν η δημοσκόπηση διενεργήθηκε πριν από την έναρξη της προθεσμίας¹⁷⁰. Δεν θεωρείται ότι επηρέασε το εκλογικό φρόνημα και αλλοίωσε το εκλογικό αποτέλεσμα η, συνεπεία ψευδούς είδησης για τον θάνατο υποψηφίου, απώλεια ψήφων, η οποία δεν κρίνεται όμως ουσιώδης, όταν ανεστάλη εγκαίρως, με την προσκόμιση σχετικής βεβαίωσης, και μετά τη συνεκτίμηση της διαφοράς των ψήφων του ενιστάμενου από τον δεύτερο ανακηρυχθέντα βουλευτή του ίδιου συνδυασμού¹⁷¹. Εξάλλου, η κυκλοφορία και η διανομή εντύπου σχετικά με τα έργα του νομαρχιακού προγράμματος και των χρηματοδοτήσεων κατά την προεκλογική περίοδο έχει προεχόντως ενημερωτικό χαρακτήρα, αλλά ο πρόλογος του εντύπου στον οποίο ο νομάρχης διατυπώνει παρατηρήσεις, κρίσεις και παραινέσεις προς τους εκλογείς και υπέρ του κυβερνώντος κόμματος είναι μεν ασυμβίβαστες προς τις υποχρεώσεις του δημόσιου λειτουργού κατά το άρθρο 52 Σ., συνεκτιμώντας όμως το περιεχόμενό τους και τη διαφορά του κυβερνώντος κόμματος από τα άλλα δεν επηρεάζει το εκλογικό αποτέλεσμα¹⁷². Τέλος, η συμφωνία πολιτικών κομμάτων, η οποία μάλιστα δηλώνεται ρητά στο τοπικό εκλογικό σώμα, να μην έχουν δικούς τους υποψήφιους στις μονοεδρικές εκλογικές περιφέρειες και να υποστηρίξουν, από κοινού, τρίτους δεν παραβιάζει την ελευθερία της ψήφου¹⁷³.

5. Η διαλογή ψηφοδελτίων και σταυρών προτίμησης

- 84 Αν και ανήκει συστηματικά στη συνιστώσα της ανόθευτης-γνήσιας έκφρασης της λαϊκής θέλησης, η διαλογή των ψηφοδελτίων διατηρεί τη λειτουργική της αυτονομία και επιβάλλεται, λόγω της καθοριστικής της συμβολή στην κατανομή των βουλευτικών εδρών, η διακριτή της εξέταση. Δεν είναι τυχαίο ότι απασχόλησε το Εκλογοδικείο στο παρελθόν και, συχνότερα, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο κατά τη μακρά μεταπολιτευτική περίοδο. Η νομολογία τους διακρίνεται από *ασυνήθιστη συνέπεια* και μπορεί να χαρακτηριστεί πάγια.

¹⁶⁹ Βλ. την απόφαση 4331/1996 του Δ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

¹⁷⁰ Βλ. την απόφαση 11/2004 [ΕΔΔΔΔ 4 (2004)], σελ. 800 επ. και ΔιΔικ 4 (2005), σελ. 779 επ.].

¹⁷¹ Βλ. την 18/1982 [σε Αθ. Ράικο, Β΄ Συμπλήρωμα, ό.π., (σημ. 149), σελ. 187 επ.].

¹⁷² Βλ. τις αποφάσεις 57 και 69/1985 [σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 2^{ης} Ιουνίου 1985 και η κρίση περί της εκπτώσεως των βουλευτών*, Γ΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1988, σελ. 170 επ.].

¹⁷³ Βλ. τις αποφάσεις 32-35/1990 [σε Αθ. Ράικο, Δ΄ Συμπλήρωμα, ό.π., (σημ. 149), σελ. 187-188].

Α. Η μονογραφία των ψηφοδελτίων

Ο πρόεδρος της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνος που διευθύνει τις εργασίες της υποχρεούνται, καθόλη τη διάρκεια ισχύος του Συντάγματος του 1952, να μονογράφουν τα ψηφοδέλτια κατά την εξαγωγή τους από τον φάκελο. Ωστόσο, το Εκλογοδικείο¹⁷⁴ τρεις μόλις φορές απασχόλησε διαφορά με αντικείμενο την *απουσία* μονογραφής¹⁷⁵. Η εξήγηση μπορεί να αναζητηθεί στο γεγονός ότι με την υποβολή ένστασης από υποψηφίους ή και πολίτες το ενδιαφέρον εντοπίζεται, προνομιακά, στους σταυρούς προτίμησης. Η, εκ των υστέρων, αναγνώρισή τους ως εγκύρων ή/και η ακύρωσή τους δεν επηρεάζει, κατά κανόνα σημαντικά, τη σειρά κατάταξης, ενώ δεν μεταβάλλει ουσιαδώς την εκλογική δύναμη των συνδυασμών και, πολύ περισσότερο, δεν ανατρέπει την κατανομή των εδρών τους στη Βουλή.

Μετά την υπαγωγή των εκλογικών διαφορών στην αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, οι αποφάσεις του υπήρξαν περισσότερες, αξιοποίησαν δε και με τις αναγκαίες ασφαλώς προσαρμογές τη νομολογία του Εκλογοδικείου για τους σταυρούς προτίμησης. Έτσι, έγινε δεκτό ότι η μονογραφία δεν επιτρέπει την, εκ των υστέρων μετά τη διαλογή, προσθήκη ψηφοδελτίου¹⁷⁶. Η παράλειψή της δεν αποτελεί διακριτικό γνώρισμα, ούτε επιφέρει, καθαυτή, την ακυρότητα¹⁷⁷, αρκεί να μην αμφισβητείται ευθέως η ταυτότητα ή η γνησιότητα του¹⁷⁸, και μπορεί να αναπληρωθεί από τον οικείο ειδικό πίνακα διαλογής¹⁷⁹ ή από τα λοιπά εκλογικά έγγραφα¹⁸⁰. Εξάλλου, το σημείο,

¹⁷⁴ Για την αναφερόμενη στη συνέχεια νομολογία του τα έτη 1953, 1956, 1958, 1962, 1964 και 1975, δηλαδή για το σύνολο των εκλογικών αναμετρήσεων που έλεγχε το κύρος των γενικών βουλευτικών εκλογών, βλ. Ν. Σακελλαρίου/Αθ. Ράντο, ΤοΣ 4/1978, σελ. 60 επ.

¹⁷⁵ Το Εκλογοδικείο αποφάνθηκε, εν πρώτοις, ότι ο πρόεδρος της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνος που διευθύνει τις εργασίες της υποχρεούται να μονογράψει, μόνον όταν υπάρχουν στο ψηφοδέλτιο εγγραφές (βλ. την απόφαση 18/1953), κρίση τουλάχιστον αμφιλεγόμενη, αφού η υποχρέωση επιβάλλεται νομοθετικά και δεν συνδέονταν με την ύπαρξη εγγραφών. Εξάλλου, δέχθηκε, αναδεικνύοντας τη νομοθετική ratio για την κατοχύρωση της υποχρέωσης, ότι με τη μονογραφία του ψηφοδελτίου και τη θέση της παραπλεύρως κάθε σταυρού προτίμησης επιδιώκεται η αποφυγή της, εκ των υστέρων, προσθήκης τους, η οποία διασφαλίζεται πάντως από τα εκλογικά έγγραφα [βλ. την απόφαση 78/1962 σε Αλ. Βαμβέτσο, *Το κύρος των βουλευτικών εκλογών*, Νέον Δίκαιον 18/1962, σελ. 465]. Κρίθηκε, τέλος, ότι η μη αρίθμηση και η μη μονογραφία δεν «επιφέρουν ακυρότητα», εφόσον «υπό του ενισταμένου δεν αμφισβητείται η γνησιότητα της εκλογής» (βλ. την απόφαση 48/1975 σε Ν. Σακελλαρίου/Αθ. Ράντο, ό.π., σελ. 62).

¹⁷⁶ Βλ. την απόφαση 38/1985.

¹⁷⁷ Βλ. τις αποφάσεις 52 και 53/1978, καθώς επίσης 28, 40, 54 και 67/1995.

¹⁷⁸ Βλ. τις αποφάσεις 1/1998, 25/1999, 8 και 26/2001, καθώς επίσης 25/2013.

¹⁷⁹ Βλ. την απόφαση 47/1978.

¹⁸⁰ Βλ., αντί πολλών, τις αποφάσεις 38 και 85/1985, 32, 33, 39 και 88/1991, 28, 40 και 67/1995, 25 και

όπου τίθεται η μονογραφή, δεν επηρεάζει το κύρος του ψηφοδελτίου και δεν αποτελεί πλημμέλεια η θέση της στην εμπρός ή στην πίσω όψη του.

- 87** Οι κριθείσες διαφορές εντοπίστηκαν, σχεδόν αποκλειστικά, σε περιορισμένο αριθμό ψηφοδελτίων σε περισσότερα εκλογικά τμήματα της βασικής εκλογικής περιφέρειας. Τη μοναδική φορά που ζητήθηκε η *ακύρωση του συνόλου τους στο ίδιο εκλογικό τμήμα*, ελλείψει αρίθμησης, ο ισχυρισμός απορρίφθηκε ως *αβάσιμος*¹⁸¹. Και τούτο, επειδή έφεραν όλα μονογραφή, είχαν αναγραφεί στο υπογεγραμμένο πρακτικό της εφορευτικής επιτροπής¹⁸², καταχωρήθηκαν στους πίνακες διαλογής κατά τη σειρά εξαγωγής τους και το περιεχόμενο των τελευταίων συνέπιπτε με τα στοιχεία των ψηφοδελτίων. Αν και οι πίνακες δεν είχαν υπογραφεί από την εφορευτική επιτροπή, δεν προσβλήθηκαν στην ένσταση και, γι' αυτό, η παράλειψη δεν επηρέασε την εγκυρότητά τους.
- 88** Η διαλογή των ψηφοδελτίων στις αυτοδιοικητικές εκλογές οργανώνεται με ανάλογη εφαρμογή της νομοθεσίας για την εκλογή των βουλευτών. Συνεπώς, οι δύο διαδικασίες ταυτίζονται. Γι' αυτό, η διαπλασθείσα νομολογία του Εκλογοδικείου και, στη συνέχεια, του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, συνεπεία τόσο της κοινής νομικής βάσης όσο και της θέσης των δύο δικαστικών σχηματισμών στην πυραμίδα της δικαιοσύνης, καθόρισε, δεσμευτικά, την κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁸³. Έτσι, έγινε δεκτό ότι η παράλειψη της μονογραφής δεν επιφέρει την ακυρότητα του ψηφοδελτίου, ενώ την απουσία της, όπως και της αρίθμησης, μπορεί να θεραπεύσουν ο πίνακας διαλογής και τα λοιπά εκλογικά έγγραφα¹⁸⁴. Εάν, λοιπόν, από το περιεχόμενό τους προκύπτει ότι το ψηφοδέλτιο έχει εξαχθεί από την κάλπη και η γνησιότητά του δεν αμφισβητείται, εκφράζει την *αληθή βούληση* του ψηφοφόρου και *προσμετράται στη δύναμη του συνδυασμού*. Το ίδιο ισχύει και όταν δεν έχουν μονογραφηθεί ούτε το ψηφοδέλτιο ούτε ο κάθε σταυρός προτίμησης που φέρει¹⁸⁵.

26/1999, 9 και 24/2001, 36/2008 [ΕΔΔΔΔ 1 (2010), σελ. 49 επ.], 23/2011, 20 και 25/2013, 12/2017.

¹⁸¹ Βλ. την απόφαση 21/1994.

¹⁸² Όπως και οι σταυροί κάθε υποψηφίου.

¹⁸³ Για τη νομολογία του Γ΄ Τμήματος στις αυτοδιοικητικές εκλογές των ετών 2002 και 2006, βλ. Μ. Πικραμένο/Δ. Μαυροπόδη, *Η εκλογική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Νομαρχιακές-Δημοτικές-Κοινοτικές εκλογές, 2002*, (Πρόλογος: Γ. Σταυρόπουλος), 2006· και Σ. Κωνσταντίνου/Γ. Φλίγγου (Επιμ.), *Η εκλογική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΙΙ, Νομαρχιακές-Δημοτικές-Κοινοτικές εκλογές, 2006*, (Εισαγ. σημείωμα: Γ. Σταυρόπουλος), 2010.

¹⁸⁴ Βλ. την απόφαση 243/2004 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

¹⁸⁵ Αμφότερα προσμετρώνται στην εκλογική δύναμη του συνδυασμού και των υποψηφίων, αρκεί να έχουν καταχωρηθεί στους οικείους πίνακες διαλογής. Βλ. την απόφαση 106/2012 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

B. Η μονογραφία των σταυρών προτίμησης

Η νομολογία είναι πλούσια σε διαφορές που ανακύπτουν, όταν απουσιάζει η μονογραφία από τους σταυρούς προτίμησης και δεν αναγράφεται σε κάθε ψηφοδέλτιο ο συνολικός αριθμός τους. Τούτο εξηγείται ευχερώς και συνδέεται άρρηκτα με το *επίδικο διακύβευμα*. Η δικαστική κρίση ενδέχεται να ανατρέψει τη σειρά κατάταξης των υποψηφίων και να καθορίσει, εντέλει, την τύχη τους. Δηλαδή, να τους διατηρήσει εκτός Βουλής και του οικείου συμβουλίου ή να καταλήξει στην εκλογή τους. Διαφορές με αυτό το περιεχόμενο απασχόλησαν τόσο το Εκλογοδικείο όσο και το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο.

Σε πρώτη φάση το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στην αναγνώριση της εγκυρότητας ή 90 στη διαπίστωση της ακυρότητας του σταυρού προτίμησης. Η διαπλασθείσα νομολογία καθόρισε, εν πολλοίς, τη μεταγενέστερη επιλογή του κοινού νομοθέτη να *μην λαμβάνονται υπόψη για τον υπολογισμό* της εκλογικής δύναμης των υποψηφίων, αποκλειστικά πάντως στις γενικές βουλευτικές εκλογές¹⁸⁶. Έτσι, το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε, προνομιακά, στη συνταγματικότητα της *προσμέτρησης του ψηφοδελτίου στη δύναμη του συνδυασμού*.

Το Εκλογοδικείο δέχθηκε ότι η έλλειψη μονογραφίας σε σταυρό προτίμησης δεν 91 συνεπάγεται την ακυρότητά του, εάν ψηφοδέλτιο και σταυροί *έχουν καταχωρηθεί* στα εκλογικά έγγραφα υπέρ συνδυασμού και, αντίστοιχα, υποψηφίου¹⁸⁷, αφού η καταχώρησή τους επιτρέπει τον έλεγχο της ορθότητας του εκλογικού αποτελέσματος¹⁸⁸. Νομίμως δεν καταχωρείται σταυρός που στερείται μονογραφίας¹⁸⁹, αφού τεκμαίρεται ότι τέθηκε εκ των υστέρων¹⁹⁰, όταν δε στο ίδιο ψηφοδέλτιο συνυπάρχουν σταυροί με μονογραφία, ο αριθμός των οποίων αναγράφεται ως σύνολο, και χωρίς αυτήν, οι μη μονογραφημένοι και μη αναγραφόμενοι στο σύνολό τους δεν προσμετρώνται στον υποψήφιο¹⁹¹. Την τελευταία φορά που επιλήφθηκε εκλογικών διαφορών, στην αναμέτρηση της 17^{ης} Νοεμβρίου 1974, αναγνώρισε στην ίδια απόφαση¹⁹² τόσο τον σκοπό που υπηρετεί η υποχρέωση μονογραφίας και αναγραφής του συνολικού αριθμού των

¹⁸⁶ Άρθρο 2 παρ. 3 του ν. 1907/1990 (Α' 163), αποτελώντας ήδη την παρ. 10 του άρθρου 72 του π.δ. 26/2012.

¹⁸⁷ Βλ. τις αποφάσεις 72, 76 και 78/1962. Βλ. Αλ. Βαμβέτσο, *Το κύρος των βουλευτικών εκλογών*, ό.π., σελ. 465· και Ν. Σακελλαρίου/Αθ. Ράντο, ό.π., σελ. 161.

¹⁸⁸ Βλ. τις αποφάσεις 21 και 36/1956.

¹⁸⁹ Βλ. την απόφαση 9/1958.

¹⁹⁰ Βλ. τις αποφάσεις 21 και 28/1956.

¹⁹¹ Βλ. την απόφαση 97/1962.

¹⁹² Βλ. την απόφαση 40/1975.

σταυρών σε κάθε ψηφοδέλτιο, όσο και την *τύχη* τους, όταν παραλείπονται. Δέχθηκε ότι ο νομοθέτης επιδιώκει, προδήλως, να *αποκλείσει τη δυνατότητα* και να *μην επιτρέψει προσθήκες* μετά την έκφραση της προτίμησης του εκλογέα και παρά τη θέλησή του, ενώ η παράλειψη συνεπάγεται την ακυρότητα του σταυρού και όχι του ψηφοδελτίου¹⁹³.

- 92 Η νομολογία του Εκλογοδικείου κατεύθυνε την κρίση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Οι αποφάσεις του υπήρξαν πολλές και επαναλαμβάνουν, «μονότονα», την ίδια ακριβώς σκέψη. Το ψηφοδέλτιο που δεν μονογράφονται οι σταυροί προτίμησης¹⁹⁴ και δεν αναγράφει τον συνολικό αριθμό τους¹⁹⁵ παραμένει *έγκυρο*, αφού την παράλειψη αναπληρώνουν τα λοιπά εκλογικά έγγραφα. Εάν, λοιπόν, έχει καταχωρηθεί σε αυτά, συνάγεται η γνησιότητά του¹⁹⁶ και διασφαλίζεται ότι ο σταυρός προτίμησης δεν έχει προστεθεί εκ των υστέρων¹⁹⁷. Εξάλλου, η απουσία μονογραφής και η μη καταχώρηση επιφέρουν την ακυρότητα¹⁹⁸. Αντιθέτως, δεν επιδρά στο κύρος η θέση μονογραφής όχι ακριβώς δίπλα στον σταυρό ή απέναντί του, αρκεί να προκύπτει ότι τον αφορά¹⁹⁹, ενώ την απουσία της παραπλεύρωσ του συνολικού αριθμού των σταυρών *αναπληρώνει* η μονογραφή καθενός και το αντίστροφο²⁰⁰. Η προσμέτρηση ψηφοδελτίου στην εκλογική δύναμη του συνδυασμού, όταν οι σταυροί προτίμησης που φέρει δεν έχουν μονογραφηθεί και δεν αναγράφεται ο συνολικός αριθμός τους, δεν αντίκειται στα άρθρα 1 παρ. 2 και 52 Σ.²⁰¹. Πρέπει, τέλος, να αναφερθεί ότι τη

¹⁹³ Κρίση, η οποία είκοσι πέντε χρόνια αργότερα θα περιβληθεί τον τύπο της νομοθετικής ρύθμισης.

¹⁹⁴ Η απουσία μονογραφής δεν συνεπάγεται, καθαυτή, την ακυρότητά του. Βλ. την απόφαση 37/1978.

¹⁹⁵ Η αναγραφή του συνολικού αριθμού των σταυρών προτίμησης αναπληρώνει, επίσης, την παράλειψη της μονογραφής τους. Βλ. την απόφαση 41/1978.

¹⁹⁶ Βλ. τις αποφάσεις 47/1978, 38/1985, 15/1990, 88/1991, 54 και 67/1995, 84/1997 και 1/1998 [ΕΔΔΔΔ 1 (2001), σελ. 51 επ.].

¹⁹⁷ Βλ. την απόφαση 24/2001.

¹⁹⁸ Βλ., αντί άλλων, τις αποφάσεις 50/1985 και 15/1990.

¹⁹⁹ Βλ. την απόφαση 28/1995.

²⁰⁰ Βλ. την απόφαση 54/1995.

²⁰¹ Βλ. τις αποφάσεις 28, 40 και 55/1995 [ΕΔΔΔΔ 3 (1997), σελ. 360], 84/1997, 8, 9, 24, 25 [ΕΔΔΔΔ 1 (2004), σελ. 67 επ.] και 26/2001, 12 και 13/2005, 37/2008, 1, 8 και 15/2009, 3, 15, 21 και 23/2011, 23/2020 και 14/2021 [ΘΠΔΔ 7 (2022), σελ. 783 επ.]. Σε ορισμένες από αυτές (βλ. τις αποφάσεις 40 και 55/1995 [ΕΔΔΔΔ 3 (1997), σελ. 360], 13/2005, 37/2008, 1, 8 και 15/2009, 14/2021) διατυπώνεται πάντως και ενδιαφέρουσα, τουλάχιστον θεωρητικά, μειοψηφία. Συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ότι η παράλειψη της μονογραφής ή της αναγραφής, όταν το ψηφοδέλτιο και οι σταυροί προτίμησης που περιέχει έχουν καταχωρηθεί στο οικείο βιβλίο, δεν επιφέρει από μόνη της την απόλυτη ακυρότητά τους. Και τούτο, επειδή η πλήρωση οποιασδήποτε από τις δύο νομοθετημένες απαιτήσεις, όταν συνδυάζεται με την καταχώρηση, αρκεί για να βεβαιωθεί, κατά τρόπο επίσημο, ότι οι σταυροί προτίμησης, που δεν έχουν μονογραφηθεί ή των οποίων ο συνολικός αριθμός δεν αναγράφεται

μοναδική φορά που αμφισβητήθηκε το κύρος του *συνόλου των σταυρών προτίμησης ενός εκλογικού τμήματος*, δεν έφεραν μονογραφή και δεν αναγράφηκαν στον οικείο πίνακα διαλογής, θα κριθούν, εντέλει, έγκυροι, επειδή κανένας από αυτούς, δηλαδή στο σύνολό τους, δεν είχε μονογραφηθεί²⁰².

Στις *αυτοδιοικητικές εκλογές δεν καθορίζεται νομοθετικά η τύχη των σταυρών προτίμησης*, όταν δεν έχουν μονογραφηθεί και δεν αναγράφεται στο ψηφοδέλτιο ο συνολικός αριθμός τους. Η ρύθμιση της εκλογικής νομοθεσίας *δεν τις καταλαμβάνει*, όπως γίνεται δεκτό και στη νομολογία²⁰³. Έτσι, η εγκυρότητά τους κρίνεται, εντέλει, από το Γ΄ Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας κατά τον αναιρετικό έλεγχο αποφάσεων των, κατά περίπτωση, αρμόδιων τακτικών διοικητικών δικαστηρίων. Η ετυμηγορία τους δεν ήταν πάντως δυνατόν να αποστεί εκείνης του Εκλογοδικείου και του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου²⁰⁴, εντοπίζεται δε αποκλειστικά στην πρώτη ψηφοφορία, καθώς

93

στο ψηφοδέλτιο, υπήρχαν ήδη τη στιγμή της εξαγωγής του από τον φάκελο. Άλλωστε, ο πρόεδρος της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνος που διευθύνει τις εργασίες της υπέχει, *ex lege*, την υποχρέωση να ενημερώνει τα εκλογικά βιβλία. Συμπληρωματικά αυτής της κατασκευής σε κάποιες αποφάσεις αναφέρεται, επιπλέον, η χρήση από τον κοινό νομοθέτη του *συμπλεκτικού συνδέσμου* «και» κατά την παράθεση των δύο απαιτήσεων. Προβάλλεται, επίσης, ότι η *κάμψη της απόλυτης ακυρότητας* τελεί σε συμφωνία προς την αρχή της γνήσιας, δηλαδή της ανόθευτης, εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης, αφού η *σωρευτική πλήρωση* των δύο απαιτήσεων ως εγγύηση του κύρους των σταυρών προτίμησης και η παράλειψη τουλάχιστον της μίας θα οδηγούσαν στην ακύρωση της εκλογικής βούλησης, δίχως να υφίσταται οποιαδήποτε αμφιβολία για τη γνησιότητά της. Στην απόφαση 14/2021 [ΘΠΔΔ 7 (2022), σελ. 783 επ.] επισημαίνεται, εν είδει ρητορικού ερωτήματος, ένα εξαιρετικά σπάνιο πραγματικό. Στην περίπτωση που ο πρόεδρος της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνος που διευθύνει τις εργασίες της δεν μονογράψει τους σταυρούς προτίμησης ή δεν αναγράψει τον συνολικό αριθμό τους σε όλα τα ψηφοδέλτια του εκλογικού του τμήματος, τότε και σύμφωνα με την κρίση της πλειοψηφίας κανένας τους δεν θα ληφθεί υπόψη και δεν θα προσμετρηθεί στην εκλογική δύναμη κανενός εκ των υποψηφίων. Έτσι, οδηγούμαστε όμως στην οριζόντια ακύρωση της ήδη εκφρασμένης λαϊκής ετυμηγορίας στο πρόσωπό τους.

²⁰² Βλ. την απόφαση 31/1978.

²⁰³ Βλ., αντί άλλων, τις αποφάσεις 7/1992, 1560 και 1729/2000, 2863 και 3522/2003, 12, 90 και 91/2004, καθώς επίσης 1678 (Επαμελής σύνθεση) και 1795/2007 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας. Πρόκειται για ερμηνευτική προσέγγιση, η οποία, όπως επισημαίνεται στις περισσότερες από τις παραπάνω αποφάσεις, ενισχύεται από την αντιπαραβολή του άρθρου που οργανώνει τη διαλογή των ψήφων στις γενικές βουλευτικές εκλογές με το άρθρο που ορίζει πότε είναι άκυρο ψηφοδέλτιο στις αυτοδιοικητικές εκλογές, «*το οποίο, αφ' ενός μεν στις περιπτώσεις ακυρότητας των σταυρών προτίμησης κατά τις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, τις οποίες απαριθμεί, δεν περιλαμβάνει την ακυρότητα για την μη μονογραφή του σταυρού προτίμησης και τη μη αναγραφή του συνολικού αριθμού των σταυρών προτίμησης που έχουν σημειωθεί στο ψηφοδέλτιο, αφ' ετέρου δε δεν παραπέμπει στα άρθρα 65 και 66 του π.δ. 55/1999*».

²⁰⁴ Το αποδεικνύει η συχνή επίκληση και η πυκνή παραπομπή σε αποφάσεις του Ανωτάτου Ειδικού

η επαναληπτική διεξάγεται μεταξύ δύο συνδυασμών, περιορίζεται στην ανάδειξη του επιτυχόντος και *δεν εκφράζεται προτίμηση στο πρόσωπο υποψηφίων*. Η παράλειψη μονογραφής σε κάθε σταυρό προτίμησης και αναγραφής του συνολικού αριθμού τους, συνδυασμένα ή αυτοτελώς, *δεν επάγεται*, από μόνη της, την ακυρότητά τους. Όπως συμβαίνει και με τα ψηφοδέλτια στις αυτοδιοικητικές εκλογές, το κύρος τους κρίνεται από το περιεχόμενο του πίνακα διαλογής και των λοιπών εκλογικών εγγράφων. Εάν έχει καταχωρηθεί, ο σταυρός προσμετράται στη δύναμη του υποψηφίου, αφού η γνησιότητά του είναι διασφαλισμένη²⁰⁵. Σε διαφορετική περίπτωση, δηλαδή εάν δεν έχει υπάρξει καταχώριση, η παράλειψη της μονογραφής τον καθιστά, *άνευ ετέρου*, άκυρο²⁰⁶.

6. Το εκλογικό σύστημα

- 94 Η αρχή, ιδίως στη συνιστώσα της ανόθευτης έκφρασης της λαϊκής θέλησης, αποτελεί συνταγματικό καθορισμό του εκλογικού συστήματος. Καθόλη τη μεταπολιτευτική περίοδο γίνεται, αδιαφοροποίητα, δεκτό στη νομολογία, όπως αναλυτικά αναπτύσσεται για εκείνο των γενικών βουλευτικών εκλογών, ότι δεν καθορίζεται συνταγματικά συγκεκριμένη μορφή του. Κρίθηκε, επίσης, ότι η προσκύρωση των εδρών που απομένουν μετά την τρίτη κατανομή σε όποιο κόμμα έχει πλειοψηφήσει σε όλη την Επικράτεια και όχι σε εκείνο με το μεγαλύτερο αχρησιμοποίητο υπόλοιπο δεν αντίκειται στην αρχή²⁰⁷. Η παραλλαγή της ενισχυμένης αναλογικής που εφαρμόστηκε για πρώτη και μοναδική έως σήμερα φορά στις αυτοδιοικητικές εκλογές του Οκτωβρίου του 2006 απασχόλησε, αναιρετικά, το Γ΄ Τμήμα και την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας σε οκτώ συνολικά αποφάσεις του.
- 95 Αμφότεροι οι δικάσαντες σχηματισμοί έκριναν, κατά κανόνα ομόφωνα, ότι η νομοθετική πρόβλεψη να θεωρείται επιτυχών ο συνδυασμός που συγκέντρωσε, τουλάχιστον, το σαράντα δύο τοις εκατό (42%) των εγκύρων ψηφοδελτίων υπηρετεί τον θεμιτό

Δικαστηρίου των τελευταίων, ιδίως, ετών.

²⁰⁵ Βλ., αντί πολλών, τις αποφάσεις 7/1992, αλλά και 3522/2003, 12, 90, 91, 92 και 243/2004, 1678 (Επταμελής σύνθεση) και 1795/2007, καθώς επίσης 2130/2012 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

²⁰⁶ Τότε δεν είναι αναγκαίο να εξεταστεί, εάν από την παράλειψη συνάγεται νόθευση της γνησιότητας της εκλογής, αφού έτσι θα οδηγούμαστε «στην πλήρη αποδυνάμωση του ουσιώδους τύπου που θέσπισε ρητώς ο νομοθέτης». Βλ. τις αποφάσεις 640/2000, 3522/2003, 1707/2007 και 2130/2012 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

²⁰⁷ Βλ. τις αποφάσεις 48/1978 [σε Αθ. Ράικο, Α΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 149), σελ. 66 επ.] και 38/1982 [σε Idem, Β΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 149), σελ. 149 επ.].

σκοπό της δημιουργίας ισχυρών και αποτελεσματικών αρχών τοπικής αυτοδιοίκησης και δεν περιορίζει υπέρμετρα την ελεύθερη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης²⁰⁸. Ίδια πιθανολογείται η κρίση των σχηματισμών της ουσίας, δηλαδή του οικείου Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου ή Εφετείου, αν αμφισβητηθεί η συνταγματικότητα του εκλογικού συστήματος των επόμενων αυτοδιοικητικών εκλογών. Ακόμη και αν ήθελε θεωρηθεί νέο και, γι' αυτό, μη κριθέν ακόμη δικαστικά, δεν αναμένεται η διαφορετική αντιμετώπισή του. Μόνον υπ' αυτή την παραδοχή, θα μπορούσε να χωρέσει παραδεκτώως και ο αναιρετικός έλεγχος της ετυμγορίας των δικαστηρίων του πρώτου βαθμού. Και τότε όμως το Γ΄ Τμήμα ή, το πιθανότερο, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας εκτιμάται ότι θα αποφανθούν υπέρ της απόρριψης.

7. Τα λευκά ψηφοδέλτια

Ο κοινός νομοθέτης, κατά τη διαμόρφωση του εκλογικού συστήματος, και το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, ως θεματοφύλακας της νομιμότητας της εκλογής, *υποχρεούνται*, κάθε φορά που καλούνται να επεξεργαστούν και, αντίστοιχα, να επιλύσουν σχετική διαφορά, να εξασφαλίζουν ότι το αποτέλεσμα της λαϊκής ετυμγορίας αποτελεί προϊόν *γνήσιας και ανόθευτης εκδήλωσης* της λαϊκής βούλησης και να διασφαλίζουν την *ίση μεταχείριση* κάθε έγκυρης ψήφου ανεξαρτήτως του περιεχομένου της²⁰⁹. Αν και στη νομολογία για τις αυτοδιοικητικές εκλογές είχε κριθεί ότι η *μη διάθεση λευκού*, μαζί με τα έντυπα ψηφοδέλτια, στους ψηφοφόρους δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και προφανώς τις επιταγές του άρθρου 52 Σ.²¹⁰, καθιερώθηκε το 1982 ως διακριτή κατηγορία στο αποτέλεσμα της διαλογής των ψήφων σε κάθε εκλογικό τμήμα η *αναγραφή των λευκών*

²⁰⁸ Βλ. τις παραπεμπτικές αποφάσεις 117, 118, 119 και 120/2008 του Γ΄ Τμήματος και τις αποφάσεις 3684 [ΘΠΔΔ 2 (2011), σελ. 130 επ.], 3685, 3686 και 3687/2009 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Επισημαίνεται ότι στην απόφαση 118/2008 η γνώμη που πλειοψήφησε δέχθηκε ότι: «... η εξαιρετικά μεγάλη ενίσχυση του συνδυασμού, ο οποίος συγκέντρωσε μόνο το 42... υπερακοντίζει το συνταγματικά θεμιτό σκοπό της υπάρξεως ισχυρών οργάνων διοικήσεως των Δήμων και αποτελεί δυσανάλογο περιορισμό της αρχής της ισοδυναμίας της ψήφου και της ελεύθερης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης, νοθεύοντας ουσιαστικά την αρχή της αντιπροσωπευτικότητας, η οποία αποτελεί έκφραση της δημοκρατικής αρχής, κατά παράβαση των άρθρων 102 παρ. 2, 52, 25 παρ. 1, 4 και 1 παρ. 2 και 3 του Συντάγματος. Συνέπεια δε τούτου είναι η αντισυνταγματικότητα του όλου συστήματος αναδείξεως των οργάνων διοικήσεως των Δήμων που προβλέπεται από τα άρθρα 50 παρ. 1 και 51 παρ. 1 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων» (8^ο σκέψη).

²⁰⁹ Με τη μορφή της θετικής ή της λευκής ψήφου.

²¹⁰ Βλ. την απόφαση 3705/1987 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας με παρατηρήσεις Στ. Κουτσουμπίνα, *Το πρόβλημα των λευκών ψηφοδελτίων*, ΤοΣ 2/1986, σελ. 306 επ. · και Β. Ρώτη, *Σχόλιο στην ΣΕ 3705/87 για τα λευκά ψηφοδέλτια*, ΤοΣ 2/1986, σελ. 314 επ.

ψηφοδελτίων²¹¹. Μια δεκαετία αργότερα θα νομολογηθεί ότι πρέπει να εξασφαλίζεται στον ψηφοφόρο και η δυνατότητα της αποδοκιμασίας των προσφερόμενων επιλογών σε συνδυασμούς και υποψηφίους· πρέπει, γι' αυτό, να διατίθεται μαζί με τα έντυπα και ενός λευκού ψηφοδέλιου²¹². Τούτο είχε ήδη θεμελιωθεί στέρεα στην επιστήμη²¹³.

- 97 Εξετάζοντας το κύρος της εκλογής σε βασικές εκλογικές περιφέρειες της Βορείου Ελλάδας, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στην απόφασή του 12/2005²¹⁴ έκρινε, με οριακή πάντως πλειοψηφία²¹⁵, ότι τα *λευκά ψηφοδέλτια πρέπει να υπολογίζονται στα έγκυρα* για την εξαγωγή του εκλογικού μέτρου. Έτσι, ανατράπηκε η πάγια σχετική νομολογία²¹⁶. Αν παρέμεναν διακριτή κατηγορία στο εκλογικό αποτέλεσμα, δίχως να συμβάλλουν στην κατανομή των βουλευτικών εδρών, η επικρατήσασα γνώμη θεώρησε ότι θα συνιστούσε *εξομοίωση*, εν πράγμασι, των λευκών με τα άκυρα, *στρέβλωση* της βούλησης των εκλογέων που ψήφισαν λευκό και, εντέλει, αποκλεισμό των τελευταίων από τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή. Δέχθηκε ότι το λευκό εκφράζει *έγκυρη βούληση* και πρέπει, γι' αυτό, να εξομοιώνεται με το έγκυρο ως προς τις *έννομες συνέπειες*. Διαφορετικά, η επιλογή μερίδας εκλογέων καταλήγει να έχει στατιστικό μόνο ενδιαφέρον. Έτσι, *διευρύνθηκε ερμηνευτικά* η έννοια του εγκύρου και εντάχθηκε σε αυτήν τόσο η θετική όσο και η λευκή ψήφος. Υπό την επικρατήσασα γνώμη, για τον υπολογισμό του εκλογικού μέτρου επιβάλλεται, λοιπόν, να αθροίζονται τα έγκυρα και τα λευκά ψηφοδέλτια. Ωστόσο, η νομολογιακή κατασκευή θα ανατρέψει νομοθετικά. Πριν ακόμη προλάβει να στεγνώσει το μελάνι της απόφασης, ο κοινός νομοθέτης θα σπεύσει να ορίσει ότι τα λευκά ψηφοδέλτια δεν υπολογίζονται στον καθορισμό του εκλογικού μέτρου²¹⁷.

²¹¹ Άρθρο 10 του ν. 1303/1982 (Α' 136).

²¹² Βλ., αντί άλλων, τις αποφάσεις 2929/1997 [ΤοΣ 1 (1997), σελ. 110 επ.] και 2930/1997 [ΕΔΔΔΔ 2 (1996), σελ. 574 επ.] του Συμβουλίου της Επικρατείας.

²¹³ Βλ. Γ. Σωτηρέλη, *Το δικαίωμα της λευκής ψήφου κατά το Σύνταγμα και την εκλογική νομοθεσία*, 1988, σελ. 11 επ. και 22 επ.

²¹⁴ ΕΔΔΔΔ 3 (2005), σελ. 217 επ.· Εφαρμογές ΙΙΙ/2005, σελ. 1072 επ. και Αρμ. 1 (2006), σελ. 111 επ. Βλ., επίσης Θ. Ξηρό, *Λευκή ψήφος και εκλογικό μέτρο. Οι τελευταίες νομολογιακές και νομοθετικές εξελίξεις*, Εφαρμογές ΙΙΙ/2008, σελ. 1113 επ.· και Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 520.

²¹⁵ Αποτελούμενη από έξι (6) μέλη του, στα οποία δεν περιλαμβάνονταν ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου και Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς επίσης ο Αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου που αντικαθιστούσε τον κωλυόμενο Πρόεδρό του.

²¹⁶ Σύμφωνα με αυτήν τα λευκά και τα άκυρα δεν υπολογίζονταν για τη διαμόρφωση του εκλογικού μέτρου και την κατανομή των βουλευτικών εδρών. Βλ., αντί άλλων, την απόφαση 34/1999 [Διδικ 6 (2000), σελ. 1269 επ.].

²¹⁷ Στο άρθρο 1 του ν. 3434/2006 (Α' 21) προβλέφθηκε ότι –κατά την αληθή έννοια των ορισμών που

Η απόφαση 12/2005 δεν ανέτρεψε απλώς τα πάγια νομολογικά δεδομένα, μετέβαλε, 98 επίσης, την κατανομή των επίδικων εδρών, όπως είχε διαμορφωθεί από τη νωπή λαϊκή ετυμγορία. Έτσι, εκλεγμένοι βουλευτές απώλεσαν, εκ των υστέρων, την έδρα τους για να την καταλάβουν άλλοι που δεν είχαν εκλεγεί. Το ίδιο ακριβώς είχε συμβεί λίγα χρόνια πριν, όταν κατοχυρώθηκε αιφνιδιαστικά και με διάταξη συνταγματικής περιωπής το *επαγγελματικό ασυμβίβαστο*. Αμφότερα τα ζητήματα απασχόλησαν το Δικαστήριο του Στρασβούργου, το οποίο δέχθηκε ότι η ανατροπή αποτελεί παραβίαση του άρθρου 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου και της υποχρέωσης των συμβαλλόμενων μερών να διοργανώνουν σε λογικά διαστήματα *ελεύθερες* εκλογές που επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής θέλησης. Και τούτο, επειδή και στις δύο περιπτώσεις παραγνωρίστηκε η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των υποψηφίων, ήδη δε βουλευτών, και ακυρώθηκε η εκλογή τους με την επιβολή αιφνιδιαστικού μέτρου²¹⁸ ή με δικαστική απόφαση²¹⁹, δίχως να μπορούν να το προβλέψουν οι θιγόμενοι και χωρίς να υφίσταται κάποιος επιτακτικός λόγος για τη δημοκρατική τάξη. Συνεπεία τους νοθεύθηκε η εκφρασμένη λαϊκή θέληση.

V. Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ

1. Η αρχή και οι συνιστώσες της

Η εισαγωγή του άρθρου 52²²⁰ στο Σύνταγμα της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας περικλείει 99

διέπουν τη σύνταξη των πινάκων αποτελεσμάτων στις βασικές εκλογικές περιφέρειες, την εξαγωγή του εκλογικού μέτρου και την κατανομή των βουλευτικών εδρών— δεν προσμετρώνται στα έγκυρα ψηφοδέλτια. Στην αιτιολογική έκθεση οριοθετήθηκε μάλιστα το πεδίο εφαρμογής του, με τη νέα ρύθμιση να καταλαμβάνει τις βουλευτικές εκλογές, καθώς επίσης τις εκλογές τόσο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο όσο και για την ανάδειξη των αρχών στην τοπική αυτοδιοίκηση των δύο βαθμών.

²¹⁸ Βλ. τις παρ. 53-58 στην απόφαση *Λυκουρέζος κατά της Ελλάδος* της 15^{ης} Ιουνίου 2006 και τις εκεί αναφορές στην πλούσια σχετική νομολογία, αναρτημένη στην [ηλεκτρονική διεύθυνση](#)· και, αντί άλλων, Ηλ. Καστανά, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ό.π., σελ. 841· και Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η εκ των υστέρων αλλοίωση της αντιπροσώπευσης στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης υπό το πρίσμα του Συντάγματος, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Ευρωπαϊκού Χάρτη Τοπικής Αυτονομίας*, 2021, σελ. 48 επ.

²¹⁹ Βλ. τις παρ. 29-35 στην απόφαση Πασχαλίδης, *Κουτμερίδης και Ζαχαράκης κατά της Ελλάδος* της 10.04.2008 και τις εκεί αναφορές στην πλούσια σχετική νομολογία, αναρτημένη στην [ηλεκτρονική διεύθυνση](#), καθώς επίσης, αντί άλλων, Ηλ. Καστανά, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ό.π., (σημ. 19), σελ. 841· και Θ. Ξηρό, *Λευκή ψήφος*, ό.π., σελ. 1123 επ.

²²⁰ Για την αρχή και το κανονιστικό της περιεχόμενο, βλ., αντί άλλων, Γ. Κασιμάτη, *Συνταγματικό Δίκαιο II*, σελ. 175 επ.· Μ. Πικραμένο, *Η αρχή της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης*, 1993, ιδίως σελ. 21 επ. και 66 επ.· Κ. Χρυσόγονο, *Εκλογικό σύστημα και Σύνταγμα*, 1996, σελ. 208 επ.· Θ. Ξηρό, *Η ανάδειξη των λειτουργών της τοπικής αυτοδιοίκησης*, σελ. 100 επ.· και Κ.

πρωτοβουλία με *προφανή συμβολισμό* και *πολλαπλή στόχευση*. Απαντά, εν πρώτοις, με κανόνα αυξημένης τυπικής ισχύος σε όσα «δεινά» είχαν βαρύνει την εκλογική διαδικασία κατά τη διάρκεια ιδίως της τραυματικής μεταπολεμικής περιόδου και η κατοχύρωσή της σηματοδοτεί, μεταξύ άλλων τη μετάβαση από την επτάχρονη δικτατορία στη δημοκρατική νομιμότητα. Εξάλλου, η ένταξή της σε διάταξη διακριτή εκείνης των λοιπών, των καλούμενων και κλασικών αρχών, της προσδίδει *συστηματική αυτοτέλεια*, αλλά δεν της καταλείπει, εντέλει, *κανονιστική αυτονομία*. Η εμπέλειά της, σε αντίθεση με τις θεματικά εντοπισμένες άλλες εκλογικές αρχές, είναι ευρύτατη και καταλαμβάνει το σύνολο της εκλογικής ύλης. Στην πλειονότητα των ζητημάτων που τη συγκροτούν, η αρχή επενεργεί όμως *παραπληρωματικά*: ενισχύει, εμπλουτίζει και, εντέλει, θωρακίζει ρυθμιστικά τα κεκτημένα των κλασικών (εκλογικών) αρχών²²¹. Μόνον όσα ζητήματα δεν εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία, συγκριτικά είναι σαφώς περιορισμένα, υπόκεινται αποκλειστικά στους ορισμούς της νέας εκλογικής αρχής και, κατά περίπτωση, σε μία από τις ισότιμες συνιστώσες της. Τέλος, η ρητή και ευθεία σύνδεσή της με τη λαϊκή κυριαρχία, δηλαδή με το θεμέλιο του πολιτεύματός μας, και δι' αυτής εντέλει με τη δημοκρατική αρχή την καθιστά, ερμηνευτικά και άνευ ετέρου, *θεμελιώδη* και ως τέτοια *μη υποκείμενη σε αναθεώρηση*.

- 100** Προστατευόμενο έννομο, ακριβέστερα συνταγματικό, αγαθό είναι η εκδήλωση της λαϊκής θέλησης ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας. Ο συνταγματικός νομοθέτης την περιβάλλει με δύο διακριτές, συστηματικά και χρονικά, *εγγυήσεις*. Συγκεκριμένα, απαιτεί και επιβάλλει να *εκδηλώνεται ελεύθερα και ανόθευτα*, άλλως γνήσια. Αν προέκρινε μόνο το πρώτο θα μπορούσε να γίνει λόγος και για την *ελευθερία της εκλογής*, γνωστή στα Συντάγματα άλλων Ευρωπαϊκών χωρών και στη νομολογία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, απλούστερα για την *ελεύθερη ψήφο* ή, εναλλακτικά, για την ελεύθερη ψηφοφορία ή την *ελευθερία εκλογής*²²². Ακόμη και αν επρόκειτο για μία ακόμη κλασική εκλογική αρχή²²³, επέλεξε να μην περιοριστεί στο παραδοσιακό και, γι' αυτό, αυτονόητο, αλλά να διευρύνει την προστασία, να την αυτονομήσει συστηματικά

ΧρυσόγONO, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 517 επ.

²²¹ Και ιδίως της μυστικότητας της ψήφου.

²²² Βλ. Αθ. Ράικο, *Δικονομικόν Εκλογικόν Δίκαιον*, σελ. 374 επ.· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975-Corpus II*, 1985, σελ. 29 επ. και 41· και Ν. Σακκά-Νικολοπούλου, *Οι «υπηρεσιακοί» Υπουργοί κατά το άρθρο 52 του Συντάγματος 1975/1986*, ΚοινΕπ 2/1989, σελ. 54 επ., καθώς επίσης τις αποφάσεις 34/1985 [NoB 4 (1986), σελ. 606 επ.] (μειοψηφία), 32, 33 34 και 35/1990 [σε Αθ. Ράικο, Δ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 149), σελ. 146 επ.].

²²³ Τότε όμως συστηματικά θα ήταν ορθό η διάταξη να ενταχθεί στο άρθρο 51 και, ενδεχομένως, στην παρ. 3 αυτού.

και να την προσδιορίσει ρητά. Και μπορεί η πρωτοβουλία του να εκκινεί με το βλέμμα στραμμένο στο παρελθόν, αναδεικνύοντας έτσι τις ιστορικές αναφορές της διάταξης, το ζεύγμα όμως των προσδιορισμών που οριοθετούν την εκδήλωση της λαϊκής θέλησης αποκαλύπτει τον επιδιωκόμενο σκοπό. *Προσδιορισμοί* και *προσδιοριζόμενο* συγκεκριμενοποιούν τις θεματικές της εκλογικής ύλης που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον του συνταγματικού νομοθέτη. Ελεύθερο και ανόθευτο συνδέονται μεταξύ τους σε σχέση γενικού προς ειδικό, με το πρώτο να είναι σαφώς ευρύτερο εννοιολογικά και το δεύτερο περισσότερο εντοπισμένο, ενώ το προσδιοριζόμενο, η λαϊκή θέληση, προστατεύεται μόνον όταν εκδηλωθεί.

2. Η ελεύθερη διαμόρφωση

Τα ζητήματα από την εκλογική ύλη που καταλαμβάνει η αρχή υπόκεινται στο ελεύθερο 101 ή στο ανόθευτο, δηλαδή στις δυο ισότιμες συνιστώσες της, και το κανονιστικό τους περιεχόμενο οριοθετείται με *αναγωγή στο προσδιοριζόμενο*, τη λαϊκή θέληση. Οι επιλογές της δεν προκύπτουν, ασφαλώς, εν αιθρία, αλλά είναι η κατάληξη μιας σύνθετης, νομτικής, επεξεργασίας με κριτήρια, προεχόντως, πολιτικά. Ακόμη και αν υπάρχει ήδη εδραία πεποίθηση ή, έστω, ισχυρή προδιάθεση, ο πολίτης και δύναμη, ψηφοφόρος *οριστικοποιεί* κατά την προεκλογική περίοδο την απόφαση για τους εκλεκτούς του, προκρίνοντας μεταξύ όλων των συνδυασμών, οι οποίοι εκτιμάται ότι θα διεκδικήσουν στη βασική εκλογική του περιφέρεια την προτίμηση του εκλογικού σώματος, και υποψηφίων τους. Αλλά και όταν δεν τον έχει απασχολήσει, τούτο είναι μάλλον και το σύνθημα, η επιλογή τους, μπορεί άνετα να αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας στο διάστημα των τριάντα (30) σχεδόν ημερών από την προκήρυξη των εκλογών έως και τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας.

Οριστικοποίηση ή *επεξεργασία* αποτελούν τις δύο όψεις της πολιτικής, κατά βάση, 102 διεργασίας που έχει επικρατήσει να αποκαλείται στην πράξη *διαμόρφωση της λαϊκής θέλησης*. Ανεξαρτήτως του χρόνου που θα απαιτηθεί, πρέπει να ενεργείται *ελεύθερα*. Τούτο διασφαλίζεται όταν αφενός δεν καταλείπεται περιθώριο για οποιαδήποτε αμφισβήτηση ως προς τα *στοιχεία εξατομίκευσης* όσων σχηματισμών θα συμμετάσχουν στην επικείμενη εκλογική αναμέτρηση, προκειμένου να *αποφευχθεί σύγχυση* μεταξύ των μελών του εκλογικού σώματος, αφετέρου δε ο πολίτης και δύναμη ψηφοφόρος έχει την *ευχέρεια* να ενημερώνεται, χωρίς αποκλεισμούς, για τα προγράμματα και τις θέσεις των πολιτικών σχηματισμών *εγκαίρως* και, κατά το δυνατόν, *πλήρως*, να πληροφορείται τη διεξαγωγή των εκδηλώσεών τους και έτσι να είναι σε θέση να τις παρακολουθήσει και, σε κάθε περίπτωση, να συμμετέχει στις δραστηριότητές τους.

Στην ευχέρεια των πολιτών-ψηφοφόρων αντιστοιχεί η δυνατότητα των πολιτικών σχηματισμών αλλά και των υποψηφίων τους να *ενημερώνουν* και, εν γένει, να *επικοινωνούν* σε όλους ή, έστω, σε εκείνους που ενδιαφέρονται τα προγράμματα και τις θέσεις τους, αξιοποιώντας κάθε *πρόσφορο τεχνικά μέσο* και διαθέτοντας τους αναγκαίους πόρους, μέρος των οποίων προέρχονται και από τον κρατικό προϋπολογισμό.

- 103 Ο *ανταγωνισμός* τους δεν αρκεί να είναι πάντως ελεύθερος, πρέπει να αναπτύσσεται και, κατά το δυνατόν, με τους *ιδιους*, όχι αναγκαστικά ίσους, όρους. Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλουν η δωρεάν διάθεση του συνόλου των χώρων υπαίθριας διαφήμισης και ραδιοτηλεοπτικού χρόνου για τη δημόσια προβολή, η απαγόρευση συγκεκριμένων μορφών της, η καταβολή κρατικής εκλογικής χρηματοδότησης και η απαγόρευση της ιδιωτικής υπό καθορισμένους όρους, η επιβολή ανώτατου ορίου εκλογικών δαπανών, η απαγόρευση της χρήσης ως ονόματος ή εμβλήματος νομοθετικά καθορισμένων συμβόλων ή σημείων ιδιαίτερης ευλάβειας και, τέλος, η λειτουργία της Διακομματικής Επιτροπής Εκλογών. Η εκδήλωση της λαϊκής θέλησης, κατά το μέρος που αφορά στη *διαμόρφωσή* της στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, πρέπει να είναι ελεύθερη. Ζήτημα νόθευσής της δεν μπορεί, κατά την ορθότερη άποψη, να τεθεί²²⁴.

3. Η ανόθευτη-γνήσια έκφραση

- 104 Η λαϊκή θέληση δεν διαμορφώνεται ελεύθερα απλώς για να υπάρχει, αλλά για να *εκφραστεί*. Σε κάθε σύγχρονη αντιπροσωπευτική δημοκρατία εξωτερικεύεται και δηλώνεται στις εκλογές. Ο πολίτης, ως μέλος του εκλογικού σώματος και πηγή κάθε εξουσίας, καλείται, *περιοδικά*, να εκλέξει τους εκπροσώπους του στα αντιπροσωπευτικά σώματα, επιλέγοντας συνδυασμό στη βασική εκλογική του περιφέρεια και υποψηφίους του. Ασκώντας το δικαίωμα της ψήφου δεν εκφράζει μόνο συγκεκριμένη προτίμηση, *πραγματώνει*, κατά το μέρος που τον αφορά, τη λαϊκή κυριαρχία. Δηλαδή, το θεμέλιο του δημοκρατικού πολιτεύματός μας.
- 105 Η προβολή της εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης στην ταραγμένη και εκλογικά μεταπολεμική περίοδο θα επέβαλλε να μην εκφράζεται μόνον ανόθευτα, αλλά και *ελεύθερα*. Στις τότε επικρατούσες συνθήκες, ακόμη και σε αστικά κέντρα της επαρχίας τα πολιτικά κόμματα, ακόμη και εκείνα που λογίζονταν στα λεγόμενα εθνικά με διαφοροποιήσεις πάντως στην αντιμετώπισή τους και με την εξαίρεση της κυβερνητικής πλειοψηφίας, δυσκολεύονταν, τουλάχιστον, να απευθυνθούν στο τοπικό εκλογικό σώμα, να επικοινωνήσουν

²²⁴ Βλ. Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 41 σημ. 5.

ωνήσουν το πρόγραμμα και τις θέσεις τους, να ενημερώσουν και, εν γένει, να αναπτύξουν προεκλογική δράση. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας το καλοκαίρι του 1974 τα εκλογικά και τα πολιτικά ήθη μεταβλήθηκαν άρδην και, σε συνδυασμό, με την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας και των εφαρμογών της το αίτημα η λαϊκή θέληση να εκφράζεται ελεύθερα έχει τεθεί, προ πολλού και οριστικά, στο περιθώριο.

Παραμένει όμως ενεργή και πάντοτε επίκαιρη η *ανόθευτη-γνήσια έκφρασή* της. Πρό- 106
κειται για τη δεύτερη συνιστώσα της θεμελιώδους εκλογικής αρχής του άρθρου 52 Σ., της οποίας *προνομιακό χώρο εφαρμογής* αποτελούν η *διεξαγωγή της ψηφοφορίας*, η *εξαγωγή του αποτελέσματός* της και ο *μετασχηματισμός* του σε κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Η εν λόγω συνιστώσα καταλαμβάνει, επίσης, τις *προπαρασκευαστικές πράξεις* της εκλογής που συνεχονται με τη σύνθεση του εκλογικού σώματος και με τους όρους έκφρασης της λαϊκής θέλησης. Εν προκειμένω, η αυτονομία της αρχής υποχωρεί χάριν της *παραπληρωματικότητάς* της, σκοπώντας να ενισχύσει, να εμπλουτίσει και, εντέλει, να θωρακίσει ρυθμιστικά τις κλασικές (εκλογικές) αρχές. Πρόκειται, κατά περίπτωση, για την καθολική, για την υποχρεωτική και τη μυστική ψηφοφορία, καθώς επίσης για την ισότητα-ισοδυναμία της ψήφου. Η συνδυασμένη εφαρμογή τους με την εξεταζόμενη αρχή επιβάλλει στον κοινό νομοθέτη την οργάνωση διαδικασιών, τη θέσπιση απαγορεύσεων και την επιβολή μέτρων για να διασφαλίσει και να εγγυηθεί την κανονιστική τους ισχύ.

Η έκφραση της λαϊκής θέλησης *μπορεί να νοθευθεί* όταν συμμετέχουν στις εκλογές 107
εκλογείς που δεν θα έπρεπε να ψηφίσουν ή πολιτικό κόμμα ή συνασπισμός περισσότερων συνεργαζόμενων με το ίδιο ή παραπλήσιο, τέτοιο που να μην επιτρέπει την ασφαλή ταυτοποίησή του, όνομα ή προσωνομία και έμβλημα, όταν αναγνωρίζεται η ικανότητα να ασκούν το δικαίωμα της ψήφου σε όσους δεν διαθέτουν τα θετικά και συντρέχει στο πρόσωπό τους κάποιο από τα αρνητικά προσόντα, όταν οι βασικές εκλογικές περιφέρειες χαράσσονται και ο αριθμός των βουλευτών που αναδεικνύουν καθορίζεται χωρίς να εξασφαλίζεται η, κατά το δυνατόν, ισότιμη σύμπραξη και η όμοια επίδραση όλων των ψηφοφόρων στο τελικό αποτέλεσμα, όταν δεν τους δίνεται η δυνατότητα να εκφράσουν την προτίμησή τους θετικά, επιλέγοντας τον εκλεκτό τους, και αρνητικά, αποδοκιμάζοντας το σύνολο των προσφερόμενων προτάσεων, όταν δεν εξασφαλίζεται ότι ψηφοδέλτιο αποτυπώνει την πραγματική βούληση του ψηφοφόρου και όταν η προτίμησή τους δεν έχει, κατά το δυνατόν, την ίδια επίδραση στο τελικό αποτέλεσμα.

Η γνησιότητα της εκλογικής προτίμησης *επιδιώκεται να διασφαλιστεί* νομοθετικά με την 108

οργάνωση διαδικασιών αφενός για την επίλυση των διαφωνιών ως προς τα στοιχεία εξατομίκευσης και την εγγραφή ή τη διαγραφή από τους εκλογικούς καταλόγους, με τη σύνδεση του αριθμού των βουλευτών που αναδεικνύονται σε κάθε βασική εκλογική περιφέρεια με τον νόμιμο πληθυσμό, όπως προκύπτει από την τελευταία απογραφή, με τη διάθεση από τον αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχής σε κάθε ψηφοφόρο πλήρους σειράς ομοιόμορφων, εντύπων ψηφοδελτίων και ενός λευκού, το οποίο καταμετράται χωριστά στο τελικό αποτέλεσμα²²⁵, με τη διαλογή των ψηφοδελτίων και των σταυρών προτίμησης από τον αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχής παρουσία των μελών της εφορευτικής επιτροπής, εκπρόσωπων των συνδυασμών και των υποψηφίων ή των αντιπροσώπων τους και τη μονογραφή τους²²⁶, με την απαίτηση ειδικής πλειοψηφίας υπερψήφησης για την άμεση ισχύ του εκλογικού συστήματος των γενικών βουλευτικών εκλογών²²⁷ και, εντέλει, με τον δικαστικό έλεγχο του κύρους των εκλογών²²⁸.

²²⁵ Το λευκό ψηφοδέλτιο αποτελεί ισότιμη και διακριτή έκφανση του δικαιώματος της ψήφου, δηλώνει λαϊκή βούληση και εκφράζει συνειδητή, δηλαδή έγκυρη, πολιτική στάση με τη μορφή της αποδοκίμασας όλων των προσφερόμενων επιλογών. Η διάθεσή του σε κάθε ψηφοφόρο και η χωριστή καταμέτρησή του ερείδεται στη συνδυασμένη εφαρμογή της αρχής της υποχρεωτικής ψηφοφορίας από κοινού με την εξεταζόμενη.

²²⁶ Βλ. Θ. Ξηρό, *Η μονογραφή των ψηφοδελτίων και των σταυρών προτίμησης*, ό.π., σελ. 403 επ. · και του Idem, *Η μονογραφή των σταυρών προτίμησης και η αναγραφή του συνολικού αριθμού τους στο ψηφοδέλτιο*, ΘΠΔΔ 7/2022, σελ. 792 επ.

²²⁷ Αν και σε όλες τις αποφάσεις του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου που έκριναν τη συνταγματικότητα των εκλογικών συστημάτων της μεταπολιτευτικής περιόδου, η αρχή του άρθρου 52 Σ. απασχόλησε σταθερά τον δικανικό συλλογισμό (βλ. σχετικά παραπάνω IV.5 και αναλυτικά στην ερμηνεία του άρθρου 54 Σ.), η σημασία της, κατά μία άποψη [βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Εκλογικό σύστημα*, ό.π., σελ. 208 · και Idem, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 423], «για το εκλογικό σύστημα είναι πολύ περιορισμένη». Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι πάντως η κρίση ισχυρής μειοψηφίας εννέα (9) μελών της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας στην απόφασή της 3684/2009 [ΘΠΔΔ 2 (2011), σελ. 130 επ.], όλα τους με αποφασιστική ψήφο. Στην πρόβλεψη της αναθεωρημένης παρ. 1 του άρθρου 54 Σ., σε συνδυασμό με τις προπαρασκευαστικές εργασίες ψήφισής της, βλέπουν το θεμέλιο μιας νέας συνταγματικής εκλογικής αρχής, της αρχής της *σταθερότητας του εκλογικού δικαίου*, ως ειδικότερης έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 1 παρ. 2 και 3 Σ.) και της αρχής ελεύθερης, ιδιαίτερα δε της ανόθευτης, εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης (άρθρο 52 Σ.).

²²⁸ Ο ίδιος συνταγματικός σκοπός, η διασφάλιση της ανόθευτης-γνήσιας έκφρασης της λαϊκής θέλησης, επιδιώκεται με την απαγόρευση, κατά το διάστημα από την προκήρυξη των γενικών βουλευτικών εκλογών έως την ορκωμοσία της νέας κυβέρνησης, της έκδοσης πράξεων που αφορούν τον διορισμό ή την πρόσληψη στους φορείς του δημοσίου και οποιοδήποτε μεταβολή στην υπηρεσιακή κατάσταση προσωπικού κάθε κατηγορίας των φορέων του δημοσίου [άρθρο 28 παρ. 1 του ν. 2190/1994 (Α' 28)]. Προς αυτή την κατεύθυνση εντοπίζεται και η αντικατάσταση των μελών της πολιτικής κυβέρνησης που θα διενεργήσει τις εκλογές, όταν προκαλούνται είτε πρόωρα για την αντιμετώπιση εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας με την επίκληση είτε με τη συμπλήρωση

4. Η αρχή και η αντιπροσώπευση

Η εκφρασμένη προτίμηση του εκλογικού σώματος, δηλαδή το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, και ο μετασχηματισμός της, μέσω του εκλογικού συστήματος, σε εκπροσώπηση σε αντιπροσωπευτικό σώμα κείται σαφώς *πέραν* της, *χρονικά* αυστηρά οριοθετημένης και *συστηματικά* διακριτής, περιόδου του εκλογικού αγώνα. Έτσι, η δεύτερη συνιστώσα της αρχής, δηλαδή η ανόθευτη-γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης, δεν φαίνεται, καταρχήν, να διέπει και όσα ζητήματα αναφύονται μετά την *οριστικοποίηση* της λαϊκής ετυμηγορίας και την *κατανομή* των εδρών μεταξύ των δικαιούχων συνδυασμών, αλλά πριν από τη *σύγκληση* και τη *συγκρότηση* του αντιπροσωπευτικού σώματος. Πρόκειται, ιδίως, για κάθε μεταβολή στη σύνθεσή του που επιδρά ευθέως στον εκλογικά καθορισμένο συσχετισμό ή στην όμοια κατανομή των πολιτικών δυνάμεων ή και στα πρόσωπα που εκλέχθηκαν.

Οι εκλογές είναι η θεσμική διαδικασία για την έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας. Η εξεταζόμενη αρχή συνέχεται άρρηκτα και διατρέχει οριζόντια, σε όλες τις επιμέρους στιγμές της, τη διενέργειά τους. Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηριχθεί βάσιμα ότι καταλαμβάνει και τη σχέση που εγκαθιδρύεται μεταξύ του ψηφοφόρου και του εκπροσώπου του, δηλαδή την *αντιπροσώπευση*, αποκλειομένης οποιασδήποτε μεταβολής, πρωτίστως με νομική πρωτοβουλία, που *αλλοιώνει την εκφρασμένη προτίμηση* του εκλογικού σώματος²²⁹. Την ορθότητα αυτής της προσέγγισης αναγνώρισε το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην απόφαση *Λυκουρέζος κατά Ελλάδας* της 15^{ης} Ιουνίου 2006²³⁰. Η αποδοχή της διευρύνει, ερμηνευτικά και κατά χρόνο, το κανονιστικό πεδίο ισχύος της δεύτερης συνιστώσας της αρχής του άρθρου 52 Σ. και προσφέρει στη δημοκρατική αρχή μια ακόμη αναφορά σε διάταξη συνταγματικής περιωπής.

Το ίδιο ισχύει και κατά τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου σε στιγμές που συνδέονται με την έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, όπως είναι και η πλήρωση βουλευτικής έδρας

της τετραετούς βουλευτικής περιόδου, σε «ευαίσθητα εκλογικά» Υπουργεία. Βλ., αντί άλλων, Ν. Σακκά-Νικολοπούλου, *Οι «υπηρεσιακοί» Υπουργοί*, ό.π., σελ. 50· και Θ. Ξηρό, *Ο σχηματισμός της κυβέρνησης σε περιβάλλον συναινετικού κοινοβουλευτισμού. Οι ρυθμιστικές δυνατότητες της Προέδρου της Δημοκρατίας στο Σύνταγμα και τη μεταπολιτευτική πρακτική*, ΔιΔικ 5/2022, σελ. 714. Πρόκειται για απολίθωμα μιας άλλης εκλογικής εποχής από μακρού ξεπερασμένης.

²²⁹ Μεταβολή στη σύνθεση του αντιπροσωπευτικού σώματος μπορεί να επέλθει μετά τη σύγκληση και τη συγκρότησή του με πρωτοβουλία του ίδιου του αιρετού ή, σπανιότερα, με απόφαση δικαστηρίου, όταν ελέγχει το κύρος της εκλογής. Και υπό τις δύο παραλλαγές, δεν γεννάται πάντως ζήτημα εφαρμογής και, εντέλει, παραβίασης της αρχής του άρθρου 52 Σ.

²³⁰ Βλ. αμέσως παραπάνω υπό IV.7.

που κενώνεται, παρά το γεγονός ότι προβλέπεται συνταγματικά²³¹. Καταλαμβάνεται από αναπληρωματικό του ίδιου συνδυασμού στην ίδια βασική εκλογική περιφέρεια· καλείται κατά τη σειρά ανακήρυξης από τον Πρόεδρο της Βουλής και μόνον όταν δεν υπάρχει ή ο αριθμός των αναπληρωματικών έχει εξαντληθεί προκηρύσσεται αναπληρωματική εκλογή²³². Από τις δύο διαδοχικές διαδικασίες φαίνεται να διασφαλίζει πληρέστερα τη γνήσια, δηλαδή να μην αλλοιώνει, την ήδη *εκφρασμένη λαϊκή θέληση*, η αξιοποίηση των αναπληρωματικών. Τέλος, κενούμενη έδρα Επικρατείας πληρούται από τους αναπληρωματικούς του «ψηφοδελτίου υποψηφίων» του ίδιου συνδυασμού, κατά τη σειρά ανακήρυξής τους· εάν δεν υπάρχουν ή εξαντληθεί ο αριθμός τους από τους *αναπληρωματικούς βουλευτές* τους κόμματος ή του συνασπισμού που ανήκει η έδρα, κατά τη σειρά ανακήρυξής τους, *ξεκινώντας από τη βασική εκλογική περιφέρεια*, όπου συγκέντρωσε τον μεγαλύτερο αριθμό εγκύρων ψηφοδελτίων²³³. Εν προκειμένω, η επιλογή του κοινού νομοθέτη ανταποκρίνεται *πληρέστερη* στις επιταγές της ανόθευτης έκφρασης της λαϊκής θέλησης.

5. Μια νέα αρμοδιότητα

112 Σε αντίθεση με τις λοιπές, τις αποκαλούμενες και κλασικές, εκλογικές αρχές, οι οποίες απλώς αναφέρονται στον Καταστατικό Χάρτη, ο συνταγματικός νομοθέτης λαμβάνει ειδική μέριμνα για την ελεύθερη και την ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας. Η προκριθείσα διατύπωση επαναλαμβάνει, κατά βάση, την Καταστατική Συντακτική Πράξη της 1^{ης} Αυγούστου 1974 με δύο, αξιοσημείωτες, διαφοροποιήσεις. Τη θέση του κράτους ως εγγυητή της παίρνει το *σύνολο των λειτουργιών της Πολιτείας*. Η επιλογή θεωρείται επιβεβλημένη λειτουργικά, προκειμένου να υποδειχθεί και όσους εμπλέκονται στις διακριτές φάσεις και στις επιμέρους στιγμές της εκλογικής διαδικασίας, αλλά δεν είναι στελέχη κρατικών φορέων²³⁴, απαντάται δε για πρώτη και μοναδική φορά στο κείμενο του Συντάγματος. Η υιοθέτησή της *διευρύνει τον κύκλο* των ενεργούντων ως εγγυητές της αρχής, επωμιζόμενοι την ευθύνη

²³¹ Για το ζήτημα, βλ. αναλυτικά την ερμηνεία του άρθρου 53 Σ., V.2.

²³² Άρθρο 104 παρ. 1 και 2 του π.δ. 26/2012.

²³³ Άρθρο 3 παρ. 6 του π.δ. 26/2012. Η ρύθμιση εισάγεται, το πρώτον, στο άρθρο 3 παρ. 8 του π.δ. 650/1974 [Α' 281]] και επαναλαμβάνεται, αυτολεξεί, σε όλες τις επόμενες κωδικοποιήσεις της εκλογικής νομοθεσίας. Το ίδιο περιεχόμενο είχε στο π.δ. 152/1985 (Α' 55), με μόνη προσθήκη την πρόβλεψη στην τελευταία πρόταση της παρ. 8 του άρθρου 1 ότι έδρες που κενώνονται κατά το τελευταίο έτος της βουλευτικής περιόδου δεν πληρούνται.

²³⁴ Όπως είναι οι αιρετοί ή το προσωπικό των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των δύο βαθμών.

προπαρασκευαστικών πράξεων της εκλογής, της διεξαγωγής της ψηφοφορίας, της διαλογής των ψηφοδελτίων, της έκδοσης των αποτελεσμάτων της, της κατανομής των βουλευτικών εδρών και, βέβαια, της εγκαθίδρυθείσας, συνεπεία της σχέσης αντιπροσωπείας. Είναι προφανές ότι εξαιρούνται και, γι' αυτό η συνταγματική επιταγή δεν τους καταλαμβάνει, εκείνοι που *δεν έχουν την ιδιότητα του λειτουργού*.

Η εγγύηση της αρχής αναγορεύεται από τον συνταγματικό νομοθέτη και σε *υποχρέωση* 113 όλων των λειτουργών της Πολιτείας να τη διασφαλίζουν. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται η δεύτερη διαφοροποίηση του αντίστοιχου ορισμού της Καταστατικής Συντακτικής Πράξης της 1^{ης} Αυγούστου 1974. Η αρχική ανάθεση στα όργανα του κράτους απαλείφθηκε, χωρίς να καθορίζονται ρητά οι υπόχρεοι. Το ίδιο ακριβώς συνέβη τόσο με το σκοπούμενο της υποχρέωσης, διαγράφηκε η αναφορά στην ακώλυτη άσκηση της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης, όσο και με το, προδήλως αυτονόητο, πλαίσιο της δράσης των εγγυητών και ήδη υπόχρεων να ενεργούν εντός των ορίων της αρμοδιότητάς τους. Στην εξοικονομημένη συνταγματική διάταξη προστέθηκε η γενικόλογη αναφορά ότι οι εγγυητές υποχρεούνται να διασφαλίζουν την αρχή σε κάθε περίπτωση. Το επιδιωκόμενο με αυτή την προσθήκη δεν προκύπτει με σαφήνεια ούτε αποκαλύφθηκε κατά την επεξεργασία της διάταξης. Μπορεί όμως να υποστηριχθεί ότι η κανονιστική της επενέργεια εντοπίζεται στη *διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής* των επιταγών της (αρχής) και στις λοιπές, πέραν των γενικών βουλευτικών εκλογών, στιγμές ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος.

Η επιφόρτιση των εγγυητών της αρχής με την υποχρέωση να τη διασφαλίζουν συνιστά 114 στην ουσία νέα, συνταγματικά κατοχυρωμένη και εξαιρετική²³⁵ *αρμοδιότητά* τους. Η ανάθεσή της συνδέεται με τις εκλογικές τους (αρμοδιότητες) και η εκπλήρωσή της προϋποθέτει την άσκησή τους. Αν δεν τις ασκήσουν εγείρεται ζήτημα, πειθαρχικής και ποινικής, *ευθύνης* τους για παραβίαση της εκλογικής νομοθεσίας. Αντιθέτως, η μη εκπλήρωση της υποχρέωσης των λειτουργών της Πολιτείας να διασφαλίσουν την αρχή στο Κυβερνητικό Σχέδιο του Συντάγματος δεν συνοδεύονταν με την επιβολή κυρώσεων. Η ρύθμιση ήταν, λοιπόν, *ατελής* (lex imperfecta). Η παράλειψη προκάλεσε έντονη κριτική, οι τροπολογίες που προτάθηκαν, ιδίως από τους βουλευτές της αντιπολίτευσης, δεν έγιναν δεκτές, αλλά με πρωτοβουλία της πλειοψηφίας ο συνταγματικός εξουσιοδότησε τον κοινό νομοθέτη να ορίσει της ποινικές κυρώσεις κατά των παραβατών της διάταξης. Ο κυρωτικός μηχανισμός συγκεντρώνει το ενδιαφέρον του πρωτίστως στους εγγυητές της αρχής και υπόχρεους για τη διασφάλισή της. Ωστόσο, το ελεύθερο και το ανόθευτο της εκδήλωσης της λαϊκής μπορεί, επίσης, να πληγεί και

²³⁵ Όπως τη χαρακτηρίζει η Ν. Σακκά-Νικολοπούλου, *Οι «υπηρειακοί Υπουργοί*, ό.π., σελ. 58.

από πρόσωπα που εμπλέκονται με κάθε τρόπο στην εκλογική διαδικασία αλλά δεν είναι λειτουργοί της Πολιτείας. Και αυτοί ενδέχεται, εξίσου, να υπέχουν ποινική ευθύνη. Είναι προφανές ότι κάθε παράβαση δεν θα έχει την ίδια ποινική απαξία και η απόφαση για το ποιοι τελικά θα βαρύνονται με την επιβολή κυρώσεων ανήκει στην ελεύθερη κρίση του κοινού νομοθέτη. Αν και έως σήμερα δεν έχει ακόμη ενεργοποιηθεί, στην εκλογική νομοθεσία ή στον Ποινικό περιλαμβάνονται ειδικά ποινικά αδικήματα που συνεχονται με την παραβίαση της αρχής. Η κατοχύρωσή τους δεν αποτελεί πάντως το προϊόν της παρασχεθείσας εξουσιοδότησης.

6. Οι εγγυητές

- 115 Οι εγγυητές της αρχής και υπόχρεοι για τη διασφάλισή της ταυτίζονται, κατά βάση, με τους *αποδέκτες* του, ενεργητικού και παθητικού, εκλογικού δικαιώματος, καθένας κατά το μέρος της εμπλοκής του στην εκλογική διαδικασία. Δηλαδή, όταν ασκούν τις αρμοδιότητες που τους ανατίθενται, πρωταρχικά, από τη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών. Οι διατάξεις της επαναλαμβάνονται ρητά ή, συνηθέστερα, εφαρμόζονται αναλόγως και στις άλλες στιγμές ενεργοποίησης τους εκλογικού σώματος. Στο σύνολό τους καθορίζουν τους λειτουργούς της Πολιτείας.
- 116 Ο κοινός νομοθέτης, ενεργώντας στο πλαίσιο συνταγματικής εξουσιοδότησης, καλείται να θεσπίσει, κατά περίπτωση, τους οργανικούς νόμους για την άσκηση του δικαιώματος της ψήφου. Δεδομένου ότι στην πλειονότητά τους οι επιμέρους ρυθμίσεις της εκλογικής νομοθεσίας εφαρμόζονται, αδιαφοροποίητες και επί μακρόν, δεν φαίνεται να διαθέτει περιθώρια *νέων ουσιαστικών επιλογών*. Η εμπλοκή του πάντως αποδεικνύεται κρίσιμη κατά τον καθορισμό του εκλογικού συστήματος, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο η λαϊκή θέληση μετασχηματίζεται σε εκπροσώπηση στα αντιπροσωπευτικά σώματα.
- 117 Εξάλλου, το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, ως πολιτικό δικαίωμα, θεμελιώνει αξίωση του πολίτη-φορέα έναντι του κράτους να οργανώσει την, εκ μέρους του, *διεκδίκηση της προτίμησης του εκλογικού σώματος* σε συνθήκες ελευθερίας και γνησιότητας. Δηλαδή, υπό όρους που δεν περιορίζουν, παρά μόνο κατ' εξαίρεση και κατά τρόπο αντικειμενικό, την υποψηφιότητα για την εκλογή σε αντιπροσωπευτικό σώμα, διευκολύνουν διοικητικά την υποβολή της και επιτρέπουν την επικράτηση συνθηκών που *δεν νοθεύουν* των ανταγωνισμό μεταξύ των συνδυασμών και των υποψηφίων τους. Η αξίωση εντοπίζεται, προνομιακά, στον εκλογικό αγώνα. Ωστόσο, καταλαμβάνει, εξίσου, την περίοδο μετά τις εκλογές κατά τη διάρκεια της βουλευτικής και της δημοτικής ή της περιφερειακής περιόδου. Τότε πρέπει να θωρακιστεί το κύρος της αιρετής θέσης, να

αντιμετωπιστεί κάθε απόπειρα οικονομικής εξάρτησης από ιδιωτικά ή άλλα συμφέροντα και όσοι πετύχουν την εκλογή να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους.

Δεδομένου ότι εκλόγιμοι είναι ή, ορθότερα, πρέπει να είναι, καταρχήν, όλοι όσοι 118 διαθέτουν τα συνταγματικά καθορισμένα προσόντα, οι περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος επιβάλλεται να ερείδονται σε ισοδύναμες και ισόκυρες διατάξεις, δηλαδή σε ρυθμίσεις με αυξημένη και υπερνομοθετική τυπική ισχύ. Πρέπει, γι' αυτό, να θεσπίζονται από τον συνταγματικό νομοθέτη και, με κριτήριο τη χρονική στιγμή που καταλαμβάνουν, παίρνουν τη μορφή του *κωλύματος εκλογιμότητας* ή του *κοινοβουλευτικού ασυμβίβαστου*. Έτσι, η νομοθετική κατοχύρωσή τους στην τοπική αυτοδιοίκηση, ακόμη και αν δηλωμένος σκοπός τους είναι η διασφάλιση της αρχής, πρέπει, προβαλλόμενη στις συνέπειες της συνδρομής τους στο πρόσωπο υποψηφίου ή εκλεγμένου, να θεωρείται αμφίβολης, τουλάχιστον, συνταγματικότητας. Το ίδιο ισχύει, κατά βάση, και παρασχεθείσα εξουσιοδότηση για την εξειδίκευση του επαγγελματικού ασυμβίβαστου με την εισαγωγή νομοθετικά συμβατών δραστηριοτήτων. Αντιθέτως, η παραπομπή με διάταξη τυπικού νόμου στα συνταγματικά καθορισμένα κωλύματα και ασυμβίβαστα, όπως συμβαίνει στις Ευρωπαϊκές εκλογές, αποδεικνύεται στην πράξη άνευ ουσιαστικής σημασίας. Κανένα ζήτημα δεν τίθεται, τέλος, όταν η εξουσιοδότηση έχει ως αντικείμενο την οργάνωση της άσκησης του δικαιώματος. Και υπό τις δύο εκδοχές αποδέκτης του είναι ο κοινός νομοθέτης.

Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής πρέπει να λάβουν χώρα όλες οι προπαρασκευαστικές 119 πράξεις και να εκδοθούν πολυάριθμες αποφάσεις. Η ευθύνη τους ανατίθεται στη *διοίκηση*—υπό τις επιμέρους μορφές της, *κεντρική, αποκεντρωμένη και κανονιστικώς δρώσα*— και την *τοπική αυτοδιοίκηση*. Ενεργούν διά των λειτουργών και των υπαλλήλων τους και, περιλαμβανομένων και των αντιπροσώπων της δικαστικής αρχής, οφείλουν να εξασφαλίσουν την εύρυθμη εξέλιξη και την ομαλή ολοκλήρωση της εκλογικής διαδικασίας τόσο από την πλευρά του ψηφοφόρου όσο και από εκείνη του εκλόγιμου-υποψήφιου. Υποχρεούνται, επίσης, να εγγυώνται την *πολιτική ουδετερότητα* των υπηρεσιών τους, ώστε να μην αμφισβητείται η αντικειμενικότητα στη δράση τους και να μην πλήττεται η εμπιστοσύνη των πολιτών. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να αποτρέπεται η εκμετάλλευση της θέσης για την προπαρασκευή πολιτικής σταδιοδρομίας.

Διακριτή είναι, επίσης, η εμπλοκή της κυβέρνησης στην εκλογική διαδικασία. Όταν την 120 ευθύνη των εκλογών έχει η θητεύουσα πολιτική κυβέρνηση, προερχόμενη μάλιστα από σχηματισμό που θα διεκδικήσει την προτίμηση του εκλογικού σώματος και στις επικείμενες γενικές βουλευτικές εκλογές. Η σύνθεση της παραμένει αμετάβλητη, με

την εξαίρεση του Υπουργού Εσωτερικών· αντικαθίσταται από μη πολιτικό πρόσωπο που πρέπει να απολαμβάνει ευρύτερη αποδοχή. Η αρχή, ιδίως στη συνιστώσα της ελεύθερης διαμόρφωσης της λαϊκής θέλησης, επιβάλλει στον πρωθυπουργό και τα μέλη της να περιορίζονται στην απλή διαχείριση των τρεχουσών υποθέσεων, χωρίς να λαμβάνουν αποφάσεις ικανές να διαταράξουν τον εκλογικό ανταγωνισμό. Οι επιταγές της αρχής πληρούνται αποτελεσματικότερα από την υπηρεσιακή εκλογική κυβέρνηση. Η φύση, οι όροι διορισμοί της και η στελέχωσή της να ανταποκρίνονται στα ζητούμενα της αρχής

- 121 Οι *δικαστικοί λειτουργοί*, τέλος, επιφορτίζονται με διττή κρίσιμη αποστολή. Αναλαμβάνουν, εν πρώτοις, *διοικητικής φύσης καθήκοντα*, στα οποία ανήκουν η ανακήρυξη των συνδυασμών ή των υποψηφίων, η επίλυση διαφωνιών ως προς το όνομα και το έμβλημά τους, ο διορισμός τους ως εφόρων και ως αντιπροσώπων της δικαστικής αρχής, η συμμετοχή στην Ανώτατη Εφορευτική Επιτροπή, η επικύρωση του αποτελέσματος της ψηφοφορίας και η ανακήρυξη των επιτυχόντων και των αναπληρωματικών τους. Επωμίζονται, επίσης, κρίσιμο *δικαιοδοτικό έργο*, εγγυώμενοι το κύρος της εκλογής. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται των ενστάσεων στις, γενικές ή αναπληρωματικές, βουλευτικές και στις Ευρωπαϊκές εκλογές ή στο δημοψήφισμα, ενώ τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, σε ένα βαθμό ουσιαστικής κρίσης και κατ' ανάρτηση το Συμβούλιο της Επικρατείας, στις εκλογές για την ανάδειξη των αρχών των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και στους δύο βαθμούς της. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο και τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, αναιρετικά δε το Συμβούλιο της Επικρατείας ελέγχουν, επίσης, τη συνδρομή κωλύματος εκλογιμότητας ή ασυμβιβάστου και επιβάλλουν την έκπτωση από την αιρετή θέση.

VI. ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

1. Η λευκή ψήφος

- 122 Τη διάθεση στους ψηφοφόρους ενός λευκού ψηφοδελτίου επιβάλλει η ανόθευτη γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης, δηλαδή η δεύτερη συνιστώσα τη αρχής του άρθρου 52 Σ., αυτοτελώς ή από κοινού με τη υποχρεωτικότητα της ψήφου. Με την επιλογή του, αντί του έντυπου ψηφοδελτίου συνδυασμού σε βασική εκλογική περιφέρεια, εκφράζεται η *ρητή αποδοκμασία όλων προσφερόμενων προτάσεων*. Η *λευκή ψήφος* περικλείει, λοιπόν, πολιτική βούληση και ως τέτοια πρέπει να αποτυπώνεται στο εκλογικό αποτέλεσμα. Όπως προβλέπεται ειδικά στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών, καταμετράται χωριστά, διακριτά από τα έγκυρα και τα άκυρα ψηφοδέλτια, στο αποτέλεσμα της διαλογής σε κάθε εκλογικό τμήμα και συνολικά στην Επικράτεια.

Ωστόσο, ο κοινός νομοθέτης διακρίνει στην εκλογική αντιμετώπιση τα λευκά από τα έγκυρα ψηφοδέλτια. Δηλαδή που καθορίζουν το εκλογικό μέτρο και, εντέλει, την κατανομή των βουλευτικών εδρών.

Η εισαγωγή της σχετικής ρητής ρύθμισης το 2006 αποτέλεσε την απάντησή του στην 123 απόφαση 12/2005 του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου. Η έκδοσή της ανέτρεψε την πάγια νομολογία και έκρινε, με την οριακή πλειοψηφία έξι (6) έναντι πέντε (5) μελών του, ότι τα λευκά πρέπει να *συνυπολογίζονται στα έγκυρα* ψηφοδέλτια. Η καταδίκη της χώρας μας από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση *Πασχαλίδης, Κουτμερίδης και Ζαχαράκης* κατά Ελλάδος εντόπισε το ενδιαφέρον της στην *αιφνίδια μεταβολή* της νομολογίας μετά τις εκλογές, στην άμεση προώθηση νομοθετικής ρύθμισης με αντίθετο περιεχόμενο και στη διαφοροποίηση της επίδικης κάθε φορά βασικής εκλογικής περιφέρειας από τις λοιπές, επειδή προσκρούουν, πρωτίστως, στην αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, τόσο των υποψηφίων όσο και του εκλογικού σώματος, προσβάλλουν την αρχή της ίσης μεταχείρισης των πολιτών και πλήττουν στον πυρήνα του το δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης.

Η ετυμολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου δεν εγείρει πάντως ανυπέβλητα 124 εμπόδια, εάν αποφασιστεί στο μέλλον, στον συνυπολογισμό των λευκών στα έγκυρα ψηφοδέλτια και, επέκεινα αυτού, στην οργάνωση διαδικασίας για τον μετασχηματισμό της εκλογικής βούλησης με το συγκεκριμένο περιεχόμενο σε εκπροσώπηση, ακριβέστερα σε *υποαντιπροσώπηση*, στη Βουλή. Δηλαδή, σε κενές έδρες τόσες όσες αντιστοιχούν στον αριθμό των λευκών ψηφοδελτίων. Πρόκειται για επιλογή που ανταποκρίνεται πληρέστερα στη γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης, ως δεύτερης συνιστώσας της αρχής της ελευθερίας και ανόθευτης εκδήλωσής της, και, εντέλει, τη δημοκρατική αρχή με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας. Αν και την πρωτοβουλία δεν κωλύεται, καταρχήν, να την εκδηλώσει ο κοινός νομοθέτης, είναι σκόπιμο και ορθότερο να απασχολήσει τον αναθεωρητικό για προφανείς και ευνότους λόγους.

2. Η εξαγωγή του αποτελέσματος της ψηφοφορίας

Η αρίθμηση και η μονογραφή του *ψηφοδελτίου*, η θέση μονογραφής παραπλεύρως 125 κάθε σταυρού προτίμησης και η αναγραφή του συνολικού αριθμού τους, καθώς επίσης η σημείωση του *-αυτοποιημένου* πλέον αριθμητικά- ψηφοδελτίου στους ειδικούς πίνακες συνδυασμών και υποψηφίων, συνθέτουν τις *διακριτές* φάσεις της *ακολουθητέας διαδικασίας διαλογής* στις γενικές βουλευτικές εκλογές και, με ανάλογη

εφαρμογή, στις Ευρωπαϊκές εκλογές και στον πρώτο γύρο των αυτοδιοικητικών (εκλογών). Συμπίπτουν μάλιστα με αντίστοιχες νομοθετημένες υποχρεώσεις της εφορευτικής επιτροπής, διά του προέδρου ή εκείνου που διευθύνει τις εργασίες της. Η μονογραφή αποτελεί βασικό συστατικό του ακολουθητέου τύπου και *κριτήριο* για να διακριωθεί η ανόθευτη-γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης, όπως επιτάσσει το άρθρο 52 Σ. Εξάλλου, οι σταυροί προτίμησης είναι γνήσιοι, όταν μονογραφούνται και ο συνολικός τους αριθμός αναγράφεται σε κάθε ψηφοδέλτιο. Στην περίπτωση του μη μονογραφημένου ψηφοδελτίου ή σταυρού προτίμησης, μπορεί να θεωρηθεί, καταρχήν, ότι προστέθηκαν μετά τη διαλογή εντός ή εκτός του καταστήματος ψηφοφορίας και τούτο είναι, άνευ ετέρου, πρόδηλο, εφόσον δεν έχουν, επιπλέον, καταχωρηθεί στον οικείο πίνακα και στα λοιπά εκλογικά έγγραφα. Η καταχώρηση αποτελεί το δεύτερο, επάλληλο, κριτήριο του ακολουθητέου τύπου και δρα συμπληρωματικά στη διασφάλιση της γνησιότητας της βούλησης που αποτυπώνεται στο ψηφοδέλτιο.

- 126 Η καταμέτρηση ακολουθεί καθορισμένη διαδικασία, στην οποία η μονογραφή του προέδρου της εφορευτικής επιτροπής ή εκείνου που διευθύνει τις εργασίες της και η μη αναγραφή, ολογράφως, του συνολικού αριθμού των σταυρών προτίμησης σε κάθε ψηφοδέλτιο συνιστούν *ουσιώδη τύπο* της²³⁶. Η παράλειψή τους δεν επιτρέπει να προσμετρηθεί σταυρός προτίμησης με αυτά τα χαρακτηριστικά στην εκλογική δύναμη υποψηφίου. Πρόκειται για νομολογιακά διατυπωμένο κανόνα, ο οποίος τυποποιήθηκε και απέκτησε νομοθετική περιωπή²³⁷. Έτσι, οι σταυροί προτίμησης, όταν δεν μονογραφούνται και δεν αναγράφεται ο συνολικός αριθμός τους, δεν λαμβάνονται υπόψη κατά την εξαγωγή του αποτελέσματος της ψηφοφορίας στις γενικές βουλευτικές εκλογές. Δηλαδή, η παράβαση του ουσιώδους τύπου της διαδικασίας διαλογής *απαγορεύει τον υπολογισμό* τους και τους καθιστά εξ αποτελέσματος άκυρους. Η «κύρωση» επιβάλλεται *ex lege*, ακόμη και στην περίπτωση που ο σταυρός έχει σημειωθεί, με αναφορά στην αριθμητική ταυτότητα του ψηφοδελτίου, στον οικείο ειδικό πίνακα. Αντιθέτως, το κύρος του ψηφοδελτίου δεν θίγεται, παραμένει έγκυρο και αθροίζεται στον συνδυασμό, αρκεί να έχει ταυτοποιηθεί και μονογραφηθεί ή, έστω, καταχωρηθεί.
- 127 Ο εκλογικός δικαστής και ο κοινός νομοθέτης το 1990, απαιτώντας τη μονογραφή κάθε σταυρού προτίμησης και την αναγραφή του συνολικού αριθμού τους στο ψηφοδέλτιο,

²³⁶ Το Γ΄ Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας στην απόφασή του 92/2004 έκρινε ότι με τις παραπάνω ρυθμίσεις ο νομοθέτης «*θεσπίζει ουσιώδη τύπο σχετικά με την καταμέτρηση του σταυρού προτίμησης, η μη τήρηση του οποίου οδηγεί, κατά τη ρητή διατύπωση του (τότε) άρθρου 65 παρ. 10, στον μη υπολογισμό του σταυρού προτίμησης*».

²³⁷ Αποτελώντας την παρ. 10 του άρθρου 72 του π.δ. 26/2012.

απέβλεπαν να διασφαλίσουν την *ανόθευτη-γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης* και να αποτρέψουν την προσθήκη τους μετά τη διαλογή εντός ή εκτός του καταστήματος ψηφοφορίας. Η νομοθετική ρύθμιση, όπως διατυπώθηκε, απαιτεί, *σωρευτικά*²³⁸, τη συνδρομή και των δύο παραλείψεων, προκειμένου σταυρός με αυτά τα χαρακτηριστικά να μην καταμετράται. Η έννομη συνέπεια, δηλαδή ο μη συνυπολογισμός του στην εκλογική δύναμη υποψηφίου, επέρχεται ανεξαρτήτως καταχώρησης στον οικείο ειδικό πίνακα και τα λοιπά εκλογικά έγγραφα. Την ορθότητα της εν λόγω προσέγγισης αναγνωρίζει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Επικαλούμενο το *γράμμα* της διάταξης, τον *επιδικώκόμενο σκοπό* και την *πρόθεση του νομοθέτη*, όπως αναδείχθηκε από τα πρακτικά επεξεργασίας της στη Βουλή, δέχεται ότι *«απαιτείται για την εγκυρότητα του σταυρού προτιμήσεως να συντρέχουν και οι δύο προϋποθέσεις συμπλεκτικώς»*²³⁹.

Η παράλειψη της μονογραφής και της αναγραφής, όταν συρρέουν, δεν επιτρέπουν **128** να ληφθεί υπόψη σταυρός προτίμησης με αυτά τα χαρακτηριστικά. Η συνδρομή τους επιβάλλει, κατά τρόπο *απόλυτο*, τη μη προσμέτρησή του στην εκλογική δύναμη υποψηφίου. Τούτο συμβαίνει ακόμη και στην περίπτωση που από τους ειδικούς πίνακες και τα λοιπά εκλογικά έγγραφα προκύπτει ότι είχε τεθεί από τον ψηφοφόρο και δεν προστέθηκε μετά τη διαλογή εντός ή εκτός του εκλογικού τμήματος. Εν προκειμένω, διαπιστώνεται απόκλιση από τον πάγιο νομολογιακό κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο η μη εκπλήρωση της υποχρέωσης του αντιπροσώπου της δικαστικής αρχής ή εκείνου που διευθύνει τις εργασίες της εφορευτικής επιτροπής να μονογράψει το ψηφοδέλτιο, αναπληρώνονται με την καταχώρηση στον οικείο πίνακα και τα λοιπά έγγραφα της εκλογικής διαδικασίας.

Ο κοινός νομοθέτης με τη συγκεκριμένη επιλογή του επιβάλλει να τεθούν εκτός κατα- **129** μέτρησης σταυροί προτίμησης. Η παράλειψη της μονογραφής τους και της αναγραφής του συνολικού αριθμού τους μπορεί να είναι *τυχαία* και *ακούσια*. Δεν αποκλείεται όμως να συντελείται *εκούσια* και *μεθοδευμένα*. Και υπό τις δύο εκδοχές, θεωρείται, καταρχήν, ότι νοθεύει τη λαϊκή θέληση²⁴⁰ και, γι' αυτό, δεν πρέπει ο επίμαχος σταυρός να λαμβάνεται υπόψη. Δεν ασκεί ουδεμία επίδραση η ενδεχόμενη σημείωσή του στον οικείο πίνακα και τα λοιπά έγγραφα της εκλογικής διαδικασίας. Ακόμη και αν η ρύθμιση είναι, πράγματι, σύμφωνη με τα άρθρα 1 παρ. 2 και 52 Σ.²⁴¹, *υπονομεύει*,

²³⁸ Αυτό επιβάλλει η χρήση του συμπλεκτικού συνδέσμου «και» κατά την παράθεση των δύο προϋποθέσεων.

²³⁹ Βλ., αντί πολλών, την απόφαση 55/1995 [ΕΔΔΔΔ 3 (1997), σελ. 360].

²⁴⁰ Τούτο δέχεται η μειοψηφία στην απόφαση 40/1995.

²⁴¹ Όπως παγίως έχει νομολογηθεί από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Βλ. παραπάνω υπό IV.5.

δίχως προφανή λόγο και μάλιστα στον σκληρό του πυρήνα, το *σύστημα των επάλληλων κριτηρίων* για τη διακρίβωση της γνήσιας έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας. Έτσι, η αποδεικτική αξία της καταχώρησης *υποχωρεί* έναντι της διττής παράλειψης και η μεταξύ τους *ισοτιμία ανατρέπεται*, χάριν της εγκυρότητας του ψηφοδέλιου. Γι' αυτό, η νομοθετική επιλογή χρήζει επανεξέτασης. Για όσο όμως χρόνο η πάγια νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου δέχεται τη συνταγματικότητα της και η επίμαχη διάταξη της εκλογικής νομοθεσίας δεν τροποποιείται, η μονογραφή και η αναγραφή του συνολικού αριθμού τους στο ψηφοδέλτιο θα εξακολουθήσουν να συνιστούν τον *ουσιώδη τύπο* της διαδικασίας διαλογής και την *πλήρη απόδειξη* έγκυρης έκφρασης της εκλογικής βούλησης. Ο «ποιοτικός υποβιβασμός» με την αναγόρευσή τους σε *κριτήρια* για τη διακρίβωση του ανόθευτου, δηλαδή του γνήσιου, της λαϊκής θέλησης ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας *ισότιμα* της καταχώρησης στους ειδικούς πίνακες υποψηφίων αφήνεται, αποκλειστικά, στην ευχέρεια του κοινού νομοθέτη. Αυτός και μόνον αυτός θα αποφασίσει ελεύθερα ως προς το αν, το πότε και με ποιο περιεχόμενο θα εκδηλώσει την, κατά τα λοιπά επιβαλλόμενη, πρωτοβουλία του. Ας ευχηθούμε να μην καθυστερήσει.